

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکادمی
د بشري علومو معاونت
د تولنيزو علومو مرکز

آریانا

مجله علمي - تحقیقی

مجله علمي - تحقیقی آریانا

شماره ۱، سال ۱۳۹۹

ARYANA Quarterly Journal

Establishment 1942
Academic Publication of
Afghanistan Academy of Science
Serial No: 436

Address:
Academy of Science of Afghanistan
Torabaz Khan, Shahbobo Jan Str.
Shar-e-Now, Kabul, Afghanistan
Tel: 0202201279

Published: Academy of Science of Afghanistan

Editor in Chief: Researcher Waji hullah Zaheer

AS. Editor: Rafiullah Irfan

Editorial board:

Senior research fellow Sher Ali Tazari

Senior research fellow Abdul Jabar Abed

Senior research fellow Muhammad Mosa Rahimee

Senior research fellow Farooq Ansari

Research fellow Wajih ullah Shpoon

Composed & Designed By:

Rafiullah Irfan

Annual Subscription:

Price of each issue in Kabul : 80 AF.

- For Professors, Teachers and Members of Academy of Science of Afghanistan: 70 AF.
- For the disciples and students of schools: 40 AF.
- For other Departments and Offices: 80 AF.

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت

د علومو اکادمی

د بشری علومو معاونیت

د تولنیزو علومو مرکز

آرمان

مجله علمی- تحقیقی

اقتصاد، تاریخ و اتنوگرافی، حقوق و علوم سیاسی، روانشناسی و

تعلیم و تربیه، ژورنالیزم، فلسفه و جامعه شناسی

مؤسس احمد علی کهزاد

سال تأسیس ۱۳۲۱ ه. ش.

شماره مسلسل ۴۳۶

شماره اول

دوره پنجم

یادبentonه

- مقاله دې په رسمي ډول له ځانګړي ادرس خخه د نوم، تخلص، علمي رتبې، د تیلفون شمېري او ايمېل ادرس په ذکر کولو سره د علومو اکادېمي ادارې ته را واستول شي.
- را استول شوي مقاله باید علمي، څېرنیزه، بکر او دعلمی منل شوو معیارونو مطابق وي.
- مقاله باید مخکې په بل ځای کې چاپ شوي نه وي.
- د مقالې سرليک باید لنډ او له محظوا سره مطابقت ولري.
- مقاله باید د لنډيز لرونکې وي، ۸۰ خخه تر ۲۰۰ کلمو وي او د اصلې پونښتني ځواب ویونونکې وي چې مقاله هنې ته ځواب ویونونکې ده. همدارنګه لنډيز باید د یونسکو له ژبو خخه په یوې ژبارل شوي وي.
- مقاله باید د سربزې، ميرميت، هدف، د څېرنې د پونښتني، د څېرنې د تګلاري، لاس ته راغلو پايلو او د منابعو د لېلېک لرونکې وي او هم په متن کې منبع ته اشاره شوي وي.
- مقاله باید پرته د ټایپې تېروتنو، د ژې د اصولو د ټولو نکاتو په مراعتلولو او د موضوعاتو په منطقې تسلسل سره د ۴۴ A په یو مخیزې پانې او د Word په پروګرام کې برابره شي.
- د مقالې حجم باید حد اقل ۷ او حد اکثر ۱۵ معیاري پانې وي، په ۱۳ فونټ کې دې ټایپ شي، د سطرونو ترمنځ دې فاصله Single وي او کاپې دې د هارد او سافتې په بنه را واستول شي.
- د مجلې ګتنپلاوی د رد، منلو او د مقالو د سمونو صلاحیت د علومو د اکادېمي د نشراتو د لایحې په نظر کې نیولو سره لري.
- ارایه شوي تحلیلونه او نظرونه د څېرونکې او لیکونکې پورې اړه لري او الزاماً د ادارې موقف پورې اړه نه لري.
- د نشر شوو مضامينو او مقالو د کاپې حق خوندي دی، یواځې د سرچینې په توګه ترې په نشراتو کې ګټه اخيستل کېدلې شي.
- سپارل شوي مقاله بېرته نه مستردېږي.

یادداشت

- مقاله رسماً از آدرس مشخص با ذکر نام، تخلص، رتبه علمی، نمبر تیلفون، و ایمیل آدرس نویسنده به اداره اکادمی علوم فرستاده شود.
- مقاله ارسالی باید علمی - تحقیقی، بکر و مطابق معیارهای پذیرفته شده علمی باشد.
- مقاله باید قبلاً در جای دیگری چاپ نشده باشد.
- عنوان مقاله مختصر و با محتوا مطابقت داشته باشد.
- مقاله باید دارای خلاصه حد اقل حاوی ۸۰ کلمه بوده، و گویای پرسشی اصلی باشد که مقاله در پی پاسخ دهی به آن است. همچنان خلاصه باید به یکی از زبان-های یونسکو ترجمه شده باشد.
- مقاله باید دارای مقدمه، مبرمیت، هدف، سؤال تحقیق، روش تحقیق، نتایج به دست آمده و فهرست منابع بوده و در متن به منبع اشاره شده باشد.
- مقاله باید بدون اغلاط تایپی با رعایت تمام نکات دستور زبان، تسلسل منطقی موضوعات در صفحه یک رویه کاغذ A4 در برنامه word تنظیم شده باشد.
- حجم مقاله حد اقل ۷ و حد اکثر ۱۵ صفحه معیاری بوده، با فونت ۱۳ تایپ شود، فاصله بین سطر ها واحد (Single) باشد و به شکل هارد و سافت کاپی فرستاده شود.
- هیأت تحریر مجله صلاحیت رد، قبول و اصلاح مقالات را با در نظر داشت لایحه نشراتی اکادمی علوم دارد.
- تحلیل ها و اندیشه های ارائه شده بیانگر نظریات محقق و نویسنده بوده، الزاماً ربطی به موقف اداره ندارد.
- حق کاپی مقالات و مضامین منتشره محفوظ بوده، فقط در صورت ذکر مأخذ از آن استفاده نشراتی شده می تواند.
- مقاله واردہ دوباره مسترد نمی گردد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم افغانستان

مدیر مسؤول: محقق وجیه الله ظهیر

مهمتمن: معاون محقق رفیع الله عرفان

هیأت تحریر:

- سر محقق شیر علی ترزی

- سر محقق عبدالجبار عابد

- سر محقق محمد موسی رحیمی

- سر محقق داکتر فاروق انصاری

- معاون سر محقق وجیه الله شپون

دیزاین: رفیع الله عرفان

محل چاپ: الہام نبی زاده، کابل - افغانستان

تیراز: ۵۰۰ نسخه

آدرس: اکادمی علوم افغانستان، طره باز خان وات،

کوچه شاه بوبوجان، شهرنو، کابل

شماره تماس ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: (۰۰۹۳)۰۲۰۲۲۰۱۲۷۹

ایمیل ریاست اطلاعات و ارتباط عامه: info@asa.gov.af

ایمیل مدیریت مجله: aryanajournal777@gmail.com

اشتراک سالانه:

کابل: ۳۰۰ افغاني

ولايات: ۵۰۰ افغاني

کشورهای خارجی: ۱۰۰ دالر امریکایی

• قیمت یک شماره در کابل: ۸۰ افغاني

• برای استادان و دانشمندان اکادمی علوم: ۷۰ افغاني

• برای محصلین و شاگردان مکاتب: ۴۰ افغани

• برای سایر ادارات: ۸۰ افغاني

فهرست موضوعات

شماره	عنوان	نویسنده	صفحه
۱.	د افغانستان د خپلواکي...	سرمحقق شریف ځدران	۱
۲.	توسعه و نیم نگاهی به...	سرمحقق دکتور فاروق انصاری	۲۲
۳.	مرکه، ډولونه یې او...	څېپندوی محمد داود نظام	۳۵
۴.	کارکردهای صدر اعظم محمد...	سرمحقق نسرین امین	۶۹
۵.	چګونګی اوضاع فرهنگی دوره...	معاون سرمحقق راحله مرزاي	۸۵
۶.	د رسنیو لپاره د خبری...	څېپنیار عالم جان ژمن	۱۰۲
۷.	په ټولنیزو رسنیو کې د...	څېپنیار عبدالرحمن الکوزی	۱۱۳
۸.	افغانستان و اسناد بین المللی...	محقق نعمت الله اخگر	۱۳۱
۹.	بررسی معاونت در ارتکاب...	محقق محمد موسی حاجی زاده	۱۴۶
۱۰.	په افغانستان کې د اساسی...	څېپندوی عبدالصبور مبارز	۱۶۰

سرمحق دكتور محمد شريف خدران

د افغانستان د خپلواکي په گټلو کې د پښتنو او بلوڅو رول

The role of Baloch and Pashtuns in Afghanistan's independency

Senior Research Fellow Sharif zadran

Abstract

To gain the independency of historical and great Afghanistan, from the first day when the British Empire attacked Attak and Abaseen, they faced the resistance of the Pakhtunkhwa's Pashtuns and Baloches, where they raised hundreds of national freedom movements and fought many wars for their independence, and during these struggles, they also lost many fighters and faced financial crisis.

The Pashtuns and Baloches of PakhtunKhawa fought side by side with Afghans and risked their lives. They did not only just fight till their last breath against the British colonization, but they also fought against those Pakistani colonels who were being supported by the British Empire, and they continued their armed freedom fight beside their nonviolent struggles.

In ۱۹۱۹, men and women of Baloches and Pashtuns welcomed the declaration of independency and war against British colonialism by Ghazi Aman Ullah Khan. Thousands of Baloch and Pashtun fighters joined the Afghan army. the Balochs and Pashtuns who had jobs with the British Militants, eighter resigned and joined the Afghan army or went back to their homes. This was a huge attack

against the British Empire and based on this the British Empire demolished their whole militant structure in Pukhtunkhwa.

Afghan historians believe that the support and contribution of the Baloches and Pashtuns of Pakhtunkhwa to the Afghan army brought a huge victory for their independence.

لنديز

د تاریخي لوی افغانستان د خپلواکۍ په ګټلو کې د هماغي لومړي ورځي خخه چې برтанوي استعمار پر اټک او اباسین راپوربوت د پښتونخوا د پښتنو او بلوحو د غبرګون او مقاومت سره مخامنځ شو او په سل گونو ملي آزادي بخښونکي پاخونونه او ازادي غونښتونکي جګړې بې د برтанوي استعمار په وړاندې کړي دي او بې ساري مالي او ځاني زیانونه یې زغملي دي.

پښتنو او بلوحو د افغان- انگليس په دريو جګړو کې د خپلو افغان ورونيو تر خنګ توري وهلي او خپل سرونه یې بايللي دي، هفوی تر پایه نه يوازي د برтанوي استعمارگرو پر ضد جنګيدلي، بلکې د هند په نيمه وچه کې د برтанوي استعمارگرو له ماتې وروسته د پاکستانی استعمارگرو پر ضد چې د لویې برتانیې له خوا یې ملاتې کېده وجنګيدل او د عدم تشدد سياست ترڅنګ یې خپلې وسله والې مبارزې ته دوام ورکړ.

په ۱۹۱۹ م. کې د پښتنو او بلوحو نارينه وو او بنځو د غازی امان الله خان له خوا د خپلواکۍ اعلان او د انگربزانو پر ضد جهاد ته هرکلې ووايه او د پښتنو او بلوحو په زرگونو آزادي غونښتونکي د افغان پوچ سره یو ځای شول او حتی هغه پښنانه او بلوچ چې په انگليسی مليشاوو کې یې دندې درلودې له خپلو دندو خخه لاس په سر شول يا د افغان پوچ سره یو ځای شول او يا خپلو کورونو ته ولاپ. دا په حقیقت کې انگربزانو ته یو لوی ګوزار و او نو ځکه انگربزانو د پښتونخوا تول مليشائي تشکيلات ړنګ کړل. افغان او بهرنې مؤرخین د خپلواکۍ په جګړه کې د افغان پوچ په ملاتې د پښتنو او بلوحو برخه اخیستنه ټاکونکي ګډلي ده.

سریزه

افغانستان تر ۱۹۱۹م. کال پوري نه یواحې یو نیمه مستعمره هپواد و او بهرنی سیاست یې د برلنیې د لویې امپراتوری تر کنترول او واک لاندې و، بلکې د ډیورند د تحملی او استعماری کړښې په وسیله د ده لرغونی او تاریخي بدنه دوه نیمه شوی و او د خاورې یوه برخه یې د برلنی استعمار تر ولکې لاندې وه. د افغانستان خلکو او مشروطه خواهانو د افغانستان بشپړه خپلواکي، د خاورې تمامیت او د ملي حاکمیت د تأمینولو لپاره جد او جهد کاوه.

په داسې حال کې چې انگربزانو د لومړۍ نړیوالې جګړې په پیل کې د افغانستان پاچا اعليحضرت امير حبیب الله خان ته په جګړه کې د نه ګډون او د بې طرفی په بدل کې د افغانستان د استقلال د ورکړې ژمنه کړې وه او هم د ۱۹۱۸م. کال د مارچ په دریمه د لیتوفسکر په بنار کې د روسیې او نورو سترو دولتونو ترمنځ د سولې یو ټون لاسليک شو چې د هغه په لومړۍ ماده کې داسې راغلي وو: «د افغانستان او ایران دواړه دولتونه مستقل او خپلواک دي او په هېڅ بل دولت پوري نه ضمیمه کېږي او د سولې ټرون لاسليکوونکي دولتونه مؤظف دي چې د افغانستان او ایران سیاسي او اقتصادي استقلال محترم وګنيه».

دغه راز اته میاشتې روسټه د ۱۹۱۸م. کال د دسمبر په کابل کې د هند برلنی حکومت استازی حافظ سیف الله خان هندوستان ته یو مکتوب ولېړه او په هغه کې بې لیکلې وو چې امير حبیب الله خان او د دولت شورا غږي چې افغانستان د سولې په کنفرانس کې برخه واخلي او امير حبیب الله خان هیله لري چې برلنیه د افغانستان استقلال او آزادی په رسمیت وپېژني. د امير په نظر د افغانستان د آزادی مفهوم دا دی چې افغانستان د خپلې هیلې سره سم چې د هر مملکت سره وغاري خپلې سیاسي اړیکې تینګي کړي، خو برلنی استعمارګرو نه په خپلې ژمنې وفا وکړه چې د افغانستان د بې طرفی په بدل کې یې کړې وه او نه یې د لیتوفسکر د سولې ټرون او د افغانستان حکومت او خلکو ته درنښت وکړ. هماغه و چې لومړۍ یې خپل نړدې دوست امير حبیب الله خان له لاسه ورکړ او په دوهم ګام کې د غازی امان الله خان له خوا د افغانستان د بشپړ استقلال د اعلان سره مخامنځ شول.

برتانيو استعمارگرو دا خل بيا د افغانستان د استقلال د اعلان هرکلی ونه کړ او غازی امان الله خان مخکي له جګړي دوه دېر مهم کارونه سره ورسول: لومړي یې د لرو او بر افغانانو ترمنځ د جهاد لپاره یووالۍ او پوئي تياري برابر کړ یعنې پر ملت یې غږ وکړ چې د استقلال د ګټلو لپاره وسله وال جهاد ته تiar شي او د دولت وسلې یې هم ورباندي ووبشلي، قومي او سيمه ييز جنګي تنظيم یې برابر کړ. دوهم مهم سياسي کار یې داو چې د سيمي او نړۍ هبوادونو ته یې سياسي ديپلوماتيك هيأتونه واستول او شوروی روسیه لومړنی هبواو و چې د افغانستان استقلال یې په رسميت وپېژاند.

اعليحضرت شاه امان الله خان نه یواخي افغانستان په کورني او بهرنی سياست کې د بشپړ خپلواک هبواو په توګه اعلان کړ، بلکې په خپلو لومړنيو ویناوو کې یې د افغانستان نجیب خلک له هر دول فشار، ستم، غلامي او استبداد خخه آزاد وګنل او ويې ويل چې د اسلام مقدس دين سره سم باید قانون حکومت وکړي. دغه تول لومړني ګامونه او په ځانګړي توګه د خپلواکي په جګړه کې د پښتنو او بلوحو قبایلو ملي او وطني رول د دې لامل وګرځید چې په عصري جنګي طیارو، تانکونو او توپونو سمبال برтанوي پوچ له ماتې سره مخامنځ شي.

پښتنو او بلوحو د افغانستان د استقلال په بېرته ګټلو کې نه یواخي مهم رول ولوباوه، بلکې هفوی د استقلال له ګټلو وروسته د افغانستان پر استقلال ګټلو باندي په خپلو سيمو کې چې لا د انګربزانو تر ولکې لاندې وي ځشنونه ونيول، د بیلګې په توګه د ۱۲۹۸ ش. کال د سلطان په میاشت کې یې د افغانستان د دولت بيرغ د وزيرستان په مرکز(وانا) کې پورته کړ او په دغو مراسمو کې یوه افغان چارواکي عبدالجبار خان جبارخېل هم ګډون کړي و.

د څېړنې اړتیا او میرمیت

په داسې حال کې چې د پښتونخوا پښتنه او بلوچ د برтанوي او پاکستانی استعمارگرو سره خه کم دوه پېړي په جګړه او مبارزه بوخت دي، بې ساري مالي او ځاني قرباني یې ورکړي دي، خو یو شمېر د تاریخ نه ناخبره افغانان وايې چې پښتنو او بلوچو د خپلواکي او ازادی لپاره خه کړي دي؟

له دي امله دغوناسمو پونښتوه خواب ويل او د دي علمي موضوع خپل يوه ستره علمي اړتیا وه. د موضوع مبرمیت په دي کې دي چې په خپل او بشپړولو سره به د افغانستان د خپلواکی بېرته ګټلو په جګړه کې د پښتنو او بلوڅو رول روښانه شي.

د خپنې هدف

د دي علمي مقالې د خپنې هدف دادی، چې د افغانستان د خپلواکی په بېرته ګټلو کې د بلوڅو او پښتنو رول او اهمیت بیان شي او د دوی برخې اخیستنې ته ارزښت ورکړل شي.

د خپنې میتود

د دي علمي مقالې په لیکلن او بشپړولو کې له تحلیلي او توصیفي میتود خخه ګټه اخیستل شوي ۵۵.

متن

د ۱۹۱۹ م. کال په فبروری کې غازی امان الله خان د خپلواکی اعلان وکړ او د همدي کال په اپربل کې یې د هند پولو ته پوځي سوقيات پیل کړل، سره له دي چې لا جګړه نه وه پیل شوې او په ډهلي کې افغاني سفير (سردار عبدالرحمن خان) او په کابل کې د برتانوي هند سفير (حافظ سيف الله خان) مېشت وو، چې د افغاني آزادو سرحداتو (پښتونستان) په اوږدو کې په زرگونو افغانانو وسلې غارې ته واچولي او بیا ورپسې د خلکو مشرانو، لکه حاجي صاحب ترنګزی او ملاصاحب د چکنور له پښتونخوا خخه افغانستان ته راغلل. همدارنګه د اپربل په پای کې په محکوم پښتونستان کې ملي مجاهدين را پاخېدل او د پښبور په بیار کې یې يوه (۳۲) کسيزه کميته چې په هغې کې ۹۰۰ تنه انقلابيون شامل وو د افغان استازې مرزا غلام حیدرخان (د افغاني ډاګ مشر) پر شاوخوا راټول او د هغه له مرام خخه یې ملاتې وکړ او د مۍ په میاشت کې د انگربزانو په وړاندې د پښبور شاوخوا پاڅونونه تر سترګو شول. د افغانستان د دولت اعلامي او د شاه امان الله خان ليکونه د ټولو سرحداتو په اوږدو کې د انگربزانو د نظامي چوپیو د ملېش او وسله والو سرتېرو په لاسونو کې وو او لاس په لاس ګرځبدل او دوی ټول د شا له خوا د انگربزانو په لېکر باندې برید کولو ته چمتو وو. آن دا چې د انگربزانو لاسيوځي شجاع الملک مهتر (انگربزانو دغه سپې په ۱۲ کلنی کې په ۱۸۹۵ م. کال. د

چترال د مهتر په توګه تاکلی و) هم د شاه امان الله خان له ولولي ډک پارونکي ليک خخه اغېزمن شوی او یوخل بیا یې خپلواکۍ ته هيله پیدا شوه. دغه راز په ټول هندوستان کې د افغانستان د خپلواکۍ غوبستني غورځنگ چيغه خوره شوه او د هند په مختلفو نبارونو کې د برтанوي استعمارگرو پر ضد پاخونونه پیل شول. (۱: ۹۰۷-۹۰۸ مخونه)

د امير عبدالرحمن خان د ۱۸۹۳ م. کال وينا په ۱۹۱۹ م. کې په ربنتيا بدله شوه، لکه چې ويلي یې وو: ((هغه پښتنه قومونه چې د انگليس لاس ته ورغلې دی د افغانانو له ازادو قومونو او له افغانستان سره د وروري او دوستي په اتحاديه کې شامل دي، په سخته او سره ورڅ کې به دوى له موږ سره وي او موږ به د دوى سره يو)). (۲: ۷۲ مخ) همدغسي وشول د خپلواکۍ په جګړه کې ټوله پښتونخوا د افغانانو ترڅنگ ودرپده.

کله چې په ۱۹۱۹ م. کال کې افغانستان خپل استقلال اعلان کړ، ورسه جوخت په خيبر، پېښور او په نورو آزادو قبایلو کې پښتنه په غورځنگ راغل. د هماغه کال په اپرېل کې د پېښور د خلکو باخون انگربیزانو په ظالمانه توګه غلى کړ، خو د مى په سرکې له وزیرستان خخه نیولې تر چتراله پوري ټوله پښتونخوا وسله واله شوه او دا خل یې له خپل افغاني ورونو سره یوه جبهه جوړه او له انگربیزانو سره یې د خپلواکۍ ګټلو دريمه جګړه پیل کړه. پنځوس ورڅي سختي جګړي روانې وي او په یو محاذ کې د افغان لښکرو سره یو ځای د انگربیزانو پر ضد د ترنګزو حاجي صاحب جنګده. ډېر پښتنه په داوطلبانه توګه د افغانانو له منظم پوئ سره په ځنګ کې د برтанوي استعمارگرو څواکونو پر ضد جنګدېل. دوى پوهېدل چې دغه سخت جنګونه چې د ډکې او ټل په محاذونو کې روان دي، یوازي د افغانستان سرنوشت نه تاکي کوم چې د خپلواکۍ په درشل کې دي، بلکې د ټولې سيمې تاريخي پېښو کې یې ګډون درلود، د نوموري دغې لاندي ملي سندري (تراني) د جګړي پرمهاں ډېر زيات شهرت ګټلې و او د پښتنو او افغانانو د یووالې او غيرت یو بنې انځور دي، لکه چې وايې:

لوبې په سر کوم دنبه من پسې روان يمه زه هغه پښتون خوان د میدان هغه افغان يمه زه زماقامي تاریخ کې شرم مر کېدل کت کې دغه جذبه ده د پښتون په کمکي غبت کې د جهاد جوش دی د پښتون په هر عالم چت کې دنبه منه وار وکړه راوتۍ په میدان يمه زه هغه پښتون خوان د میدان هغه افغان يمه زه.... (۲: ۸۸-۹۹ مخونه)

دا واقعیت دی چې د خپلواکی جذبه په ټولو قومونو په تېره بیا په پکتیا والو او د وزیرستان په مسودو، وزیرو او ودیروکې ډپره پیاوړې وه. د دیورنډ د کربنې د دواړو غاړه قومو د خپلواکی په جګړه کې له زړه نه برخه واخیسته. هغو پښتنو چې د انگریزانو په مليشاوو کې ډلیفې درلودې خپلې ډلیفې یې پربینودې یا افغان پوچه را واښتل او یا خپلو کورونو ته ولاړل. له افغانانو سره د دوی خوا خورې د انگرېزانو معنوی حالت کمزوری کړ. (۴: ۱۹ - ۲۰ مخونه)

څرنګه چې د پښتنو او افغانانو په منځ کې د خپلوي رېښې موحودې وي، وينه یې یوه، ګډ یې هدف او فکر یې یو، نو ځکه لر او بر افغان یو ځای د برتانوي استعمار پر ضد ودرېدل او تر پایه وجنګبدل. روسي جنګي مؤخر سنيسار په خپل اثر (افغانستان) کې ليکلي: ((په دي کې شک نه شته چې هر څومره به انگرېزانو کوبښونه کول او هرڅومره پیسې به یې بندلې هېڅ ګټه یې نه کوله او په سختو شيبيو او د جګړې په دقیقو کې ټول لر او بر افغانان سره یو کېدل او د یوی کورنې غوندي به سره یو موتی کېدل او بې ګاړي به په کې ځای نه شو موندلاي. دلته د خپلوي اړیکو، ګډ تاریخ، ګډ وطن، ګډ برخليک او واحد افغانیت د انگرېزانو پر ضد مهم رول درلود، دغه راز ملي ګټو، یووالې او نورو هبوادنيو مسايلو دوی اتحاد ته را بلل او په دې برخه کې زیات اغېزمن وو)). (۲: ۹۰ مخ)

د انګلیس او افغان په درېیمه جګړه کې د امان الله خان بریالیتوب د سرحد ((له آزادې قبایلی تړې)) خخه د افغانی قبایلو د ملاتر له کبله و، دغو قبایلو د افغانانو او

مسلمانانو په توګه، د افغانی واکمن له خوا اعلان شوی جهاد په سر او سترگو ومانه، خوداپی وobil چې وسلې او پیسې به په واک کې ورکول کېږي. (۹: ۱۷۲ - ۱۷۳ مخونه) په ۱۹۱۹ م. کال کې د پېښور نبار چې د افغانستان په پلوی بې عمومي پاخون وکړ، د میجر جنرال کلیمو او د انگلیس د سپور او پلي پوئ د غونډ او په نوبنار کې د مېشت گورکه وسله والو له خوا کلابند شو. انگربزانو د پېښور د اوپو سرچینې ونیوې او پر نبار بې او به بندې کړې، چې خلک له تندې مړه شي او یا هم تسلیم شي. په دې توګه انگربزان نبار ته ننوتل او د افغانی ډاګ مشر مژا غلام حیدر خان او د انقلابي کمبې ۳۲ تنه غړي بې ونیول او په نبار کې بې نظامي حکومت ټینګ کړ.

هغه مهال چې جګړه له کوتل خڅه دې خوا ته د افغانانو په ګټه روانه وه او د سنگرونو تر شا اپرېدیو هم د افغانستان په پلوی د انگربزانو په وړاندې ملاوې تړې وي او محمد عمرخان اپرېدې په مېړانه جګړه کوله، تر خو چې له راولپندي خڅه یوه نوې فقهه را ورسېده. (۱۱: ۹۰۹ - ۹۱۱ مخونه)

د پکتیا په محاذ کې د وزیرو، مسعودو، داورو او بنوخيو د مشرانو او غازيانو مجاهده د خپلواکۍ د جګړې په بري کې په زربنو کربنو کښل شوې ۵۵. د دوى په مرسته نه یوازې وابه میرانشاه، سرویکۍ، کرمه، سپین وام، ټل او هنګو یو په بل پسې فتح شول، بلکې انگلیس متارکې ته اړ شو. غبار په ډېر درنښت د دوى یادونه کوي او لیکي، چې د وزیرو نامتو مشرانو د ملاپیونده زوی شهزاده فضل الدین مسعود، نامتو مجاهد ملک موسى خان، زرخان وزیری (نایب سلار)، زرین خان شهید او نورو د خپلواکۍ په جګړه کې غوره ونده درلوده. د انگربزانو پر ضد د مسعودو (۱۶۰۰) ولسي خلکو چې یوولس زروې عصری ټوپک درلودل را ودانګل. دغه راز د نامتو مجاهد ملا محمود اخونده زاده په مشرى د اورکزیو ۱۲۰۰۰ مجاهدين، د وزیرو ۷۰۰۰ مجاهدين او دغه راز د اپرېدیو، توریو او دنورو قومونو او سیمو اتلان د ختیع په ټولو سنگرونو کې د پردې یړغلګر په وړاندې مبارزې ته ودرېدل.

په وزیرستان کې ۲۳ زرو مسعودي او وزیري جنګياليو د وزیرستان ټوله سیمه د جګړې په یوه ګرم سنګر باندې بدله کړه او د دېښمن مخابرات او په بنو کې د دوى نظامي مرکز یې له منځه یووړ. د دېښمن په نظامي قشلو کې سیمه یېزو زرگونو

ملېشو پاخون وکړ او له خپلو وسلو، جبهه خانې او چاودېدونکو توکيو سره یوځای د دېښمن له لیکو را ووټل او پر دېښمن یې د شا له خوا را ودانګل او د انگربزمانو په څواکونو یې مرګونی گوزارونه وکړل او انگربزمان د مې له شلمې نېټې څخه وروسته د وابه او سپین وام په کلکو تابو کې د مسعودو تر کلابندی لاندې راغلل، د مې په ۲۳ نېټې سپه سالار نادرخان د خپلو دریو زرو پوځونو سره په سپین وام کې ځای پر ځای شو او دېښمن وتنبېدل، د مې په ۲۴ مه دواينه لویه کلا او د سرویکي پوځۍ مرکز د افغانی څواکونو په لاس فتح او د تول وزیرستان په کچه انگربزمانو ماته وڅوړه او په شا ولاړل. د مې په ۲۶ مه په توچي کې برتابنوي پوځۍ مرکزونه د خلکو تر بريډ لاندې راغلل. د همدغو ناکاميو په وجهه انگربزې قوماندانان له دندو لري کړای شول او د وزیرستان د جبهې قومانده په سیده توګه د هندوستان د جنګ وزارت پرغاره واخیسته، خو سره له دې د مې میاشتې تر پایه د وزیرستان په شمال کې تولې انگربزې تانې، لکه وته خېل، شپانه، خیسوروه او نری توت د مجاهدينو په لاس ونیول شوې او د هنگو او د میرام شاه قشلي تر کلابندی لاندې راوستل شوې. د میرامشاه ملېشې د صوبه دار پات خان او جمعدار ترين خان تر مشری لاندې پاڅبدې او د میرامشاه کلا یې والوچوله او له انگربزمانو جلا او د وزیرستان له مجاهدينو سره یوځای شول. انگربزمانو له وبرې په وزیرستان کې تول ملبشه یې څواک پنګ کړ او د سنډ په لوري په شا شول.

انگربزمانو دغه راز وابه، توچي او ګومل پرېښودل او د ژوب په لور وتنبېدل، هلته هم د پښتو او بلوڅو د پوځۍ بریدونو سره مخامخ شول. دغه راز د ژوب ملېشو هم لښکر کوت پرېښود او له انگربزمانو جلا شول او د غازيانو په لیکو کې ودرېدل، ورپسې د خاکار او سېدونکي او مندوخېل او شیراني د انګليس پر ضد را پاڅبدل او د دغو جګړو په ترڅ کې د مېجر کوډن اړوند تول څواکونه له منځه ولاړل او په خپله مېجر تېي شو. همدارنګه مجاهدينو په پښين او بلوچستان کې د انگربزمانو په وړاندې د خرب او ترپ بریدونه جاري وساتل. په عمومي توګه د سرحد خلکو د برتابنوي استعمارګرو پر ضد خپلو بریدونو ته د ۱۹۲۱م. کال تر پایه دوام ورکړ(۱): ۹۱۷-۹۱۴ مخونه).

د بنو او د وزيرستان د تاريخ ليكوال ليکي چې د ټل په محاذر کې له جنرال نادرخان سره بنوخي، مرود، وزير، بنگش او خټک ملګري وو. کله چې نادرخان د ټل په کلا قبضه وکړه، فرنګي ته خطره پيدا شوه، هسي نه چې ټول هندوستان له لاسه ووئي، خپله ماتې یې ومنله او د سولي غوبښنه یې وکړه. (۳: ۲۱۷ مخ)

دا واقعيت دی چې د خپلواکۍ جذبه د افغانستان په ټولو قومونو په تېره په پکتيا والو او د وزيرستان په وزبرو او مسيدو کې ډېره پياوري ووه. ډيونند د کربني د دواړو خواوو قومونو په دغه جنګ کې د زړه له کومې برخه واخيستله، د انگرېزانو قومي ملېشاوو هم خپلې وظيفې پربنودلي او افغانانو ته واوبنتې يا خپلو کورونو ته ولاړي. دغه ملېشاوې د ډيونند آخوا قومونو خخه جوري وي. له افغانانو سره د دوي خواخوردي د انگرېزانو معنوي حالت کمزوري کړ.

د خپلواکۍ په جنګ کې دغو پښتنو ثابته کړه چې دوي د پخوا په شان د افغانستان رښتني پلويان او مدافعان دي. په لندن کې د هندوستان لپاره د دولت وزير د هند وايسراي ته په دې اړه داسي ليکي: ((زه په دې داده یم چې تابه د تاريخ درسونه هېر کړي نه وي او هغه دا چې مور د افغان له منظم پوچ نه دومره وېره نه لرو، لکه خومره چې د قومي ملېشاوو او زمور په خورو کمپونو او د مخابرو په کربنو باندي د هغو له يرغلونو خخه یې چې لرو)). (۴: ۲۰ - ۱۹ مخونه)

د پکتيا په جبهه کې سره له دې چې افغان منظم پوچ د دېښمن د پوچ په نسبت ډېر کم و، خود اولسي پاخون په نتيجه کې چې په لس ګونو زره څوانان په داوطلبانه توګه وسله وال شول او د افغان پوچ له ليکو سره یوځای شول، دغه پوچ یې لا پسي پياوري کړ او د خپلواکۍ غوبښتي روحيه او جهاد یې له هره پلوه غښتلي او څواکمن کړ. علاوه پردي د سرحد خخه آخوا افغانانو د انګليس پر ضد له افغان پوچ سره خپل بشپړ ملاتړ وښود، په عملي توګه یې وسلې واخيسټي او پر انگرېزانو یې خپل بريدونه پيل کړل. قبایلي څوانان چې د انگرېزانو له خوا په ملېشاوو کې تنظيم شوي وو، له هغوي خخه جلا شول او له افغاني مجاهدينو او پوچ سره یوځاي شول او افغان دولت د دوي په مرسته وکولاي شول چې پيوار، کرمه، وانه، وته خپل، خېسوره، شپانه، سپین وام، سرويکي، ميرامشاه، ټل او هنګو یو په بل پسي کلابند او فتح کړي. وزبرو، مسيدو او اپريديو په دغو جګرو کې زياته مېرانه له څانه وښوده. (۱: ۹۱۵ - ۹۱۸ مخونه)

فرهنگ د پښتونخوا د بېلاپلېلو قومونو ګډون د خپلواکی، په جګړه کې تاییدوي او لیکي، چې د انګربزانيو پر ضد د پېښور پاڅون او د سپه سالار نادرخان سره د پکتیا په محاذ کې د قبایلو مرسته د یادولو وړ ده. (۵: ۵۰۴ مخ)

امریکایي لیکوال آرنولد فلېچر د افغانستان د خپلواکی، په جګړه کې د پښتونخوا د قبایلو مېړانه ستایي او لیکي چې د ۱۹۱۹م. کال د افغان او انګلیس په دريمه جګړه کې مومندو، ساپیو، خوګیانیو، شینوارو، خیریانو، اپرېديو، وزیرو، مسیدو او کاکړو پر انګربزانيو بریالي بریدونه سرته ورسول او د دغو بریاليو بریدونو په نتیجه کې له ټل نه تر بلوچستانه پوري سرحدی قبیلې راوېښې شوې، د ژوب ملېشہ د خیبر د ټوپکوالو په شان له انګربزانيو جلا شوه او د غازيانو په لیکه کې ودرېدہ او دې کار د هند د وايسراي کرزن سیاست تر سوال لاندې راوست. په داسې حال کې که جګړي دوام موندلی واي، انګربزان به له خورا کلک مخالفت سره مخامخ شوې واي. په حقیقت کې دوو نورکلونه په کار وو چې انګربزانيو یوازي دروېش خېل وزیر ارام کړي واي. د امان الله خان په وینا دا د آزادۍ روحيه وو چې د افغانانو یو فوق العاده خواک یې رامنځ ته کړ. (۶: ۲۶۲ - ۲۶۷ مخونه)

شوروي لیکوال خالفين د افغانستان د خپلواکی، په جګړه کې د پښتونخوا د بېلاپلېلو قومونو د فعالې او تاکونکې برخې اخيستني په اړه لیکي چې انګلیس هڅه کوله چې د ختيئخ افغاني قومونه خان ته جلب کړي او خپل پوځي غير منظم قطعات د دوی له افرادو خڅه تکمیل کړي. د هند وايسراي د شمال لوېدیئخ سرحدی ایالت عمومي کمیسار روس کېپل ته لارښونه وکړه چې د کابل پر ضد د قومونو د یوځای کولو لپاره له هېڅ شي خڅه درېغ ونه کړي او حتی دوی ته یې وویل: ((بې حده پیسي مصرف کړي، خودغه کار تر سره شي)). (۷: ۲۱۳ مخ).

خو سره له دې خیبر ته نېړدي په ختيئه جبهه کې افغانانو د انګربزانيو د یړغل په وړاندې سخت مقاومت له ځانه وښود. په سپین بولدک کې له ۶۰۰ ساتونونکو خڅه ۴۱۴ په شهادت ورسېدل او تر پایه د افغاني قبایلو له مقاومت سره مخامخ شول. سپه سالار نادرخان د قومي او اولسي جنګیاليو او غازيانو په ملاتر له ډیورنډ کربنې تېر شو او په وزیرستان کې یې پر برتانوي استعمار ګرو بریدونه پیل کړل او د وزیرستان او سېډونکو په خوشحالی سره د دوی هر کلی وکړ. که خه هم انګربزانيو هڅه وکړه چې د دغو

قومونو ترمنځ د نفاق اورېل کړي، تطمیع او تهدید یې کړي خو په جګړه کې برخه وانه خلي، خو هر ئاي جوش او خروش حکمفرما ود مسعودو، احمدزیو، قبول خپلو، وزیرو او نورو قومونو لوبي ډلي له خپلو وسلو سره راغلي او لوره یې وکړه، چې په زړور توب او په سربندينې سره به وجنګپوري.

د خيبر وېشنونکي او د مومندو ملېشاوې او نوري مختلفې ډلي له خپلو وسلو سره په منظم دول د کابل له پوئې سره یو ئاخاي شول. انګربزان اړ شول چې دغه دول تشکيلات ټول له منځه یوسې. په ټول وزيرستان کې ملي قيام پیل شو او نوموري قيام د افغانانو د بري لپاره زمينه برابره کړه او په نتيجه کې وانه، سپين وام او نور پوخي مرکزونه ونيول شول. د افغانانو بري په هند کې ملي آزادي بخښونکي غورئنگ ته یو نوي الهام ور وبخښه او په هغه هېواد کې د انګربزانو پر ضد قيامونه دېر پراخ شول. (۷: ۲۱۸-۲۱۵ مخونه)

پروفيسور داکټر تیخانوف د افغانستان د خپلواکۍ په ګټلو کې د پښتونخوا د بېلاپلو قومونو رول دېر لور ارزوي اولیکي چې د لومړي نړبواли جګړي له پاي ته رسپدو وروسته د افغانستان او برتنانيې ترمنځ د پښتونخوا د آزادي، پر سر اړيکې یوڅل بیا ورانې شوې، ځکه برتنانيې اميرحبيب الله خان ته په لومړي نړبواله جګړه کې د ې طرفی سياست د اعلانولو په عوض کې له جګړي وروسته د پښتونخوا د آزادي ژمنه کړي وه، خو هغوي همدغې ژمنې ته وفادار پاتې نه شول.

د امير حبيب الله خان او انګربزانو ترمنځ د کړکېچ په بهير کې افغان امير ووژل شو او د هغه خوی امان الله خان واک ته ورسپد او سملاسي یې د هېواد خپلواکي د انګربزانو په وړاندې اعلان کړه چې انګربزانو له خوا ونه ملن شوه او د افغان او انګليس دريمه جګړه پیل شوه او د ډیورند آخوا قومونو نوي ملي پاخون د انګربزانو پر ضد پیل کړ چې په کابل کې د لوبي برتنانيې پخوانۍ سفير فير تیتلر په خپلو خاطراتو کې ددي پاخون ارزونه په دې دول کړي ده: ((پر سرحدې سيمو باندې د برتنانيې کنترول د خو ورخو په موده کې له منځه ولار)). په نتيجه کې پر برتناني وي هند باندې د افغاني لښکرو لپاره مساعده زمينه برابره شوه. د پښتو نیول د افغان قوماندانانو اصلي هدف و چې نیول یې یوازې د قبایلی لښکرو په مرسته چې شمېر

يې ۲۰۰ زرو ته رسپدې او ۸۰ زره په مدرنو ټوپیکو سمبال وو، ممکن او عملی و. دا په بشپړه توګه بس وو چې د برلنی پر پوځ باندي يو لړ جدي گوزارونه وکړي.
له همدي امله و چې د هند نایب السلطنه لارد چلمسفورد په سملاسي توګه د افغانستان او هند ترمنځ سرحدونو کې جګړيز اقدامات وکړي. هغه د شمال لوډیع ولایت کمیسار روس کېپل ته لارښوونه وکړه چې ((په پیسو صرفه ونه کړي، ددې لپاره چې د قبایلو د شورش مخه ونيول شي)). (۴۸: ۴۹ مخونه)

خو انگربزانو د پیسو او رشوت په ورکولو ونه کولای شول چې د پښتونخوا قومونه د ځان کړي، ځکه هفوی د آزادی غوبنتنې کلکه روچیده درلوده او همدا دليل و، چې د انگربزانو په لاس له تشکيل شويو ملېشاوو څخه ډلي پښتانه جلا شول او د افغانستان د ملي پوچ او خلکو ترڅنګ د انگربزانو پر ضد ودرېدل. د بېلګې په توګه د ((خیبر ټوپکوالو)) اپرېدیو نه غوبنتل چې د خپل قوم پر ضد وجنګېږي او نو ځکه يې له ۱۰۰۰ تنو څخه زیات اپرېدی چې د انگربزانو په جوړه شوې ملېشا کې تنظیم شوې وو له خپلو وسلو سره یو ځای د افغان لښکرو ته ورغلل. افغان لښکري د اپرېدیو په مرسته په لندي کوتل کې د انگربزانو پوځي مرکز ته بې له کوم خنده ورسپدلي او د اوږدو هغه سټیشن چې انګلیسي پوځيانو ته يې او به رسولې ونيو.
د ګرمۍ درجه چې ۶۰ درجو ته رسپدلي و او په انگربزي پوځيانو د خښلوا او به بندې شوې، همدا لامل و چې په برلنوي پوځيانو کې د کولرا ناروغي پېښه شوه. برلنوي قوماندانان پوهېدل چې ډېر ژر باید افغانان له خیبر څخه وباسي، خو هېڅ شی يې د لاسه پوره نه وو، ځکه خپل عسکر يې د پېښور د شورش د علی کولو لپاره استولی وو.

په پېښور کې د پوسته خاني د آمر حیدرخان په مشری د یوه پاخون لپاره تیاري روان و او په پلان کې و چې په دغه پاخون کې ۷۰۰۰ وسله وال پښتانه برخه واخلي او دریل پتلې سټیشن، د راديو سټیشن او نور مهم پوځي تاسیسات تر خپل واک لاندې راولي. کله چې د برلنی حکومت د پښتنو له دغه پلان څخه خبر شو، بنار يې د خپلو پوځيانو په وسیله کلابند او پوځي حالت يې اعلان کړ. انگربزانو د پېښور بناريانيو د مقاومت د ماتولو په موخه پردوی باندې د خښلوا او به بندې کړي. د روس کېپل د دغو خو اقداماتو په نتیجه کې يې په بنار کې ثبات ټینګ کړ. لنډه دا چې

د انگرېزانو هغه عسکر چې افغانستان ته ننوتی واي، د پښتنی قبایلو سره په چريکي جګرو کې بوخت شول.

دغه راز په جنوبی جبهه کې د انگرېزانو وضعیت ډېر بحراني و، ئکه هلته وزیر او مسعود له افغان لنکرو سره ودرېدل او د وزیرستان ډېرې برخې يې د انگرېزانو له اشغال خخه ټغورلي وي. د وزیر و ټولې هغه ملېشي چې انگرېزانو تنظیم کړې وي له افغانانو سره یوئای شوې او انگرېزان يې له وانه وشېل او قبایلي پاخون کوونکي ورننوتل. نادرخان د قومي غازيانو په مرسته د مې په ۲۷ نېټه د تل بنار هم ونيو او افغانان په دي ډول د ټل په جبهه کې تاریخي بري ته ورسېدل او انگرېزان يې د متارکې اعلان ته اړ وېستل.(۸: ۵۰ - ۵۲ مخونه) د ۱۹۱۹م. کال د خپلواکۍ په جګړه کې ۲۰۰ هغه اپرېدي پوخيان چې د انگرېزانو په پوئ کې يې دنده درلوده د خپلو وسلو سره افغانستان ته را واورېدل او د خپلواکۍ له ګټلو وروسته په جبل السراج کې دېره وو.(۹: ۶۳ مخ)

لكه چې د مخه مو وویل، د ترنګزو حاجي صاحب د اميرعبدالرحمن خان پرمهاں د انگرېزانو پر ضد جهاد پیل کړي. اميرحبيب الله خان نه یواخې د انگرېزانو په وړاندې د بې طرفې سياست اعلان کړ، بلکې قبایلي مجاهدين يې د انگرېزانو په پیسو له جهاده راګرڅول او په یوه او بله پلمه يې نه غوبنتل چې د انگرېزانو پر ضد جهاد اعلان کړي. له همدي امله وو چې د ترنګزو حاجي صاحب په مشرۍ قبایلي مجاهدينو یو پلاوي چې ملا چکنور هم په کې و سردار نصرالله خان ته راولېره او له هغه يې غوبنتل چې د افغانستان امير پر خپلو کړيو ژمنو وفا او عمل وکړي او د انگرېزانو پر ضد جهاد اعلان کړي، خو جهاد شرعی بنه خپله کړي او د امير له خوا د جهاد له اعلان وروسته خلک د زړه له کومې په جهاد کې برخه واخلي. سردار نصرالله خان امير ته د قبایلي مجاهدينو پیغام ورسوه، خو هغه د انگرېزانو پر ضد د جهاد له اعلانولو ډډه وکړه، چې د ده په وزړو تمامه شوه.

غazi امان الله خان د پلار له وزړو وروسته واک ته ورسېدل او د هېواد د بشپړې خپلواکۍ اعلان يې وکړ چې د لر او بر افغانانو د ژور هر کلې سره مخامنځ شو، خو انگرېزانو د افغانستان بشپړه خپلواکۍ نه یوازې ونه منله، بلکې غوبنتل يې چې افغانستان ته له پوئي لاري ماته ورکړي او د تل لپاره يې قبضه او لاندې کړي.

انگرېزانو تقریباً د جګړي لپاره زرمیله مهاذ خلاص کړي و. بالمقابل امیرامان الله خان هم پر قبایلی مجاهدينو وسله ووبشه، حاجي ترنګري صاحب او هندوستانی مجاهدينو هم له خپلو لښکرو سره د ډکه پرسیمه له انگرېزانو سره د مقابلي لپاره ئای پرخای شول. د مجاهدينو د جګړي په نتیجه کې انگرېزان سولې کولو ته اړ شول او د ۱۹۱۹ م. کال د اګست په اتهه یې د یوه تړون په لاسلیک کولو سره د افغانستان بشپړه سیاسي خپلواکی په رسمیت وپېژنده، خود پردې شاته یې پر خپلو پلانونو کار پیل کړ خو له افغانستانه خپل انتقام واخلي.

حاجي ترنګري صاحب پرخت باندي د امان الله خان د کښېنلو پرمھال د مجاهدينو یو پلاوی کابل ته لېږلی و. په دې پلاوی کې قاري عبدالمستان، د حاجي صاحب مشر زوي باد شاه ګل فضل اکبر، حکیم اسلم سنجري، مولوي عبدالعزیز او مولانا فضل ربی شامل وو. امان الله خان د پلاوی په ذریعه حاجي ترنګري صاحب ته پیغام ورکړ، چې زما دوستي او عملی همدردي له مجاهدينو سره ده، ما د هندوستان د آزادی په هڅو کې یو دول شریک وګانه (۳۲۴-۳۲۷ مخونه)

د ترنګزو حاجي صاحب د انگرېزانو پر ضد د یوې سیاسي منظمې مبارزې په موخه د ۱۹۰۰ م. کال په شاوخوا کې د ((حزب الله)) په نامه یو سیاسي او اصلاحی گوند جوړ کړ. ((حزب الله)) دوه مهم هدفونه درلودل:

۱- په پښتنو کې ټولنیزه اصلاح راوستل یعنې د ناوړه رسومو او عاداتو سره مبارزه کول.

۲- په خلکو کې د آزادی غوبښتني مفکوري خپرول. هماغه وخت عبدالغفار خان هم ددي تحریک تر اغېز لاندي راغي او په عملی توګه یې د ترنګزو حاجي صاحب د ټولنې د اصلاح او له انگرېزانو سره د هېواد د خپلواکي ګټلو په خاطر مبارزه پیل کړه. (۱۱: ۴۵۰ مخ)

خان عبدالغفار خان په ۱۹۱۹ م. کال په پښتو کې د انگرېزانو پر ضد د یوې تېزې وینا له امله برтанوي حکومت بندی کړ. یو کال وروسته چې د بند نه خوشې شو، نو افغانستان ته یې سفر وکړ او په سفر کې یې له غازی امان الله خان سره ولیدل او بیا تر پایه د برтанوي او د پاکستانی د استعمارګرو پر ضد مبارزه وکړه او

حتى د مړينې په درشل کې یې وصيت وکړ چې زما مړی په غلامه خاوره کې خاورو ته ونه سپارۍ، آزادې خاورې یعنې جلال آباد ته مې یوسې.

د افغان او انګليس په دريمه جګړه کې د افغانستان د مختلفو قومونو او د آزاد سرحد قبایلو قومي لښکري له دولتي پوهې څواکونو سره یوځای شوې او حماسه یې جوړه کړه، حتی د افغانستان د نورو قومونو ترڅنګ سکانو او هندوانو هم د خپلواکۍ په جګړه کې برخه درلوده، د مشال دول ((حاکم سنګ)) یو له هغو نومياليو شخصيتونو څخه و چې د خپلواکۍ په جګړه کې یې برخه درلوده.

(۱۲: ۷۲-۷۳ مخونه)

د افغانستان د خپلواکۍ په غزا کې وزیر او مسید په ډول او سورني را ووتل او د افغانستان د لښکرو ترڅنګ په ګلکه و درېدل. هغه وزیر او مسید چې د انگربېزانو په ملېشاوو کې شامل وو، بېرته را ووتل او د انگربېزانو پر ضد یې د جهاد سنګرونه ګرم کړل، په دي سلسله کې د بناغلي پت خان مده خېل صوبه دار او بناغلي ترين خان جمعدار توريڅېل نومونه د یادونې وړ دي. د خپلواکۍ په جګړه کې وزیرو او مسیدو د یوې میاشتني حکړې په بهير کې د انگربېزانو (۸۰) پوهې کلاوې او مرکزونه یو په بل پې ونیول چې د هغوي له جملې نه مشهور یې دا وو: سپین وام، کجوری، بوبه، توت نری، شپانه ايساره، شوه، ابشه، دته خبل، امات خبل، ټل، توچې، زېړکۍ کمر، شینکۍ کیمپ، وانه کلا، سورکاوی، تنايی، خجوره، سپین کڅ، تورماند، مغول کوت، کڅ، اپوزی، درګۍ مېژه، مرتضی، توى خوله او نور.

وزیرو او مسیدو د مغول کوت کلا درې څلور شپې سخته کلابنده کړه او د تېښتې پرمھال یې (۸۹۷) برтанوي عسکر او (۱۳) افسران و وژل. دغه راز د ټانک په غزا کې د غازيانو له خوا د انگربېزانو (۵۸۶) عسکر او (۷) تنه افسران و وژل شول. د اپوزې په غزا کې د انگربېزانو (۲۵۴) عسکر او (۵) تنه افسران و وژل شول. او (۱۳) تنه پښتنانه غازيان په شهادت ورسېدل چې زموږ د خپلواکۍ تاریخ یې رنګین او ابدي کړ. د توچې په غزا کې (۲۶۲) انگربېزي پوهیان او (۳) تنه د هغوي افسران و وژل شول. په مقابل کې د پښتنو له غازيانو څخه (۱۳) تنه په شهادت ورسېدل. په دې غزا کې د وزیرو نوميالي مشر ترين خان وزیر هم په شهادت ورسېد.

باید و وايم چې د خپلواکی له ګټلو وروسته د وزیرو او مسیدو ننگیالی او مشران کابل ته را وغوبیتل شول او د اتلوالی په نهانونو او په تشریفاتي فرمانونو یې و ويابل او په ډبر قدر او عزت یې بېرته رخصت کړل. (۱۲: ۳۶-۳۹ مخونه)

عبدالهادی داوي چې د امانی دولت یو پیاوړی چارواکی و په خپل اثر (سرحد او افغانستان) کې د ۱۹۱۹م. کال د خپلواکی په جګړه کې د ډیورند کربنې آخوا پښتنو قبایلو ونده او جهاد په مفصل دول بیان کړی دی چې مور یې دلته په لندو بیانوو. داوي صاحب لیکي چې د یاغستان شینوارو او مومندو چې د جګړې په لومړۍ ورځ یې خپل کورونه پرپینوو؛ د سرحد له دې خوا خپلو قومونو سره یعنې د افغانستان له اوسنیو شینوارو او مومندو سره اوړه په اوړه د جګړې لومړۍ کربنې ته ننوتل او لومړۍ یې د انګربزانو پر دولتي منظمو پوهیانو برید وکړ. تور خپر او سپینه خوکه، چې د خیبر درې شمالی خولي لوړې خوکې دی او پر لندي کوتل چې هلته د پرنگیانو پوهې کلا جوړه شوې وه برید پیل او یې نیوله. په غزا کې یې د پوره برخې اخیستنې ترڅنګ خپل سپین ږیرې او مخور په جرګو کې راغوند کړل، خپلو او د یاغستان قبیلو ته یې ولپیل او د جهاد چیغه یې ټولو افغانانو ته ورسوله. اپريديانو د خیبر پېچلې دره د ملي پاخون د مشرانو په مرسته د پرنگیانو په وړاندې سور اور وګرځوله، په یاد سېرک د انګربزې عسکرو تلل د سر بايلل.

انګربزانو (خیبر رایفل) په نامه له اپريديو خخه چې د خیبر اوسبدونکي وو یو نظامي کندک جوړ کړي و، ددې کندک ډېر کسان د یاغستان اپريدي او شینواري وو. دغه کندک د خیبر د لاري ساتنه پر غاړه درلوده. خو خیبر رایفل د خپلواکی د جګړې د خبر له اورېدو سره سم په مورچلو کې فرصتونو ته لاري خارلي؛ د پرنگیانو یو پلي غنډ چې له پېښور خخه د علې مسجد په خوا را روان و د دوى د ګوليو خوراک شو او ټوله سیمه یې پرپینوو. افغان مجاهدو او د اپريديو خیبر رایفل دواړو یوځای پر انګربزانو دغه برید تر سره کړي و. له دې وروسته انګربزانو د اپريديو پرځای خپل عسکر د خیبر لاري د ساتلو لپاره وګمارل.

ډکې ته د افغان پوئدرا شا ته کېدو پر مهال اپريديو د خان یارمحمدخان غازی په مشری د انګربزانو پروراندې جګړه ونبیله او شینواري هم ورسه یوځای شول او د غزا په اوومه ورځ یې د خیبر دره په بشپړه توګه وټله او په دې دول یې پري نه

ښودل چې انگربزان تر ډکې را تبر شي. جم، علی مسجد او شالګي کې چې د خبیر رايفل خومره کسان وو د ملي پاڅون هر کلى يې وکړ او د خپلو جمعدارو، صوبه دارو او قومي افسرانو په ګډون نړدي ۲۵۰۰ کسان د انگربز له خدمت نه د تل لپاره ډډه وکړه او له خپلو سلو سره یوځای افغانستان پوئه ته تسليم شول او په غزا کې يې برخه واخيسته، د دوى یو شمېر کابل ته راغلل او د عيدګاه جومات مخې ته خلکو هر کلى ورنه و وايه.

د جولای په ۱۸ مه سهار ۶ بجې اپريديو د بغياري او علی مسجد تر منځ د انگربزانو په ټول قراول خونو باندي په یو مهال بريد وکړ، د دوى شمېر نړدي شپږ زره کسه اټکل کېده. دوى وکولای شول چې له انگربزانو د مادې او چورې کلاګانې ونيسي او دا پر انگربزانو یو لوی گوزار و.

دا وي صاحب دغه راز د ډکې په محاذ کې د حاجي صاحب ترنګزي تر مشرۍ لاندې او د سرکانو او غلنې په محاذ کې د ملاصاحب چکنور په مشرۍ د مومندو سالارزو او باجوريانو سربنندني ستائي او د مولوي صاحب فضل الربې په وينا، چې تر پنځوسو زرو کسانو پوري را ټول شوي وو او خپله مسلماني او پښتونولي يې پرځای کړه. په دې غزا کې د ملک محصل خان مومند مرستې او مجاهدي د ستاني په دې (۳: ۲۱- ۳۳ مخونه)

د وزيرستان ملېشو د انگربزانو سره خپلي دندې پرېښودې او د آزادۍ له ملي پاڅون سره یوځای شوي. دغه پاڅون له دته خپلو او محمدخپلو خخه را پیل شو، انگربزان يې دې ته اړ کړل چې د شېروا او سپین وام پوئي مرکزونه خوشې کړي. د جمعه دار ترين په مشرۍ یو درې سوه کسيز غندې د ميرانشان د پوئي کلا ديوالونه سوری کړل او وتنېښدلي او د افغانستان له ملي اردو سره یوځای شول. د خيسور او نوت نړۍ په پوئي مرکزونو کې وزيري ملېشي له انگربزانو سره خدمت پرېښود او دغو مرکزو ته يې اور ورکړ او افغان مجاهدينو سره یوځای شول. وانه، ميرانشاه او ټل د دوى د ملي پاڅون په مرسته فتح شول. (۳: ۳۵- ۳۷ مخونه)

ملا محمود اخوند زاده خپله پانګه او وسلې د غزاوالو په واک کې ورکړي او اورکزې يې د افغانستان په پلوی د انگربزانو پر ضد جهاد ته را وبلل، یوه ستړه ملي او اسلامي مرسته وه. همدا شان مسوژيو، علیشېرېزيو او قونیا خپلو خخه یو زيات

لښکر جور شو او په بادامه کې یې د انگربزانو پوهی مرکز ونيو او د کرمي لاره یې د انگربزانو لپاره بې ګتمې او ناوړه کړه. په دې غزا کې د اورکزيو سلګونه کسان شهیدان او تپیان شول. (۳: ۴۰ - ۴۱ مخونه)

داوي دغه راز ليکي چې د ژوب ملبشي چې هر چېږي وي له مجاهدو او ملي څواکونو سره یوځای شوې او په دې ډول د افغانی ځمکې ټولې سيمې له بلوجستانه نیولي تر دېره غازی خانه پوري په پاخون کې برخه درلوده او هر چېږي چې برتانوي عسکر وو؛ کلابند او وڅل شول اوله ډېرو سختو ستونزو سره به له یوځای خخه بل ځای ته تلل. د غبرګولي منځ و، چې کابل ته له ملي څواکونو سره د ژوب د ملبشو د پیوستون خبر را ورسېد. شپرانيانو پرکاپليت، چې کلاسنديمن ته نردې پوهی مرکز و برید وکر او تر خپلې ولکې لاندې راوست. د ژوب پښستانه د جنرال اوګريدي او جنرال ګيل سره په مېړانه وجنګدل.

کاکړو، اڅکزيو او سلېمانڅلوا د سندیمن کلا، کاپليي، مهتر کلا او لکه بند په شاوخوا کې له انگربزانو سره مهمې غزاوې ترسره کړي او د انگربزانو په وړاندې یې دغه سيمې اور وګرځولي. (۳: ۵۵ - ۶۶ مخونه).

هغه کورني او شخصيتونه چې د افغانستان د خپلواکي په جګړه کې شريک وو، بناغلي داوي یې په لاندې توګه را پېژني:

د مرحوم مياصمداني زامن د پېښور اوسبېدونکي، نواب زاده محمدسليم خټک له ۳۰۰ جنګياليو سره کابل ته راغي او له ملي څواکونو سره یوځای شو، کلوخان، د تهکال د اربابوختان جلال آباد ته راغي او هلتنه استوګن شو او خپله پانګه یې له کډوالونه ځار کړه، قاضي محمدولي خان د صوبه سرحد له لومړيو درجو سیاستوالو خخه و او د خپل وطن د آزادۍ لپاره یې د انگربزانو بندیخانې هم تېږي کړي، اروابناد سيد علي عباس یو وخت په صوبه سرحد کې د مسلم لیگ ګوند منشي هم و، خود افغانستان سره د مینې لرلو په وجه له خپلې کورني سره افغانستان ته را مهاجر شو، اروابناد خانزاده محمد ایوب خان د بکلي افغانی خانزاده ګانو خخه و اوله پېښوره کابل ته را کډوال شو، اروابناد قاضي ګل محمدخان له پېښور خخه و او د استقلال په جګړه او د پېښور په پاخونونو کې یې فعاله برخه درلوده او د برتانوي زندان خخه تر خلاصېدو وروسته په کابل کې مېشت شو، مولانا مخفې د خپلواکي د جګړي برخه وال

او د پېښور او سپدونکي او محمد اکبرخان د پېښور له خانزاده گانو خخه و او د غزا پرمھا په پته افغانستان ته راغي او په جلال آباد کي مېشت شو.(۳:۸۶-۹۲ مخونه) داوي زياتوي چې د یاغستان (ازاد قبایل)، صوبه سرحد پر افغان جهادوالو سربېره په پاکستان هندوستان او هغه ریاست کي چې د هند په نامه یادېده، مېشتو افغانانو هم د استقلال د غزا پر مھا لخه یې چې له وسه پوره و تر سره یې کړل، لکه د سیاسي تلقیناتو خپرول، د انگربزی ځواکنو د ډاډ او هوساینې ګواښه، د رېل ګاډو د پتليو شکول او د لینونو پري کول، پر تليگراف خونو او بانکونو باندي برید، د پلونو نړول، د انگربزانو د نظامي او جګړه یېزو کېنلاړو شندول، د هندوانو هخونه، له خپلواکۍ غښتونکو او د هند له انقلابيانو سره ګډ کار، هېواد ته د کسانو او توکيو او اطلاعاتو لېړل، په پټو او بنکاره رسنيو کي د برتانوي سیاست غندنه او د ملت غونښتنې وړاندېزونه یې د مقالو او ویناوه له لاري خپرول.(۳: ۹۵ مخ)

نتیجه

د پښتونخوا خاوره او اوسيدونکي د تاريخ په اوړدو کي د افغانستان نه بېلېدونکي برخه او افغانان وو. پښتنو او بلوڅو نه یوازې د ۱۹۱۹م. کال د خپلواکۍ په جګړه کي د خپل هېواد او لوی افغانستان د خپلواکۍ لپاره مال او سرونه قربان کېل، بلکې د افغان- انگليس په لومړي او دویمه جګړه کي یې هم د لوی افغانستان د خپلواکۍ او د خاورې د تمامیت په موخه له دې زياتې قرباني ورکړې وي.

د افغانانو په مرسته او د افغانستان د تاريخي خاورې په دفاع او د خپلواکۍ په جګړه کي د پښتنو او بلوڅو رول خورا ټاکونکي و. دا لوی او تاريخي حقیقت کورنیو او بهرنیو مؤخینو د خپلو علمي خپرنو او لیکنو په ترڅ کي نه یوازې تایید کړي دې، بلکې ټاکونکي یې ګنلی دې.

بې له شکه د افغانستان د خپلواکۍ ګټل د لرو او برو افغانانو د یووالې او په یو وخت کي د انگربزانو پر ضد ګډ پاخون، د ګډو سربښندو او مېړانې کامیابه پایله وه.

ماخذونه

- ۱- غبار، میرغلام محمد. افغانستان د تاریخ په تگ لوري کې، ژبړن، پوهاند محمد بشیر دودیال، بشپړ لومړی او دوهم ټوک، کابل: د میوند خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۳.
- ۲- ګیرس. ګ. ف. د مېړنی اولس ادبیات، ژبړن محمد اکبر معتمد شینواری، د قومونو او قبایلو چارو وزارت، کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۶۴.
- ۳- داوي، عبدالهادی. سرحد او افغانستان، عبدالرحمن حبیب زوی، د افغانستان د بهرنیو چارو وزارت د ستراتیشیکو مطالعاتو مرکز، کابل، ۱۳۹۸.
- ۴- کاکړ، محمد حسن. د پاچا امان الله خان واکمنی ته یوه نوې کتنه، کابل، ۱۳۹۸.
- ۵- فرهنگ، میرمحمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد اول، قسمت دوم، قم، ۱۳۷۱.
- ۶- فلېچر، ارنولد. افغانستان د سوبې لویه لار، ژبړن، عبدالجبار نادر، کابل: د بنیونې او روزنې مطبعه ۱۳۶۹.
- ۷- خالفین، نفتوله. انگلستان د افغانستان پر ضد، مسکو: نوستي، ۱۹۸۰.
- ۸- تیخانوف، یوری. نبرد افغاني ستالین، مترجم: عزيز آريانفر، چاپ اول، بنگاه انتشارات میوند، کابل: مطبعه میوند، ۱۳۹۰.
- ۹- ادامیک، لودویک. د شملي پېړی تر نیمایی د افغانستان د بهرنیو اړیکو تاریخ، ژبړه: ډاکټر نثار احمد صمد، پېښور: دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۳.
- ۱۰- جاوید، عزيز. د ترنگزو حاجي صاحب، ژبړونکي عبدالغفور پیروز، کابل، ۱۳۹۸.
- ۱۱- حبibi، عبدالحی، زرمقالی، جلد اول، مرکز تحقیقات علامه حبibi، مطبعه مسلکي افغان، ۱۳۷۸.
- ۱۲- وزیر، مولوي محمد ظاهر شاه. د خپلواکي جګړي، ژبړن: محمد ګلاب ننګرهاری، کابل: دولتي مطبعه، ۱۳۳۷.

سرمحق دکتور فاروق انصاری

توسعه و نیم نگاهی به عوامل توسعه نیافتگی افغانستان

The development and a brief review of the non-development factors of Afghanistan

Senior Research Fellow Farooq Ansari

Abstract

The concept of Development is still controversial, but in a relatively comprehensive definition it is said to be a process within which a society provides relative conditions for the development of innate and natural human capacities, and thus states and societies possessing development They are: a. Economic growth, b. Enjoy social and political equality, c. Enjoy the conditions of a good worldly life.

In one general category, the theories of development are divided into three schools: 1. The modernization school established after World War II, on which the economic dependence of underdeveloped countries on developed countries is recognized as valuable; 2. The school of dependency, which saw the cause of the backwardness of the states as the pillage of the capitalist countries and declared the solution to free the economy from foreign influence and launch the socialist revolution; It was dividing the world into three groups: centralized states, satellites and semi-satellites.

Afghanistan, on the other hand, is one of the underdeveloped countries which it's consequences has caused a number of

factors, including the failure of the nation-building process, political despotism, and aggression by neighbors and foreign powers.

Keywords: Development, Underdevelopment, Development Theories, Afghanistan, Causes of Backwardness.

خلاصه

مفهوم توسعه (Development) هنوز مورد اختلاف است، اما در یک تعریف نسبتاً جامع به فرایندی گفته می‌شود که در چهارچوب یک جامعه شرایط نسبی برای شکوفا شدن ظرفیت‌های فطری و طبیعی انسانی فراهم آید و بنابر این کشورها و جوامعی صاحب توسعه دانسته می‌شوند که: الف. رشد اقتصادی کرده باشند، ب. از برابری اجتماعی و سیاسی برخوردار باشند، ج. از شرایط زندگی مطلوب دنیوی بهره‌مند باشند.

در یک دسته بندی کلی نظریه‌های توسعه به سه مکتب تقسیم می‌شود:

۱. مکتب نوسازی که پس از جنگ جهانی دوم به میان آمد که بر اساس آن وابستگی اقتصادی کشورهای توسعه نیافته به کشورهای توسعه یافته با ارزش شناخته می‌شود،
۲. مکتب وابستگی که علت عقب ماندگی کشورها را، غارت به وسیله کشورهای سرمایه داری می‌داند و راه حل را آزادشدن اقتصاد از نفوذ خارجی و راه انداختن انقلاب سوسیالیستی اعلام می‌داشت،
۳. مکتب نظام جهانی که زیر تاثیر نئو مارکسیست‌ها قرار داشت و جهان را به سه گروه: دولت‌های متمرکز، دولت‌های اقمار و دولت‌های نیمه اقمار تقسیم می‌نمود. از سوی دیگر افغانستان در زمرة کشورهای توسعه نیافته قرار داشته و عوامل چندی از جمله: به اتمام نرسیدن پروسه ملت سازی، استبداد سیاسی و تجاوزات همسایه‌ها و قدرت‌های خارجی باعث این وضعیت شده است.
واژگان کلیدی: توسعه، توسعه نیافتنگی، نظریه‌های توسعه، افغانستان، علل عقب ماندگی.

مقدمه

یکی از مهمترین مباحثی که در حوزه‌های مختلف علوم بشری اعم از علوم اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، روان‌شناسی و ... مطرح شد، بحث توسعه است که مفهوم جدیدی است و بیشتر مربوط به دوران صنعتی شدن و مدرن می‌باشد. هرچند اصطلاحات و واژه‌هایی چون رشد، تکامل، ترقی، نوسازی، صنعتی شدن و انکشاف به عوض توسعه به کار رفته است، اما به نظر می‌رسد که در حوزه اکادمیک هنوز بر سرِ تعریف واحد از توسعه در میان متفکران توافقی وجود ندارد و مفهوم توسعه تا هنوز به درستی تعریف نشده و گنگ باقی مانده است. این وضعیت ابهام‌آلود و سردرگمی در معنا و مفهوم توسعه و عدم وجود دید و نظر علمی جامع نسبت به آن باعث گردیده که بسیاری از جوامع جهان سومی از اهداف و مقاصد توسعه فاصله بگیرند و مسایل، مشکلات و بحران‌های داخلی خود را نتوانند حل کنند. بنابر این دادن تعریف و تصویری نسبتاً روش از توسعه و ارائه نظریه‌های مهم موجود در این خصوص، شاید مارا کمک نماید تا تصویر نسبتاً روشی از این پدیده تاریخی به دست آوریم و ضمناً بر علل و عواملی آگاه شویم که موجب عقب ماندگی و توسعه نیافتگی افغانستان شده‌اند.

سوال اصلی این پژوهش، چیستی توسعه و عوامل عمدۀ توسعه نیافتگی افغانستان می‌باشد. این مقاله در صدد پاسخ‌گویی به آن برآمده است.

مبرمیت: تقسیم ممالک و کشورهای جهان به توسعه‌یافته، در حال توسعه و عقب مانده توجه‌ها را در مجامع اکادمیک از دیر باز به مباحثی در باب چیستی و چگونگی توسعه معطوف داشته و به همین سبب نظریه‌های گوناگون و بعضاً متضادی نیز در این حوزه به وجود آمده است. در باره اینکه توسعه یافتگی در تاریخ جدید معنی پیدا می‌کند و باز در مورد اینکه افغانستان در شمار کشورهای توسعه نیافته قرار دارد، می‌توان به موضوعات و مباحث مهمی اشاره کرد که رویهم اهمیت و مبرمیت پرداختن به بحث توسعه و انکشاف را توجیه می‌نماید، به ویژه پرداختن به علل عقب ماندگی افغانستان بر مبرمیت طرح موضوع بیشتر می‌افزاید.

هدف: هدف تحقیق تبیین موضوع توسعه و اکشاف و ارائه تعریف و نظریه‌های مهم در باب توسعه و نیز پرداختن به برخی از عوامل توسعه نیافتگی و یا عقب ماندگی افغانستان می‌باشد.

روش تحقیق: روش برگزیده شده برای این مقاله روش توصیفی- تحلیلی است.

متن

مفهوم توسعه (Development) که به شکل فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد، هنوز مورد اختلاف است و با وجود پژوهش‌ها و آثار شایان توجه که در این زمینه انجام یافته، هنوز توسعه به صورت دقیق و جامعی تعریف نشده و گنک باقی مانده است. گویند معنی لغوی آن «خروج از لفافه» می‌باشد و لفافه از دیدگاه صاحب نظران نسل اول توسعه یعنی خروج از جامعه سنتی و ارزش‌های مربوط به آن. (۴: ص ۳۲) تا اوایل قرن بیستم اصطلاح توسعه تنها به تحولات تکاملی جوامع غربی اشاره داشت و اندیشمندان علوم اجتماعی نیز صرفاً مطالعه این جوامع را در نظر داشتند؛ زیرا تا این زمان تجربه تاریخی اروپا در گذر از جامعه سنتی به مدرن، جریانی عام و جهانی نبود بلکه جریانی داخلی پنداشته می‌شد، اما با ظهور نوگرایی و تجدد در کشورهای جهان سوم نظریه‌پردازی در باب مفهوم توسعه نیز تغییر کرد و از این پس، مفهوم توسعه به تبیین وضع کشورهای جهان سوم در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و آشکار ساختن تحولات تکاملی آنها با مرتعیت غرب دانسته شد. (۳: ص ۴۸۶) بنابر این توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی در تاریخ جدید معنی پیدا می‌کند و اگر خواسته باشیم تعریف نسبتاً جامعی از توسعه ارائه نماییم، آن عبارت است از «فرایندی انسانی که در چهارچوب یک جامعه شرایطی نسبی برای شکوفا شدن ظرفیت‌های فطری و طبیعی انسانی فراهم آید، به طوری که موجب مطلوبیت سطح زندگی و احساس رضایت در تمامی ابعاد زندگی اعم از سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و غیره به وجود آید». (۶: اینترنت) بنا به تعریف فوق کشورها و جوامعی صاحب توسعه شناخته می‌شوند که:

الف. رشد اقتصادی کرده باشند؛ یعنی کشوری که رشد درآمد سرانه بالاتری داشته باشد طبق این شاخص توسعه یافته ارزیابی می‌شود. دلیل آنکه رشد درآمد سرانه

مقیاس توضیح توسعه قرار گرفت این بود که مقیاس کمی بود و با این مقیاس به راحتی می‌توان جوامع مختلف را با هم مقایسه کرد.

ب. برخوردار از برابری اجتماعی و سیاسی باشند. این شاخص پس از آن مورد توجه قرار گرفت که بسیاری از محققان به این نتیجه رسیدند که تنها شاخص‌های اقتصادی و مقیاس‌هایی که نشانده‌نده افزایش رشد اقتصادی هستند نشانده‌نده توسعه نیستند. شماری توسعه را به معنای از بین رفتن نابرابری در جامعه و افزایش شاخص‌های اجتماعی مثل کاهش فقر، بیکاری، وجود عدالت و... دانستند. همچنین عده‌یی توسعه را با کارآمدی نظام سیاسی و دموکراتیک بودن نظام سیاسی یکی دانستند.

ج. شرایط یک زندگی مطلوب دنیوی را فراهم کرده باشند. این شاخص افزایش و مطلوبیت سطح زندگی مردم یک جامعه را در نظر گرفته است. مقیاس و میزان مطلوبیت زندگی در این شاخص، هم به جنبه‌های رشد اقتصادی و بالا رفتن قدرت اقتصادی مردم اشاره دارد و هم به تحقق نسبی عدالت اجتماعی در یک جامعه و از بین رفتن نابرابری‌ها تا حد امکان و هم به آزادی‌های فردی، دموکراتیک بودن روابط دولت با ملت و افزایش رفاه اجتماعی اشاره دارد. (همان)

در همینجا لازم است بیفزاییم که عنوان توسعه نیافتگی نیز از سوی غربی‌ها و عمدهاً اروپایی‌ها به کشورهایی داده شد که شرایط فوق را نداشتند و یا به صورت ناقصی داشتند و عمدهاً ایشان به کشورها و مردمانی توسعه نیافته اطلاق می‌کردند که از تجدد به دور بوده و در راه علم و تکنالوژی و تولید و مدیریت و صحت عامه و تعلیمات و تحصیلات پیشرفتی نداشته و آموخته‌ها و مکتبات خود را نتوانسته‌اند که هماهنگ و منظم سازند. (۱: اینترنت)

ساموئل هانتینگتون(Huntington) نیز جامعه توسعه یافته و توسعه نیافته را تفکیک کرده و آورده است جوامعی که پس از فرایند نوسازی به نهادهای پایدار، پیچیده، مستقل و منسجم مجهر می‌شوند توسعه یافته و جوامعی که در مرحله نوسازی باقی می‌مانند توسعه نیافته یا در اصطلاح وی «پرتورین»(Pertorien) هستند، به معنای جامعه‌یی که همواره در خطر فروپاشی است. (۳: ۴۸۸)

دیوید اپتر (Apter) نیز مانند هانتینگتون از تعریف محدود نظریه پردازان کلاسیک از توسعه انتقاد کرد و ضمن منمایز شمردن مفاهیم توسعه و نوسازی، توسعه را روندی عام و جهان شمول دانست که همه تغییرات اجتماعی را در بر می‌گیرد. به اعتقاد اپتر، نوسازی از دید نظریه پردازان کلاسیک صرفاً وصف کننده ورود شاخص‌های جدید زندگی از جامعه صنعتی به بافت جامعه سنتی است، اما توسعه به مفهوم تلاش برای یافتن راه حلی برای مشکلات و معضلات ناشی از نوسازی است. (همان)

نظریه‌های توسعه

بحث از توسعه در حوزه‌های مختلف اقتصادی، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی بدون در نظر گرفتن نظام‌های مفهومی و نظری جالب نخواهد بود؛ به این معنی که به علت گسترده‌گی حوزه توسعه و نیز به دلیل چند بعدی بودن مفاهیم و تعاریف متعدد توسعه لازم است که دسته بندی در نظریه‌های توسعه صورت داده و آنها را به سه مکتب تقسیم نمود: مکتب نوسازی اولین نظریه منسجم درباره توسعه و نوسازی است. این مکتب پس از جنگ جهانی دوم مطرح شد و نظریه پردازان این مکتب، وابستگی اقتصادی کشورهای توسعه نیافته به کشورهای توسعه یافته را با ارزش می‌دانند؛ زیرا به زعم ایشان، روابط این گونه‌ئی نه تنها منافع متقابل دارد بلکه به کشورهای توسعه نیافته کمک می‌کند تا ساختارها و ارزش‌های اجتماعی سنتی و قدیمی را که باعث پس ماندگی ایشان می‌شود از بین ببرند. (۳: ۴۸۶)

در خور یادآوری است که منظور اندیشمندان این مکتب از نوسازی و توسعه، گذار از جامعه سنتی به جامعه مدرن است و به زعم ایشان کشورهای جهان سوم می‌توانند با گذار از مسیری که غرب پیموده است به توسعه دست یابند. به عبارت دیگر تمايل اصلی در این نظریه، استفاده از تجارت غرب است که بر اساس آن، هر گونه تحولی در کشورهای جهان سوم که با فرآیند توسعه و نوسازی غرب تطابق داشته باشد، مطلوب به حساب آمده و جریان‌های خلاف این جریان، عقب مانده شناخته می‌شوند. (همان: ص ۴۸۷)

- ۱- مکتب وابستگی، بنیادگذار این مکتب پاول باران (Paul Baran) است که در سال ۱۹۵۷ م. کتاب اقتصاد سیاسی رشد را انتشار داد و مهم‌ترین نظریه پردازان دیگر آن، فرانک و فرناندز می‌باشند.

پاول باران معتقد است که پیش از شکل گیری شرایط جدید و تقسیم کشورها به توسعه یافته و توسعه نیافته، همه کشورهای جهان در اوضاع کم و بیش مشابهی به سر می برندن، اما توسعه سریع و ناگهانی سرمایه‌داری صنعتی غرب، استثمار و استعمار را در جهت منافع سرمایه‌داری بار آورده است. (همان: ص ۴۸۹)

نظریه پردازان این مکتب با استفاده از اندیشه مارکس و ابداعات خود به تحلیل تحولات کشورهای جهان پرداختند، به ویژه کتاب مهم لین زیر عنوان «امپریالیزم آخرین مرحله سرمایه داری» نقش کلیدی در شکل گیری تفکر نظریه پردازان مکتب وابستگی داشت.

فرانک از متفکران نئومارکسیست که تحت تاثیر شرایط فضای اقتصادی-اجتماعی آمریکای لاتین و به خصوص برازیل قرار داشت، علت توسعه نیافتنگی کشورهای کمتر توسعه یافته را جریان غارتی دانست که کشورهای ابر قدرت سرمایه داری علیه این کشورها انجام می‌دهند، اضافه تولیدات و ثروت این کشورها را جذب کشورهای خود می‌سازند و این امر موجب فقیرتر شدن کشورهای توسعه نیافته و وابستگی این کشورها به اقتصاد کشورهای سرمایه داری می‌گردد.

باران و فرانک به عنوان دو متفکر مهم مکتب وابستگی، عقاید انقلابی سنتی مارکسیستی داشتند و تصور می‌کردند که راه حل آزاد شدن اقتصاد این کشورها، قطع نفوذ خارجی و انقلاب سوسیالیستی است. (۶: اینترنت) این مکتب در مجموع تاثیر زیادی بر فضای کشورهای جهان سومی و از جمله افغانستان و ایران داشته است.

۲- مکتب نظام جهانی، بنیادگذار این نظریه و مکتب، یمانوئل والرشتاین (Immanuel Wallerstein) است که آن را در دهه هفتم سده بیستم مطرح کرد. توسعه صنعتی در شرق آسیا، بحران کشورهای سوسیالیستی و افول اقتصاد سرمایه داری، رویدادهایی بود که در بروز و ظهور این مکتب تاثیر داشت و نظریه پردازان این مکتب زیر تاثیر اندیشه‌های نئومارکسیستی مکتب وابستگی و سپس مکتب فرانسوی آنالیز (French Annals School) قرار گرفتند و بر ضرورت بررسی کلیت نظام و روندهای دراز مدت تاکید کردند.

مکتب آنالز مربوط به تاریخ بود و در آن بر پیوستگی وقایع تاریخی تاکید می شد و پیشنهاد می کرد که برای شناخت تاریخ، باید دوره های دراز مدت مورد مطالعه قرار گیرد و از این طریق لایه ها و ساختارهای واقعی حیات اجتماعی را می توان درک کرد. (۳: ص ۴۹۰)

بر طبق نظریه والرشتاین بنیادگذار این مکتب، نظام نوین جهانی بر خلاف تقسیم بندی رایج مارکسیستی که جهان را به دو دسته سرمایه داری و وابسته تقسیم می کرد، جهان را به سه گروه و دسته تقسیم می نمود:

الف- دولت های متمرکز که شامل معدودی از کشورهای سرمایه داری مانند آمریکا و چاپان می شد که کالاهای اساسی و صنعتی را تولید می کنند.

ب- دولت اقماری که شمار زیادی از کشورها را در آمریکای جنوبی، آسیا و آفریقا در بر می گرفت. ویژگی دولت های مزبور این است که مواد اولیه، تولیدات زراعی و نیروی کار را تولید می کنند و در سیستم جهانی، بازار خوبی برای مصرف هستند. به لحاظ سیاسی نیز این کشورها دارای اردوی نظامی و حکومت ضعیف و وابسته به کالاهای اجناس صنعتی و مواد غذائی دولت های مرکز هستند.

ج- دولت های نیمه اقمار که بعضی از کالاهای اجناس صنعتی و مواد غذائی را تولید می کنند و به شماری از دولت های اقماری و حتی مرکزی صادرات دارند، اما به آن اندازه قوی و مولد نیستند که بتوانند کالاهای اصلی و عمدهاً صنعتی را تولید کنند و نیز نه آن قدر ضعیف که نتوانند مواد اولیه را صادر کنند مانند کوریای جنوبی، تایوان و ...

به اعتقاد والرشتاین این سیستم نوین جهانی سرمایه داری چنان به هم پیوسته است که اگر یکی از این سه بخش به درستی کار نکند، کل سیستم با مشکل عمده رو به رو و سرانجام متلاشی می شود. (۶: اینترنت)

عمده ترین عوامل توسعه نیافتگی افغانستان

اگر مقاطع کوتاه زمانی را مستثنی نمائیم توسعه نیافتگی و عقب ماندگی پدیده مستمر تاریخی افغانستان به حساب می آید. اینکه چه عواملی باعث بروز چنین وضعیتی گشته است بایسته است که به خصوص از سوی محققان رشته های مختلف

علوم بشری و اجتماعی مورد توجه و کنکاش قرار گیرد، اما عجالت^۱ و به صورت اختصار می‌توان به عوامل زیر اشاره کرد:

- ۱- به اتمام نرسیدن پروسه ملت سازی

اصطلاح ملت سازی، اصطلاح جدیدی است و بیشتر مربوط به تحولات اروپا در سده ۱۸ است و بنا به تعریف کلاسیک، ملت یک روح و یک اصل معنوی است و دو چیزی که در واقع یکی هستند، این روح را می‌سازند و آن: بهره مندی از میراث غنی خاطرات مشترک و دیگری توافق حقیقی، اشتیاق با هم زندگی کردن و خواست حداکثر در استفاده کردن از میراث مشترک می‌باشد. (۸:ص ۱۰۱) بنابر این همین احساس مشترک یا وجودان و شعور جمعی در میان جماعتی و یا جماعت‌هایی از انسان‌ها، یک واحد سیاسی یا ملت را می‌سازند. این وجودان جمعی است که در درون شخصیت افراد حاضر جامعه و بین آنها و گذشتگان شان رابطه ولبستگی ایجاد می‌کند و روابط و مناسبات آنها را با هم و با دیگر ملت‌ها شکل و رنگ می‌دهد و آمال و آرمان-های آنان را به هم نزدیک و منطبق می‌سازد. (۱۰: ص ۲۸)

نکته دیگر آنکه ملت سازی یک روند اجتماعی تاریخی است که علی‌الخصوص از طریق کم رنگ شدن فرق‌ها و تمایزات قومی، قبیله‌یی، نژادی، جنسیتی، زبانی و ... در میان مردمان یک سرزمین مشخص به دست می‌آید. (۹: ص ۱۲۳) بنابر این به هر میزان که تعلقات مزبور پر رنگ و قوی باشد به همان پیمانه شکل‌گیری ملت دچار اخلال و اشکال خواهد شد و از این رو هر دولتی و یا ملتی که نتواند در راستای مذکور گام بردارد و یا ناقص عمل نماید، پروسه ملت سازی اش ناکامل و معیوب خواهد بود.

آنچه واضح است اینست که پروسه ملت سازی در افغانستان به اکمال نرسیده است و عوامل گوناگون ذاتی و محیطی و ... باعث شده است که احساس واقعی تعلق و دلبستگی شایانی پدید نیاید. اینکه چرا؟ به نظر می‌رسد عوامل مادی و معنوی در این عدم تکوین نقش داشته است؛ زیرا عبور از اجتماعات خرد خودپسند و بریده بدوفی زمانی ممکن است که نظام‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و مدنی در سراسر کشور تکوین یافته باشند و فی الواقع به مرحله جدید ملتی- مدنی رسیده باشند.

هرچند برای نخستین بار در عصر فرمانروایی شاه امان الله چنین روندی آغاز یافت، اما با چالش‌های جدی که از سوی جامعه به شدت سنتی و نیز استعمار خارجی پدید آمد، نتوانست که قوام و دوام یابد و فی المجموع تلاش‌های ملت سازی و نیز تجدد در افغانستان عقیم ماند.

۲. استبداد سیاسی: پدیده دیگر مستمر تاریخی افغانستان که مانع توسعه و انکشاف شده، استبداد است که متأسفانه جنبه‌های مختلف حیات سیاسی این کشور را متاثر ساخته و به ویژه ناکارآمدی نظام و سیستم سیاسی را باعث شده است. می‌توان گفت که استبداد مشکل اصلی جوامع شرقی به ویژه اسلامی است که در کنار استعمار روز و روزگار ملل شرقی واسلامی را سیه و خراب نموده است و به همین دلیل مصلحان قرن نوزدهم مانند سید جمال الدین افغانی و شاگردانش مبارزه با آن را در صدر برنامه مبارزاتی شان قرار دادند و از سوی دیگر در باره تعریف و نیز تبیین این پدیده مهم و مستمر جوامع مسلمان نظریه‌های جالب و خواندنی را ارائه داشتند؛ از جمله عبدالرحمن کواکبی (۱۸۵۴_۱۹۰۲م.) به درستی تشخیص داد که رنج اصلی جوامع مسلمان از استبداد نظام‌ها و حکومتگران مستبد جوامع مذبور می‌باشد و لهذا رساله‌اش را در باب تشریح استبداد نوشت.

کواکبی استبداد را درلغت «اکتفا کردن شخص به رای و نظر خوبیش در کاری که شایسته مشورت است» آورده است. (۷: ص ۲۱۹) به عبارتی اگر امری نیازمند مشوره با دیگران بود، در آن مشوره‌یی صورت نگرفت، استبداد رخ داده است. کواکبی در اصطلاح نیز استبداد را «تصرف کردن یک نفر یا گروهی در حقوق ملی، بدون ترس از حساب و بازخواست» تعریف کرده است. (همان) وی در مورد منشاء استبداد نیز آورده است که «منشاء استبداد آن باشد که حکمران مکلف نیست تا تصرفات خود را با شریعت یا قانون یا بر اراده ملت مطابق سازد و اینست حال سلطنت‌های مطلقه» (۲: ص ۱۴)

نکته قابل توجه و دقت آنکه کواکبی استبداد را به حالت فردی آن محدود نساخته و گونه استبداد گروهی را در نظر گرفته و آورده است که حتی حکمرانی گروهی منتخب می‌تواند مایه استبداد باشد و اشتراک در رای رفع استبداد نمی‌کند بلکه امکان دارد آن را تخفیف دهد.

عبدالرحمن کواکبی در رساله‌اش همچنین فصولی را در باره استبداد و دین، استبداد و علم یا استبداد و ترقی اختصاص داده و در باب نسبت میان استبداد دینی و استبداد سیاسی آورده است که یکی بر قلب‌ها استبداد می‌ورزد و دیگری بر جسم‌ها و از این رو، آن دو با یکدیگر نیازمندند، اما بلا فاصله با اشاره به تعليمات پیامبران و تعالیم قرآن نتیجه می‌گیرد که هدف از تعليمات حقیقی از بین بردن و انهدام استبداد و متقابلاً احیای عدل و مساوات بوده است.^(۷) (۲۲۰: ص)

باتوجه به ویژگی‌ها و مشخصه‌هایی که از استبداد بیان شد می‌توان اظهار داشت که استبداد شاخصه بیشتر نظام‌های سیاسی افغانستان بوده است و با وجود چنین ساختاری، توسعه سیاسی ممکن نیست؛ زیرا توسعه سیاسی به معنای داشتن ظرفیت و افزایش کارآیی یک نظام سیاسی در حل و فصل تضادهای منافع فردی و گروهی، ترکیب مردمی بودن، آزادی و تغییر اساسی در یک جامعه است، اما با دریغ و افسوس که بیشتر نظام‌های سیاسی افغانستان از چنین خصوصیتی بهره نمذ بوده است.

همچنین نباید فراموش کرد که عمدت‌ترین شاخصه توسعه سیاسی مشارکت و رقابت است و نه انحصار. واضح است که با وجود نظام و سیستم استبدادی، مشارکت همه گیر یا وجود ندارد و یا در پائین ترین حد ممکن می‌باشد.

۳. تجاوزات همسایه‌ها و قدرت‌های خارجی

افغانستان به علت واقع شدن در قلب آسیا و در سر چهار راه شرق- غرب و شمال - جنوب همواره مورد توجه اقوام و کشورهای مجاور و نیز قدرت‌های فرا منطقه‌یی قرار داشته است و اصولاً ستون فقرات تاریخ این کشور را همین رفت و آمدھای اقوام، مهاجمان و جهان گشایان خرد و بزرگ تشکیل داده و تقریباً همه شئون زندگی اجتماعی آن را زیر تاثیر قرار داده است.

همین موقعیت استثنایی و بسیار مهم به ویژه در عصر سیطره استعمار، افغانستان را در مرکز جئوپولیتیکی بازی یزدگ قرار داد به خصوص رقابتی که میان امپراتوری‌های استعماری بریتانیا و روسیه تزاری در سده ۱۹ واقع شد و گستره وسیعی از تنگه سفر تا منچوریا را در برگرفت، افغانستان در مرکز این رقابت واقع شد و دو جنگ با بریتانیا در سده نوزدهم و تهاجم خونین شوروی‌های کمونیست در سده بیستم، همه با توجه به همین موقعیت جئوپولیتیکی افغانستان صورت گرفته است؛ تهاجماتی که ویرانی،

در هم ریختگی، هرج و مرچ و نابودی همه زیربنایها و ساختارهای این کشور را به دنبال داشته است. فرض مثال در آخرین مورد از تجاوز به افغانستان در سده بیستم که توسط شوروی‌ها انجام شد ۱۲ هزار قریه نابود شد، همچنین ۴۳ هزار هکتار با غ میوه، ۲۰۰ هزار هکتار جنگل، صدها هزار هکتار زمین زراعتی، هشت هزار رشته منابع آب زیر زمینی، ۱۶ هزار مکتب، دو هزار کیلومتر جاده، ۱۴ هزار کیلومتر سیستم مخابراتی، پنج هزار عراده وسیله نقلیه منهدم و ویران گردید و پنج میلیون و ۵۰۰ هزار راس دام تلف شدند. افزون بر این یک و نیم میلیون انسان کشته و ۷۰ میلیارد دالر خسارت به اقتصاد زراعتی افغانستان وارد شد. (۵: ص ۱۱۰)

هرچند این موقعیت استثنایی و جئوپلیتیکی بسیار مهم می‌توانست که فرصت‌های طلایی از حیث ترانزیت کالا، انتقال انرژی و دیگر سهولت‌های اقتصادی و جغرافیایی را ممکن سازد، اما متاسفانه به علل و دلایلی که نیاز به تحقیق و تتبع جداگانه دارد، چالش‌ها و دردسرهای عظیمی را برای کشور و مردم افغانستان باعث شده است و فی المجموع مانع توسعه و اکتشاف در این کشور گردیده است.

نتیجه

در مقام نتیجه باید یادآور شد که مفهوم توسعه، اکتشاف و نوسازی یک مفهوم تاریخی است و حداقل از قرن ۱۸ به این سو با معنی پیشرفت در ابعاد مختلف اقتصادی-اجتماعی و پسانتر سیاسی مطرح شد و در مجموع به روند و جریانی اشاره دارد که با عبور از جامعه سنتی و کهن‌هه ارتقای سطح زندگی بشر را هدف خویش قرار داده است و در یک کلام، توسعه محصول دوران مدرنیته می‌باشد.

نکته مهم دیگر اینکه مسیر توسعه در کشورهای شرقی و جهان سوم متفاوت با جوامع و کشورهای غربی است؛ زیرا زمینه‌های معنوی و مادی و دیگر داشته‌ها و امکانات جوامع شرقی با جوامع غربی متفاوت می‌باشد، به خصوص آنکه ساختار سیاسی اقتدار گرایانه و استبداد در جهان سوم از استحکام و پایداری عمیقی برخوردار بوده و در تمامی حوزه‌های زندگی این جوامع انعکاس یافته است. بنابراین اولویت جوامع مذکور در مسیر توسعه، دگرگون ساختن ساختار مذکور و دست یافتن به توسعه سیاسی و یا کارآمد ساختن دولت در سیاست‌های گوناگونش می‌باشد.

عقب ماندگی افغانستان نیز ریشه در همین نوع توسعه نیافتگی دارد و انواع عقب ماندگی و توسعه نیافتگی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نیز از آن ناشی شده است.

منابع

۱. اردکانی، رضا، «خرد پیشرفت و توسعه»، فرهنگ امروز، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۶/۱۱/۲۳ به آدرس:
۲. بینش، محمد وحید، افغانستان معاصر و چالش سامان سیاسی، کابل: مرکز مطالعات و تحقیقات راهبردی افغانستان، ۱۳۸۸.
۳. حسن پور، جواد، «توسعه»، دانشنامه جهان اسلام، زیر نظر حداد عادل، تهران: بنیاد دایرۀ المعارف اسلامی، ۱۳۸۳.
۴. عظیمی، محمد اکرم، «راه های دستیابی به توسعه در افغانستان» فصلنامه گفتمنان نو، س اول، ش ۴۳، خزان و زمستان ۱۳۸۳.
۵. عظیمی، محمد اکرم، «علل و عوامل توسعه نیافتگی افغانستان»، فصلنامه نبراس، س اول، ش اول، زمستان ۱۳۸۸.
۶. فنایی، مجید، «ما و توسعه»، فرهنگ امروز، تاریخ مشاهده: ۱۳۹۶/۵/۲۳ به آدرس:
۷. قادری، حاتم، اندیشه های سیاسی در اسلام و ایران، تهران: سمت، ۱۳۸۰.
۸. گولد، جولیوس و ویلیام. ل. کولب، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه گروهی از مترجمان، تهران: مازیار، ۱۳۷۶.
۹. مشتاق، عبدالصمد، توسعه و نیم نگاهی به جامعه افغانستان، کابل: نشر واژه، ۱۳۹۷.
۱۰. مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران، قم: صدرا، ۲۶، چ ۲۶۸۷.

خپنديوی محمد داود ناظم

مرکه، ډولونه یې او په ټولنه یې اغږي

خلاصة المقال

لقد أعطت المقابلات الصحفية لوناً ونكهةً خاصة لمجال الصحافة والإعلام، فالمقابلات تخلق صلة مباشرة وفعالة بين الصحافة والناس. ان المقابلات الإعلامية قد تؤدي لتصاعد دور الإعلاميين في المجتمع، لذلك عامة الناس وأولياء الأمور يشعرون بالمسؤولية تجاه الصحفيين و ميدان الإعلام، ويشعرون جميع انشطتهم تحت مرصد وإشراف الإعلاميين، وبالتالي قد تنشر الدافع ليكون لها تأثير قوي على المجتمع. المقابلة هي نوع مهم ومستخدم على نطاق واسع في الصحافة ويستخدم أيضاً لتقوية وإثراء الأنواع الأخرى. يتم جمع المزيد من المعلومات من خلال المقابلات ونشرها على المجتمع من خلال وسائل الإعلام. وقد وجدت أنواع المقابلات العديدة من الانقسامات منذ بداية الحياة، وبالتالي أظهرت آثارها المذهلة على التنمية الفكرية خاصة وعلى المجتمع البشري ككل. قد اجرى بحث تلك المواضيع التي طرحت في طيات هذا المقال، من اجل التحقيق على انواع المقابلات وأثرها على المجتمع البشري بما يواكب او يتماشي مع التطورات الجديدة في مجال التقنية والفعاليات الإعلامية. وبالإضافة إلى الملخص والمقدمة لهذا المقال، قد تم البحث على التعريف الموجز للمقابلة وخلفيتها وتوزيع المقابلات لأسباب أو أسس مختلفة، وتأثيرها على المجتمع، والذي يختتم بالاستنتاجات والاقتراحات.

لندیز

مرکه د ژورنالیزم مسلک ته خانگری رنگ او خوند ور کړي دی. مرکه د ژورنالیزم او خلکو تر منځ د مخامخ او اغېزنا کو اپیکو کړي جوروی، مرکه په ټولنه کې د ژورنالیست شتون ته لا ارزښت ورکوي چې له همدي کبله عام وګړي او چارواکي د ژورنالیستانو او ژورنالیزم د ډګر په وړاندې ځانونه مسئول ګئي او خپل ځانونه او فعالیتونه د هغوي تر څار لاندې احساسوی چې په دې توګه په ټولنه باندې د پیاوړې اغېزې انګېزې خپروي. مرکه په ژورنالیزم کې داسې یو مهم او ډېر کاربدونکی ژانر دی چې د نورو ژانرونو د پیاوړتیا او بداینې لپاره هم ډېر کارول کېږي. د مرکې په واسطه ډېر اطلاعات او معلومات راټولېږي او د رسنیو له لاري ټولنې ته خپرېږي. د مرکو ډولونو له پیله تر او سه پوري په تدریج سره ډېر انشعباب کړي چې له هغو سره یې اغېزو هم په بشري ټولنه کې خپله پیاوړتیا او د فکري هڅونې څواک جوت کړي دی. په دې موضوع باندې خپنې شوې چې د مرکې په ډګر کې له نوو عملی پرمختګونو او انشعبابونو سره سم وېشنې روښانه او په ټولنه یې اغېزې هم خرګندې شي. په مقاله کې په لندیز او سریزې سربېره د مرکې لنده پېژندنه، مخینه، د بېلابلو وجوهاتو یا بنستیونو له مخې د مرکو وېشنې او په ټولنه یې اغېزې خپل شوې چې په پایله او وړاندیزونو پای ته رسبدلې ۵۵.

سریزه

مرکه د ژورنالیزم د خپلونو یا ژانرونو یو مهم څېل دی چې په اصل کې یو اطلاعي ژانر ګنل کېږي ځکه چې د خبری مطالبو د اکمال او اطلاعاتو راټولولو لپاره ډېر کارول کېږي، خو که د ژورو تحلیلي او خپنیزو مسایلو د سپړلو اوپلتني په موخه وکارول شي نو بیا په داسې وخت کې یو تحلیلي ژانر هم ګنل کبدای شي. که یوه مرکه د (څه، څوک چېږي، څه وخت) سوالونو ته څواب غواړي نو خبری یا اطلاعي مرکه ګنل کېږي او که د (خنګه، ولې) سوالونو او دې ته ورته نورو تحلیلي، پرتلیزه او خپنیزو سوالونو ته څواب او رینې سپړل غواړي نو تحلیلي مرکه یا ژانر ګنل کېږي. همدارنګه مرکه د ادبی موضوعاتو په برخه کې هم کارول کېږي او ادبی مرکه یې بولې. مرکه د انسان له پیدایښت سره اوږد هم خینه لري چې د خپنې په اوږدو کې ورباندې ځغلنده بحث شوې. همدارنګه مرکه ډېر ډولونه لري چې په بېلابلو کتابونو کې یې په خینو هغوه په

ټولیزه یا خانگیزه توګه خورې ورې لیکنې شوی خود و پشنو وجوهات یې تر ڈېرہ لیکوالانو نه دی جوت کړي چې له دی امله د مرکو په اړه د مطالعې او تدریس په برخو کې ابهامونه او ناخواب شوی سوالونه لیدل کېدل، خو په دې بحث کې هغونه ته تر ڈېرہ پاملرنه شوی او د ټولو و پشنو وجوهات یا بنسټونه په کې بشودل شوی چې د ژورنالیزم او مرکو په ډګر کې یې یو مهم پرمختګ ګنډلای شو چې نورو ژبو ته به یې ژباره هم ګټوره وي.

د موضوع مبرمیت

د ژورنالیزم په علمي او بنیونیز ډګر کې د مرکې د مخینې پېژندنه، د مناسبو وجوهاتو پر بنسټ د مرکې د ډولونو د روبنانتیا اړتیا او په ګټوره توګه د مرکو د کارولو او په تولنه یې د اغېزو پېژندنې اړتیا د څېړنې مبرمیت جو توي. همدارنګه د یوې مسلکي او معیاري مرکې ترسره کول د دې ژانر په اړه زیاته پوهه غواړي.

د موضوع موخه

د رسنیزو فعالیتونو او ژورنالیزم په علمي او تدریسي برخو کې پرمختګ، د مرکو په برخه کې د مرکیالو ژورنالیستانو لپاره د هغونه د کار د اسانټیاوو او د هغونه له ذوق او د موضوع له منځانګې سره د مرکو د متناسې بڼې تاکل او په بري سره د هغو کارول او همدارنګه په ټولنه د مرکو د مثبتو اغېزو د لا پیاوړتیا تګلارې روبنانو د څېړنې له بنسټیزو موخو خخه ګنډل کېږي.

د څېړنې میتود: د دې څېړنې د ترسره کولو لپاره له تاریخي او استقرائي میتودونو خخه ګټنه شوې ۵۵.

د څېړنې پونستنې

اصلې پونستنې: مرکه د اوسينيو ژورنالیستيکو فعالیتونو په نظر کې نیولو سره کومې بڼې یا ډولونه لري؟

فرعي پونستنې: ۱- د مرکې مخینه تر کوم زمان پوري رسپړي؟ ۲- مرکه پر تولنې خه اغېزې لري؟

د څېړنې فرضي

۱- د مرکې ډولونه د ژوند له پرمختګونو او بنيو سره تراو لري چې په موازي ډول ورسره پرمختګ او انشعاب مومي.

- ۲- مرکه په بشري کچه د انسان له ژوند سره سمه مخينه لري.
- ۳- د مرکي د اپوندو لورو (مرکه کونکو، مرکه کبدونکو او مخاطبينو) له موخو تگلارو او اخيستنو(برداشتونو) سره سم مرکي په تولنه مثبتې او منفي اغبزې لرلاي شي.

لومړۍ- د مرکې مخينه

د مرکې مخينه د ځینې پوهانو له نظره د نولسمې پېړي تر لومړۍ نيمایي پوري رسپړي: (لومړنی خبری مرکه په نړيواله کچه په نيويارک هرالد ورڅانه کې خپره شوې ده)(۴:۲ مخ) او د مصاحبي(مرکې) کلمه د لومړۍ څل لپاره د افغانستان په مطبوعاتو کې د ۱۲۹۰ هـ کال د جدي د مياشتې په ۳۰ مه نېټه د سراج الأخبار افغانیه د لومړۍ کال د اتمې ګڼې په شپږم مخ کې «مصالحه قلمیه»(۱۰:۶ مخ) تر عنوان لاندې ياده شوې ده. خو په نړۍ کې د لومړنی خپري شوې مرکې د تاريخ په اړه خپرونکي سره اختلاف لري ځینې ليکي چې: (لومړنی مرکه د ۱۹۳۰ لسيزې په منځ کې چاپ شوې ده)(۵:۱۸۳ مخ) په هر صورت، که ليکوالان په نړۍ کې د لومړنی خپري شوې مرکې په اړه سره اختلاف هم لري خو موږ ته د مرکې تاريخچه تر یو حده د هغو له ليکنو څخه خرگندېږي.

خبری مرکه پوهاند کاظم آهنګ په نولسمې پېړي پوري تړي خو د غير خبری مرکې تاريخچه مهدی محسنيان راد تقریباً زر کاله وړاندې بیابی، نومړۍ په دې اړه ليکي: «اګر ثبت و انتشارات ګفت و ګوا معادل ثبت و انتشارات مصاحبه(نه مصاحبه خبری) فرض کنیم، قدیمی ترین آن کتابی است که حدود هزار سال پیش، تنظیم شد و ګزارشگری، متن ګفت و ګوی ده ها اندیشمند ایرانی را در آن ثبت کرد.»(۸: ۱ مخ)

که دې دواړو دولونو یعنې خبری او غير خبری مرکو ته خير شونو دېږي بېلګې یې د خدای پاک په کلام قرآنکريم کې ليډلای شو چې خوارلس پېړي مخکې یې موږ ته په دې روښانه طرز او فصاحت سره بیان کړي او د هغو په واسطه یې موږ ته د زرگونو ګلونو پخوا زمانو خبری اترې، مرکې، تجربې، خاطري، عبرتونه، تاريخونه، د ټولنیز ژوند په اړه بېلابېل آثار او داسي نور موضوعات او ورک شوې حقائق د لندو مرکو په خبر را برسپړه کړي دي چې یوه بېلګه له هغو څخه د آدم عليه السلام د خلقت په اړه

د بقري د سورت په اوایلو کې د خدای پاک او ملایکو تر منځ مرکه، او بیا د علم او معلوماتو په اړه د خدای پاک، ملایکو او آدم عليه السلام تر منځ د یو گردې مېز په بهه مرکه چې سبحان ذات د مېبان او آدم عليه السلام او ملاپکې دمېلمنو صفت لري؛ همدارنګه د مرکو ډېږي بېلګې په قران کريم کې شته لکه د خدای پاک او موسى عليه السلام، ابراهيم عليه السلام، يحيى عليه السلام، رسول اکرم صلي الله عليه وسلم او داسي نورو پیغمبرانو او شخصیتونو سره د مرکو او سوال او څواب ډېږي بېلګې لیدل کېږي چې یوه بېلګه به بې وړاندې کړو: «هل أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى؟ ... اللَّهُ أَشَدُ حَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا»، (النازعات: ۱۵، ۲۷) ژباهه: آیا راغلې ده تاته(ای محمده) خبره د موسى؟... آیا د تاسو پیدا کول سخت دي که د اسمانونو چې الله تعالى هغه جوړ کړي دي. په دې توګه د مرکې مخینه یا تاریخچه ډېره وړاندې اثباتېږي او د انسان له پیدایښت او حتی پخوا له هغې سره تراو موسي چې قران کريم بې موبه ته دا او دې ته ورته ډېر نور شواهد په واک کې راکړي دي.

همدارنګه مرکې د شکل، محتوا او تکنولوژۍ له امله هم ډېر تغييرات موندلې، د مرکو لپاره د لازمو تدابرو د نیولو په برخه کې، د ثبت او ايدیت په برخه کې، د خپرونو او دېزاین په برخه کې ډېر تغييرات او پرمختګونه منځ ته راغلې دي.

دوهم- د مرکې پېژندنه

مخکې له دې چې د مرکې دولونو او اغېزو ته ورشو اړینه ده چې لاندې کربنېو کې په لنديز سره مرکه وېېژنو، لومړي به مرکه د لغت له مخې وېېژنو چې مرکې ته په درې ژبه کې مصاحبه وايي، دا کلمه له عربي خخه اخیستل شوې ده چې د دوو کسانو په خبرواترو، ليدلو او ملګرتیا دلالت کوي، په عربي کې مرکې ته مُقابلة صحفيَّة يعني مطبوعاتي لیدنه يا مخامنځ کېدل وايي او په انگلیسی کې Interview کلمه ورته کارولۍ کېږي چې د نظر شريکولو، خبرو اترو او مرکې معنى افاده کوي.

مرکه دوو اړخونه لري چې لومړي ته بې مرکه کوونکي (مصالحه کننده): يعني هغه ژورنالیست چې پونښنه کوي؛ دوهم بې مرکه کېدونکي (صالحه شوندہ): يعني هغه خوک چې څوابونه وايي او مرکه ورسره کېږي.

مرکه چې د یو خپلواک ژانر په توګه په بېلابېلوا برخو کې د سوال او څواب په ډول ترسره کېږي او هماغسي د سوال او څواب په بنې خپرېږي، سربېره پر دې د نورو

ژانرونو د بشپړولو او غني کولو لپاره هم کارول کېږي، لکه د خبر، ګزارش، مقالې، تبصرې، لحظې، فيچر او د خینو نورو ژانرونو د لا بداینې په موخه له مرکې خخه د یو خدمتگار ژانر په توګه کار اخیستل کېږي چې په داسې حالت کې مرکه د سوال او څواب په بنه نه، بلکې یواځې مطلوب څوابونه یې د مستقیمو او غیر مستقیمو نقل قولونو په توګه د بل ژانر په متن کې راول کېږي او د هغه ژانر د اعتماد او اغېز د کچې په زیاتوالی کې مهم رول اداء کوي. مرکې ته آرنولو هوفمان داسې تعریف ورکوي: «مرکه داسې یو خېل دی چې د خبرو اترو په توګه اودل کېږي، یعنې مرکچې پونښنه کوي او مخامنځ لوری یې څوابونه واي. په یوه ورڅانه کې د مرکې آره موخه د هغو معلوماتو او دلایلو چمتووالی دی چې د یوې تاکلې سکالو په اړه له یوه چارواکي او روپاندي سره کېږي» (۱۴: ۶۰ مخ).

ډاکټر محمود ساعتچې ليکي: مرکه د هدایت شوو خبرو اترو یوه بنه ده چې له مرکه کېدونکي خخه له وړاندې تاکل شوې موخي یا موخو په اړوند د اړينو اطلاعاتو د لاسته راولو لپاره صورت مومي. (۹: ۱۴ مخ)

د چې تي کا خري آزانس یو متخصص مرکه داسې پېژنۍ: د خبر د لاس ته راولو یا کره کولو په موخه له خلکو سره خبرو اترو یا پونښتو او هغوى څوابونو ته مرکه ویل کېږي چې د خبر د لاس ته راولو غوره لاره ۵۵: ۷۸ مخ

نو مرکه په ټولیزه توګه داسې تعریفوو؛ مرکه د ژورنالیستيکي خېلنو یا ژانرونو له هغه مهم خېل خخه عبارت دی چې د موضوع د لا روښانلو او خرګندولو لپاره د خبریال له خوا د نظر له خاوند او اړوند متخصص یا چارواکي... سره د معینو پونښنو په رامنځ ته کولو، مخامنځ یا د کومې وسیلې له لاري د تاکل شوو معلوماتو او اهدافو د ترلاسه کولو لپاره کېږي.

درېم - د مرکې ډولونه

که د مرکې د ډولونو د ګر ته په خير او د اوسني وخت د علمي او تکنولوژيکو پرمختګونو په نظر کې نیولو سره ورشو نو په پخوانیو وېشنو او ډولونو بسننه نه شو کولای. په تېرو آثارو کې د بېلاښلو وجوهاتو په لحاظ د مرکې وېشنه نه تر ستړګو کېږي بلکې په عمومي او غیر سیستماتيکه توګه یې ځینې ډولونه معرفي شوي دي چې دا ډول وېشنې له یوې خوا د لوستونکو په ذهنیتونو کې ډېږي پونښنې را ولاړوي او له بلې

خوا د وخت او زمان علمي او مادي پرمختګونو ته څواب ډيونکي نه دي، له دي کبله دا موضوع د لا پلني پ او خپنې اړتیا لري چې په لاندې عنوانونو کې مې هڅه کړي د بېلاښلو وجوهاتو له لحاظه د مرکو وېشنه وکړم او هرې یوې ته مناسبه او لنډه پېژندنه وړاندې کړم.

۱- د جورښت له نظره د مرکې ډولونه

الف- قيف ډوله مرکه

دا ډول مرکه په یوه آزاده، عادي، نرمه او دوستانه فضا کې په آسانو او خوبیوونکو سوالونو پیلېږي او ورو ورو د اصلی او سختو پوبنتنو په لور د مرکې فضا د قيف په خبر تنګېږي او مرکیال خپل اصلی څوایونه تر لاسه کوي.

قيف ډوله مرکه د کافي وخت د موجوديت په صورت کې ډېر وخت له عادي او له مرکو سره نابلدو کسانو سره د مرکې لپاره کارول کېږي چې هغوي ورو ورو د آسانو او خوبیوونکو سوالونو د مطرح کولو په واسطه د مرکې له فضا سره بلد او عادي شي او بیا اصلی سوالونه ترې پوبنتل شي چې په آرامو اعصابو سره مناسب څواب ووايی او د مرکې اصلی موخه په بریالیتوب سره تر لاسه شي؛ ځینې وخت دغه ډول مرکه د مخاطب د کچې پر اساس تاکل کېږي، لکه د ماشومانو برنامه، د بزرگانو او کسbe کارانو لپاره ځانګړې مرکې چې امكان لري مرکه کبدونکي لور او مرکو سره بلد شخصیت وي خود مخاطب د بنې پوهېډو او ذهن ته د اصلی موضوع د نفوذ په موخه لومړي په اسانو یا جالبو او زړه رابنکونکو پوبنتنو مرکه پیلوې.

ب - سرچېه قيف ډوله مرکه

په دي ډول مرکه کې بنستېز او مهم سوالونه لومړي پوبنتل کېږي او وروسته بیا د وخت د موجوديت په صورت کې نوري پوبنتې هم مطرح کېدلای شي. د معکوس قيف ډوله مرکه د دولت له لورپورو چارواکو، قانون جوروونکو او داسي نورو سترو او تجربه لرونکو شخصیتونو سره کېږي، ځکه هغوي له مرکو سره بلد او د موضوع په اړه د معلوماتو په بیانولو حاکم وي او د ژورنالیست د مایک او کامرو په لیدلو هم نه وارخطا کېږي. د وخت د کمنبت په صورت کې باید ژورنالیست د اشخاصو په نظر کې نیولو سره تل له دي ډول مرکې څخه ګته واخلي چې خپل اساسی مطالب د مرکې په پیل

کې لاس ته راوري او له هغې وروسته د وخت د شتولالي په صورت کې کولاي شي چې خپلې نوري پوښتني چې ارزښت يې له اساسي پوښتو کم وي مطرح کړي.

۲- د دواړو لورو د شمېر او رول په اساس د مرکې ډولونه

د ژورنالیزم د پوهانو له خوا مرکه په عمومي ډول په دې ډولونو وېشل شوې ۵۵: مونو لوک، دیالوک، مطبوعاتي کنفرانس، گردی مېز او مناظره یا مباحثه چې هر یوه به يې په لاندې کربنو کې توضیح کړو:

ا. مونو لوک یا یو اړخیزه مرکه (Monologue)

دا کلمه له دوو برخو خخه جوړه شوې (Mono) د یوه په معنۍ او (logue) د خبرې په معنۍ ۵۵؛ یعنې د یو طرف یا یو تن خبرې. مونولوک هغې مرکې ته ویل کېږي چې د خبریال له خوا په یوې یا خو تاکل شوو سوالونو سره پیل کېږي او نور د خبرو لپې له مرکه کېدونکي سره وي او په همامګه مورد کې خپل د خوبنې معلومات او بیانات وړاندې کوي. یو خبریال او یو مرکه کېدونکي په کې ګډون لري او د مرکه کېدونکي رول په کې زیات وي. د مثال په توګه که یو خبریال د عامې روغتیا له وزیر خخه داسې یوه پوښتنه وکړي: محترم وزیر صاحب که لطف وکړئ او د عامې روغتیا وزارت د سړکال د برياوو په اړه زموږ لوستونکو ته معلومات ورکړئ؟ له سوال نه وروسته مايک د هغوى مخې ته کېږدي او تر پایه پوري د هغوى خبرې واوري او یا همدا سوال په ليکلې بنې هغوى ته ورواستوي نو هغوى يې هم بېرته په ليکلې ډول څوابونه د هغوى په پته ورولېږي. نو داسې مرکې ته مونولوک مرکه ویل کېږي. داسې مرکې په دوه ډوله ليکل کېږي لومړي چې د مرکه کېدونکي په ژبه يې له کوم تغیير او تبدیل خخه ولیکل شي دوهم دا چې خبریال يې په خپل تعبیر او ترئین سره تدوين کړي خود خپل نظر له امتزاج خخه به خان ژغوري. د دي مرکې په پیل کې په لنډ ډول په یو نري غوندي چوکاټ کې مقدمه ليکل کېږي او په ترڅ کې يې مرکه کېدونکي او د مرکې موضوع او اهمیت په جالبه او جاذبه ژبه لوستونکو ته ورپېژندل کېږي په دې اړه پوهاند محمد کاظم آهنګ ليکي: «در مصاحبه های مونو لوک خبرنگار قبل از متن مصاحبه مقدمه کوتاهی شامل معرفی مختصر مصاحبه شونده و سوالات پرسش شده مینویسد. در حقیقت این مقدمه راهیست برای داخل شدن به متن مصاحبه. باید

گفت که اکثر خبرنگاران این گونه مقدمه را در یک چوکات جا میدهند.» (۲: ۴۱ مخ)
په دې ډول مرکه کې غالباً نرم، عادي او غیر جدي مطالب او خبرونه رانګاړل کېږي،
د ټولنیزو، هنري، ادبی او نرمو سکالو لپاره د مرکې بنه ډول ګنډل کېږي.

ب. ډیالوک یا دوه اړخیزه مرکه (Dialogue)

دا ويي (کلمه) هم له دوو برخو خخه جوړ شوي چې (Dia) د دوو او (logue) د خبرې
په معنى ده یعنې دوه اړخیزې خبرې یا مرکه. دا هغه ډول مرکه ده چې د خبریال او
مرکه کېدونکي تر منځ د ځانګړې سکالو یا موضوع په اړه په پرله پسې ډول د سوال
او خواب په اډانه یا چوکات کې اوډل کېږي. د دواړو لوريو روں په کې خرګند او
متوازن وي. دا ډول مرکه اکثراً د سختو او جدي خبرونو او مطالبو په اړه له چارواکو
سره اجراء کېږي خو په نورو برخو کې هم کارېدلای شي. په دې ډول مرکه کې هم
خبریال وروسته له عنوان خخه لنډه مقدمه په یو نري غوندي چوکات کې په ځانګړې
بنکلا ليکلائي شي چې د هغې په ترڅ کې مرکه کېدونکي او د مرکې سکالو یا موضوع
په جالبو تورو او جملو پېژندل کېږي، همدارنګه په راډيوسي او تلویزیونی مرکو کې هم
لنډه او زړه رابنکونکي سریزه او پایله ور علاوه کېږي.

ت. مطبوعاتي کنفرانس (Press Conference)

دا هم د مرکې یوه بنه ګنډل کېږي چې د یو یا خو تنو له خوا د یو زيات تعداد
ژورنالیستانو په ګډون د یوې ځانګړې مهمې سیاسي، ټولنیزو، روغتیایي او داسې
بلې ارزښتناکې موضوع په اړه وراندي کېږي او د ژورنالیستانو پوښتنو ته خوابونه هم
وايي. مطبوعاتي کنفرانس د دولت د لوړپورو چارواکو، سترو شخصيتونو او پوهانو،
سیاسي ډلو یا احزابو، مدنۍ ټولنو او ځینو نورو مهمو مؤسسو له خوا وراندي کېږي او
د عامه اړیکو خبریالان او استازې ورته رابلل کېږي چې هريو له هغو خخه د کنفرانس
د بېلاپلې مطالبو د خپرولو حق لري که خه هم پوښتنه د بلې رسني له خوا هم مطرح
شوي وي. د مطبوعاتي کنفرانس په ترڅ کې خبریالان ډېر خه یاد داشت او ترلاسه
کوي چې له هغو خخه کولاي شي په هر وخت کې د ژورنالیزم په بېلاپلې خپلونو کې
ګته واخلي. په مطبوعاتي کنفرانس کې له خبریالانو پرته نور بلل شوي وګري هم د
لیدونکو حاضرینو په حيث ګډون کولاي شي. د مطبوعاتي کنفرانس په وخت کې
باید خبریال ډېر ئيرک اوسي او هر خه نوت کې ځکه په دې وخت کې خبریال ته

د نورو مرکو، گزارشونو، مقالو، طنزونو او داسي نورو ځبلونو غوره سوزي يا موضوعات په ګوته کېږي چې باید هېرې په ګوته کېږي چې باید هېرې په ګوته کېږي.

ث. ګردي مېز

دا ډول مرکه د ځانګړې سکالو يا موضوع په اړه دايرېږي چې د یو يا خو ژورناليسټانو او خو مېلمنو په ګډون چې د همغې موضوع متخصصین او يا د کافي معلوماتو خاوندان وي د سوالونو او څوابونو په خپر ترتیبېږي. ګردي مېز معمولاً د یو مرکه کوونکي له خوا پر مخ وړل کېږي، خو کله دوه يا خو مرکه کوونکي هم د اړتیا په صورت کې ګډون کولای شي، ځکه امکان لري چې موضوع خو بعدي او ډېره مهمه وي او د هرې برخې لپاره ځانګړو مرکيالانو ته د سوال کولو دنده ورکړل شي خو رهبري يې د یو مرکه کوونکي په لاس کې وي. دا ډول مرکه د یوې ټولني د مهمو او ګرموم موضوعاتو په اړه د رسنيو له خوا دايرېږي چې په صوتي او تصویري رسنيو کې ځانګړۍ مقام لري. د ګردي مېز مرکه د یو ژورناليسټ له خوا رهبري کېږي چې د ژورناليسټانو د سوالونو او د مېلمنو د څوابونو نوبت او هر مېلمنه ته د مناسب او کافي سهم وخت تنظيم کړي او همدارنګه له موضوع خخه د خارجېدو او یا د یو مېلمنه د پېرو تشریفاتو په صورت کې په محترمانه او ژورناليسټيکه ژبه هغوي بېرته اصلې موضوع ته متمایل کړي. د ځینو ګردېو مېزوونو په مرکو کې چې په ژوندي. بنه خپرېږي د اورېدونکو يا لیدونکو سوالونه هم په ژوندي. بنه د ټبلېفون په واسطه د ژورناليسټ له خوا اخیستل کېږي او هغه د مرکې اړوند مېلمنه يا مېلمنو ته متوجه کېږي چې څواب او تبصره پري ولري. د مرکې په پیل کې ژورناليسټ د مرکې سکالو او مېلمانه خپلو مخاطبينو ته ورېښې او د ټبلېفون شمېږي هم اعلانوي له مېلمنو خخه په مننه له لنډې مقدمې وروسته اصلې موضوع او د مېلمنو نظریاتو ته مخ اړوي. په پاي کې هم له خپلو مېلمنو او مخاطبينو خخه په مننه مرکه په لنډو او هدف تاکونکو نظرېو او پایلوا ختموي. د ګردي مېز مرکه کوونکي باید کافي معلومات، آماده ګي، جرأت، استعداد، د خبرو کولو مهارتونه، فصاحت او د ګردي مېز د اداره کولو مهارت ولري. همدارنګه باید وکولای شي چې د مېلمنو تر منځ د تشنځ په صورت کې وضعیت باندې مسلط شي او بېرته يې نورمال او عادي حالت ته سوق کړي.

ج. مناظره

مناظره هغه مرکه ده چې د یو مرکیال او کم تر کمه دوو مرکه کېدونکو په موجودیت کې د یو شي په حقیقت او ماهیت باندې د نظر اچلو، مباحثې او مناقشې یا سوال او خواب په بنې صورت مومي. د مناظرې موخه د یو شي د اصل، حقیقت او ماهیت په اړه له متباینو نظریاتو خخه د اصلاح، افق او غوره نظر معلومول یا د یو نامعلوم او متنازع فيه شي د حقیقت او ماهیت د معلومولو او اثبات په موخه د پوهانو نظریات مطرح کول او د هغه په رنا کې مناسبه حل لاره یا مسلم حقیقت په ګوته کول دي. د متصادو موضوعاتو په اړه مناظره کې تباین د نظریاتو حتمي دی چې له پیل خخه هر یو په خپل نظر د تینګار او د مخالف نظر د ماتولو هود لري او د دواړو متصادو نظرنو د خاوندانو په موافقه دایرېږي، په مناظره کې دواړه متصاد لوري د خپل نظر د ثابتولو کوبښن کوي چې مقابل لوري ته قناعت ورکړي یا قناعت وکړي. مناظره په تحلیلی مرکو کې هم ګنبل کېږي، ځکه چې دواړه مخالف لوري یو د بل د نظریاتو د روکړو او اقناع په موخه له قوي استدللاونو، اقتباسونو، تحلیلونو، نظرنو او فکرونو خخه دېره ګتنه کوي. له مناظرې خخه موخه دا ده چې ټولنه کې حقیقت یا له حالاتو سره مطابقت خرګند شي او دا موخه د متصادو نظریاتو له تضارب او تصادم خخه جو تبدلای شي، ترڅو سم او ټولنې ته ګټور نظر معلوم شي یا د دواړو نظریاتو د سموالي په صورت کې د هغه لپاره مناسب موقوفونه او حالات وېږندل شي چې له هر نظر خخه یې په مناسب او مطابق موقف یا حالت کې ګتنه وشي. د مرکې آداب او شرایط دا دی چې مرکیال باید د مناظرې اداره په خپل واک کې ولري او دواړه لوري یې خبرې ته احترام ولري، همدارنګه دواړه لوري باید یو د بل نظر ته هم د احترام په ستړگه وګوري، یو او بل توهین او تحقیرنه کړي. مناظره باید د مرکیال له خوا په نا اګاهانه توګه تدویر نه شي، بلکې د دواړو لورو په غونښتنه یا موافقه ترسره شي. په عامو مناظرې کې د ناظرو افرادو شتون حتمي دی، خو که چېږي تلوپزیونی یا راډیوې مناظرې دایرېږي بیا د ناظرو افرادو شتون حتمي نه، بلکې غوره کار دی، د ناظرو افرادو شتون په مناظرې کې د دواړو لوريو تر منځ د استدلال، مباحثې او قناعت روخيه څاندې ساتي چې همدا د مباحثې د ملاتير جوړوي او دې ته یې اړ کوي چې د ماتې په صورت کې قناعت وکړي او ټولنې ته سم او ګټور نظر ثابت شي؛ ځکه مناظره په دې معنی نه ده چې یو خوک دې د خپل نظر په ناسموالي پوه وي او یا د مناظرې په

جريان کې پري وپوهېږي، خو سره له دې بیا هم د توګه د تزویر او د عامه ذهنیتونو د إغوا، اغراء او مغشوشلو په موخه چې او راسته د لیلونه او نظریات شيندي. په مناظره کې بايد په عادلانه توګه د مرکيال له لوري د دواړو لورو لپاره په یوه اندازه وخت ورکړل شي، همدارنګه مرکيال باید خپله بېطرفی وساتي او له کوم لوري خخه پلوی و نه کړي. Ҳینې مناظري د یو دېر لور، وړ او متخصص شخصيت له لوري ارزیابي کېدلاي هم شي، دغه ارزیابي کوونکي شخصيت يا باصلاحیته متخصص کمیسیون باید د دواړو لوريو له خوا له پخوا منل شوي وي او که موافقه پري نه وي شوي نو بیا ارزیابي او قضاوته خلکو ته پرېږدي.

۳- د انتقال د وسیله له مخي د مرکې دولونه

۱. مخامخ بیا شفاهي مرکه

دا دول مرکه د مرکه کوونکي او مرکه کېدونکي تر منځ په مخامخ خبرو اترو اجراء کېږي چې د انتقال وسیله په کې هوا گنيل کېږي. مخامخ مرکه نسبت نورو مرکوته ژوندي او د مخاطبينو د علاقې وړ وي، د څوابونو ګونګې برخې په نورو سوالونو څرګندېږي او مرکه کېدونکي له موضوع خخه په آسانې سره ځان نه شي اېستلي ځکه د خبریال له استفساري او تعقیبې سوالونو سره مخامخ کېږي. په مرکو کې اصلې او مرغوب حالت يا بنه مخامخوالي دی چې مرکه کوونکي او مرکه کېدونکي په یو مناسب موقعیت کې په مخامخ بنه په تاکل شوې موضوع خبرې اترې ولري؛ نور حالتونه یې د امكاناتو او فرصنونو د نشتوالي له کبله تاکل کېږي، لکه د تیليفون، ورقې، سکاپ، ويديو... له لاري ټول د مرکې غير اصلې او نسبتاً کمزوري حالت څرګندوي. مخاطب هم هغه مرکه دېره خوبنوي چې په مخامخ بنه وي، په دې حالت کې د تخنيکي ستونزو امكان هم کم وي، غړ هم بنه انتقال مومي او د مخاطب توجه او اعتماد ځانته په اسانه جلبولي شي. دوستانه فضا او د یو بل نظر ته احترام په کې ځانګړي ارزښت لري چې په دې صورت کې په تولنه کې د خبرو اترو، تحليل، پرتلني او عقلانيت فرهنگ رشد کوي؛ خو که د مرکې فضا د احترام له اډاني خخه بهر کېږي بیا پر تولنه برعکس اغېزې کوي او د مرکې په جريان کې د لفظي او فيزيکي شخړو لامل هم ګرځي، نو څرګندېږي چې د یو ژورناليسټ يا مرکيال مسئوليت په تولنه کې خومره لوړ دی چې په بنه توګه باید اداء کړل شي.

ب. لیکنی یا کتبی مرکه

په دې ډول مرکه کې سوالونه د خبریال له خوا مرکه کېدونکي ته ورکول کېږي او بېرته له هغه څخه په لیکلې بهه ځوابونه تر لاسه کوي او یا یې د خبریال په پته ورلېږي؛ په دې ډول مرکه کې زیات امکان لري چې پوښتو ته مېهم ځوابونه لیکل شوي وي او له ځوابونو څخه راپیدا شوې پوښتنې په کې نه شي ځوابدلاي، خو ځینو کم تجربه ژورنالیستانو ته ځکه نېه برېښي چې وخت یې ډېر نه مصرفېږي د مرکې اوړدې او سختې مرحلې نه اجراء کوي او یوه تیاره لېکلې مرکه په لاس ورځي او د هغه په نوم د یوې رسنۍ له خوا خپرېږي.

ت. تیلیفونی مرکه

کله د وخت د کمي یا د واټن د لربوالي، امنیتي مسایلو او داسي نورو ملحوظاتو له کبله ژورنالیست دې ته اړ کېږي چې د تیلیفون په واسطه مرکه اجراء کړي او هغه په ژوندي او یا ثبت شوې بهه خپره کړي؛ په تیلیفونی مرکو کې ډېره اړينه ده چې دواړه لوري په واضح غړ او نسبتاً لندو جملو وغږېږي، په نرمه او متفاهمه ژبه مرکه وکړي، په یو وخت کې دوہ تنه په لین کې له خپلو غړونو څخه پړي جوړ نه کې، بلکې په ځانګړي ترتیب او نوبت سره وغږېږي، که برنامه ژوندي وي باید له پخوا مرکه کېدونکي ته وویل شي چې د راديو غړ مړ کړي او آواز نیغ د تیلیفون له لاري واوري. غوره ده چې ستونزمنې، کړکېچنې او مناقشوی مرکې په تیلیفون و نه شي او د هغه پر ئای مخامنځ مرکه ورته وتاکل شي، ځکه په تیلیفون کې په ډېر لړ کړکېچ يا ستونزه هم ژر اړیکې خرابې او په ډېره اسانه مرکه پرېکېدلاي شي؛ له همدي امله تیلیفونی مرکې تر ډېره عادي او نرمو موضوعاتو ته چې په نورماله او متفاهمه ژبه اجراء کېدلاي شي تاکل کېږي.

ث. برېښنایي مرکه

هغه مرکه چې په مستقیم ډول د انټرنیټ او برېښنالیکونو په واسطه سره اجراء کېږي. همدارنګه ځینې نورې مرکې د فکس، ویدیو او ځینو نورو مخباراتي او انتقالی وسایلو له لاري هم اجراء کېدلاي شي.

۴- د خپرولو د وسیلې په لحاظ د مرکې ډولونه

ا. رادیویي مرکې

هغه مرکې چې د راديو له لاري خپرېبوي باید جملې يې نبستاً لندي، غړونه يې خرګند او ژبه يې د عوامو د پوهېدلو وړ وي. راديوبي مرکو ته باید داسي کسان غوره شي چې په اړونده موضوع باندي د پوهېدو تر خنگ دښه بیان، فصاحت، جرئت او رسا غږ خاوند وي. په راديوبي مرکو کې باید له داسي تصویرونو، نقشو، او فلمونو خخه کار وانه اخيستل شي چې هغه د راديو اوربدونکو ته ګونګ وي، يا داسي الفاظ باید ونه کارول شي چې د مخاطبینو سترګې د هغو لیدو ته وللي، په داسي حال کې چې غږیزه رسنی مو د هغو له انتقال خخه عاجزه وي، لکه دا الفاظ او جملې: وګوره، دغه نقشه، دا تصویر چې ستاسو مخي ته اینېني دي، دغه منظره چې تاسوې وښي او داسي نوري جملې يا الفاظ چې هغه باید په تصویري رسنیو کې وکارول شي باید په راديوبي مرکو کې تري ډډه وشي او د هغو پر ئخای مخاطبینو ته د موضوع يا حالت په اړه په ذهنې تصویرونو باندي زيات تمرکز وشي. راديوبي مرکې که د تصویر د انتقال ناتوانې لري، خو په بل اړخ کې د ذهنې تصویر د انتقال پیاوړتیا لري چې اوربدونکي کولای شي څان ته د مرکې دواړه لوري او د هغوى تعبيرات په خپله خوبنې، سليقه او بنکلا په خپل ذهن کې تصویر کړي.

ب. تیلوپزیونې مرکې

هغه مرکې چې د تیلوپزیونونو له پردو خخه خپرېبوي باید د مرکه کبدونکي او مرکیال د جرئت، فصاحت، بنې غړ او خرګند بیان تر خنگ دښو موزونو حرکاتو او نورمال حالت لرونکي هم وي. باید له موضوع سره مناسب هر خه تنظیم شي. کلمات، جملات، تعبيرات، دیکورېشن، شالید، جامي، وسایل او داسي نور قول د مرکې له موضوع سره داسي ټینګ تړاو ولري چې مخاطبین له موضوع سره وټري، ذهنیتونه يې لا ورته را جذب کړي، موضوع ته خوئښت، جذابیت او بنکلا وبخښي. خو باید هېر نه کړي چې دا هر خه متوازن حالت ولري له اندازې زيات زرق او برق، مکیاژ یا آرایش او پېرایش منفي اغېزې هم لرلې شي، دا ځکه چې لیدونکي په ظواهرو کې دومره مصروفېږي چې په پېغامونو او ویناوه يې د تمرکز کچه را کمه یا هم صفر ته نېړدې کېږي او د لیدونکو ذهنیتونه او مجلسونه په ظواهرو باندي له حده زيات تمرکز کوي او د مرکې موخي لاس ته نه راخې.

ت. مطبوعاتي مرکې

هغه مرکي چې د چاپي رسنيو له لاري خپربروي باید د لوستونکو له سوبې سره برابري او په غوره ادبیاتو لیکل شوي وي، دا مرکي د ډېر وخت لپاره له لوستونکو سره پاتې کېږي د هغوي په آرشيفونو او ګلکسيونونو کې په آسانه ساتل کېږي او په خپله خونښه هر وخت ورنه مراجعه کولای شي چې له همدي کبله یې اغېزې هم ډېري ژوري او تلپاتې وي.

ث. انټرنېټي مرکي: هغه مرکي چې د انټرنېټ په واسطه د بېلاپلوا وب پابو له لاري خپربروي، نن ورڅه ډېري مهمي دي ځکه د هېبادونو پولې ماتوي او په ټوله نړۍ کې د خپربدو وړوي چې د کمپیوټر او انټرنېټ د تکنولوژۍ له وسعت سره به دا ډول مرکي نور هم وسعت او اغېز پیدا کړي.

۵- د زمان له مخې د مرکي ډولونه

الف- پلان شوي مرکي

پلان شوي مرکي هغه دي چې د مرکيال يا رسني له لوري له پخوا پلان شوي او له مرکي خخه د مخه پړاوونه یې وهلي وي. پلان شوي مرکي اکثراً کافي وخت لري چې په هر پړاوې باید پوره پاملننه او ځيرنه(دقت) وشي.

ب- ناخاپي(تصادفي) مرکي

ناخاپي مرکي هغه دي چې له مخکني پلان او پړاوونو وھلو خخه پرته په تصادفي توګه کېږي. په دي معنى چې ناخاپي مرکو ته له پخوا پلان نه وي جوړ شوي او له مرکي مخکي او بدده پړاوونه یې هم نه وي طى کړي او په یو سفر، مجلس، سيمینار يا کوم بل خاي کې په ناخاپي ډول له مرکيال سره د مرکي د اجرا اړتیا احساس شي او سمدلاسه مقدماتي تدابير په خو ثانيو يا دقيقو کې چمتو او د مرکه کېدونکي له موافقې سره سم د یوې يا خو لنډو پونښنو په مطرح کولو سره مرکه وشي. د داسي مرکي لپاره د خاي انتخاب دومره اړين کارنه دي چې وخت ورباندي ضایع شي او له کبله یې مرکه له لاسه ورکړل شي؛ بلکې هماغه طبیعي حالت او خاي د داسي مرکو لپاره تر ټولو اغېزناک ثابتېدلای شي. ناخاپي مرکي کېداي شي چې په ولاړه، حرکت، موږ، رېل، الوتکې او داسي نورو حالتونو کې اجراء شي؛ د مرکي طبیعي شاليد او آوازونه هم مرکي ته لا بنکلا او استناد وربخنې. داسي مرکي ډېر وخت نه لري او په کار ده چې د سرچېه قيف ډوله مرکي په شکل اصلې پونښنې په مستقیم ډول و

پونښتل شي، ډېرو تشریفاتو او اوړدو منو ته هم اړتیا نه لري، په لنډو ټکو باید هرڅه واقعې صورت وموسي.

٦- د سوژي د ټاکل کېدو له مخې د مرکې ډولونه

الف- ټاکلې مرکه

هغه مرکه چې سوژه يې د مسئول مدیر يا آمر له خوا د ټاکلو موخد ترلاسه کولو لپاره له ټاکلو سوالونو سره ژورناليسټ ته ورکول کېږي د ټاکلې مرکې په نوم يادېږي. دا ډول مرکې اکثراً د ورځنيو مهمو او ګرمو مسایلو په اړه وي چې د رسنۍ مسئول مدیر يا کوم بل آمر له لوري خپلو ژورناليسټانو ته ورسپارل کېږي او مرکيال د هغې په انجامولو مأمور او مکلف وي چې باید په ټاکلې وخت کې يې تر سره او د خپراوي لپاره تیاره کېږي. په دې مرکو کې د عمل سرعت، د ژورناليسټ استعداد او پېژندنه ځانګړې اړزښت لري.

ب- آزاده مرکه

هغه مرکه چې موضوع يې په خپله د مرکيال له خوا په آزاد ډول غوره شي د آزادې مرکې په نوم سره يادېږي. هغه رسنۍ چې د بیان لپاره کافي آزادې ولري او غواړي د رسنۍ له لوري يې بېلاښل مطالب په بېلاښل ذوقونو او سليقو د هر ډول او کچې مخاطبینو د ذوقونو او غوبښتو د اشیاع په خاطر خپاره شي، نو خپلو ژورناليسټانو ته د سوژو د ټاکلو دروازه پرانیستې پربېړدي چې د خپل علمي او فکري تولید په پایله کې د ټولنې له متن او بطون خخه اړینې سوژې د مرکو لپاره وټاکې او د رسنۍ د چارواکو په مشوره يې له مناسبو شخصیتونو سره اجراء او خپرې کېږي.

ځینې آزادې مرکې په ناخاپې ډول له مخکنې پلان خخه پرته تر سره کېږي، هغه داسې چې په تصادفي توګه له یوې موضوع يا شخص سره مخامنځ شي او په اړه يې ژورناليسټ د مرکې اړتیا احساس کېږي نو سمدلاسه د مرکې امکانات تیار او د خو پونښنو په مطرح کولو مرکه کېږي؛ خو ځینې نورې آزادې مرکې کبدای شي چې د ژورناليسټ له پخوانې پلان سره هم ملي وي.

آزادې مرکې د ژورناليسټانو خلاقیت او ابتكار ته وده ورکوي او نه پربېړدي چې مرکيالان تل د ټاکلو مرکو او سوالونو په هيله د تنبلي په خوب ويده شي، بلکې همپشه يې په ټولنې کې ژونديو موضوعاتو پسې ويښ او هخاند ساتي.

۷- د موضوع د وسعت له مخي د مرکي ڈولونه

الف- مقیده مرکه

هغه مرکه چې د مرکه کوونکي او مرکه کېدونکي ترمنځ په مشخصې او ټاکل شوي موضوع پوري مقیده وي او ټول سوالونه د همغي موضوع په اړه قيد کړي شوي وي مقیده مرکه یې ګنلاي شو. په مقیده مرکه کې دا توپير له پامه غورخول کېږي چې موضوع د چا له خوا ټاکل شوي ده، د ژورناليسټ، آمر او که د مرکه کېدونکي له لوري؛ خو مهمه په کې دا ده چې سوالونه او څوابونه په همغي مشخصې موضوع پوري مقيد وي که د مرکي له لورو خخه هر لوري له موضوع خخه بهر کېږي مقابل لوري حق لري چې هغه بېرته خپلې اصلي موضوع ته په احترام سره را وبلې او پربنډدي چې د مرکي له موضوع خخه بهر شي.

ب- ارته مرکه

هغه مرکه چې هر لور ته ارتوالی ولري او په یوې ټاکل شوي موضوع پوري مقیده نه وي د ارتي مرکي په نوم یادېږي. د ارتي مرکي سوالونه په یوه آزاده فضا کې د بېلاپلو موضوعاتو په اړه مطرح کېدلاي شي، له شخصي ژوند، تمایلاتو، آرمانونو، هيلو، ذوقونو، خاطراتو، تجاربو، فکاهياتو او ذهنني پونښتو خخه نیولې بيا تر اقتصادي، نظامي، سياسي، فكري، اجتماعي او عقيدوی لورو پوري ارتوالی لري. ارته مرکه باید د دواړو لورو تر منځ له پخوا قبوله شوي وي او د مرکيال له لوري مرکه کېدونکي بنې ورباندي پوهول شوي وي چې هغه د هر ډول سوالونو لپاره پوره ذهنني او ذوقې آماده گي ولري او خپل خان په یو آزاد ماحول کې احساس کړي؛ دا ډول مرکه زياتره مرکه کېدونکي ځکه نه خوبنوي چې له یوې خوا یې د وخت وړاند وينه نه شي کبداي او له بلې خوا هغه شخصي او نوري غوبنښې پونښتې په کې مطرح کېدلاي شي چې مرکه کېدونکي نه غواړي پر هغو وغږېږي او له درېم لوري خخه مصاحبه کېدونکي نه پوهېږي چې په کومه مشخصه موضوع کې مطالعه وکړي او تياري ونيسي.

۸- د څوابونو د بنې له مخي د مرکي ڈولونه

الف- تړلې مرکې

هغه مرکې چې ځوابونه یې په هو او نه يا دې ته ورته قاطع او تړلی ځواب ولري، لکه تاکلې سلنې، رقم، نوم، جنس، نوع او دasicې نور چې تفصيل ته اړتیا و نه لري او مرکه کېدونکي په مشخص غوبنتل شوي ځواب تړلی وي. لکه لاندې سوالونه: ستاسو عمر خو کاله دی؟ د افغانستان نفوس خو ميليونه دي؟

ب- پرانیستی مرکې

هغه مرکې چې ځوابونه یې تفصيل، تshireح، توضیح، تفسیر، تحلیل او بيان لپاره پرانیستی وي او مرکه کېدونکي پربنودل کېږي چې د موضوع په اړه خپلې ویناوې او تحلیلونه په تفصيل سره بيان کړي. لکه لاندې پونتنې:

۱. د افغانستان په سوله کې بهرنیو هېوادونو ته کومې ګټې نغښتی دي؟
۲. د افغانستان د نامنۍ په صورت کې بهرنیو هېوادونو ته کوم تاوانونه رسپری؟

۹- د ژورتیا له مخې د مرکې ډولونه

الف- سطحي مرکه

سطحي مرکه د یوې موضوع په اړه عادي، سطحي او خرگندې پونتنې کوي نه هغه ژوري پونتنې چې د هغې موضوع ریښې او علتونه راوسيپري دا ډول مرکې له عادي وګرو سره د آسانو او ورخنيو تولنيزو مسایلوا په اړه کېږي.

ب- ژوره مرکه

په ژوره مرکه کې د موضوع په اړه ژوري يا عميقې پونتنې مطرح کېږي چې د موضوع ریښې او علتونه راوسيپري او پتې برخې یې را رسپرې او خرگندې کړي. دا ډول مرکې له متخصصينو، چارواکو او کارپوه شخصيتونو سره کېږي چې د مسایلوریښې، علتونه، حل لاري او دasicې نور ژور مسایل را رسپرې کړي او په پایله کې یې د عامه پوهاوی کچه لوره او ذهنیتونه مسیر تاکونکي او روښانونکي رول اداء کړي.

۱۰- د رسنیو یا ژورنالیست د موقف له مخې د مرکو ډولونه

په دې برخه کې د مرکې ډولونه د یوې موضوع يا مرکه کېدونکي او د هغه د کړو ورو په اړه د مرکیال يا رسنۍ او يا د دې دواړو د موقف له پلوه ارزول کېږي؛ چې په اړه یې د دوى نظر تائیدي، انتقادي او که طنزې دی. دا ډول مرکې باید د دې مبارک آيت په مصدق اجراء شي: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدُونَ، وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (المائدة: ۲) یعنې له نېکيو او پرهېزګاريوا سره مرسته وکړي

او د ګناهونو او بدیو په ارتکاب کې مرسته مه کوي، له الله تعالى خخه ووببربرئ چې بېشکه الله تعالى سخت سزا ورکونکي دی. همدارنگه د دې مبارک حدیث له حکم سره سم ژورنالیستان مسئولیت لري چې د منکراتو په وړاندې د خپل تخصص له لاري مبارزه وکړي: «من رَأَى مُنْكِمْ مُنْكِراً فَلَيَغِيرِه بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يُسْتَطِعْ فَبِلْسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يُسْتَطِعْ فِي قَلْبِهِ وَذَلِكَ أَصْعَفُ الْإِيمَانَ» (۱۳: ص ۷۹۳) یعنې چا چې یو منکر او ناروا عمل ولید هغه دې په لاس سره منع کړي، که یې توان نه و نو په زېه دې منع کړي، که یې د دې توان هم نه و نو په زړه کې دې بد وګني چې دا وروستی مرحله یې د ایمان کمزوری حالت خرګندوي.

پر دې اساس یو مرکیال ژورنالیست هم دنده لري چې د ټولنې د نېټګنو او بدیو یا سمو او ناسمو اعمالو په اړه د هغو پر وړاندې له خپل تخصص او توان سره سم له لاندې مرکو خخه کار واخلي او ګټور اعمال تائید او مضر اعمال تر انتقاد او طنز لاندې راولي، خو دا مرکې باید په بنکاره د مرکیال د بېطرفى اصل تر پښو لاندې نه کړي، بلکې د پردې تر شاه د رسنۍ موقف په کې نغښتی وي، خو د ټولنې د بهبود او د نواقصود له منځه وړلو په نیت باید وشي.

الف: تائیدي مرکه

هغه ده چې رسنۍ یا ژورنالیست او یا دواړه د مرکې له موضوع یا مرکه کېدونکي او د هغه د فعالیتونو په اړه تائیدي نظر ولري. تائیدي مرکه د موضوع یا د مرکه کېدونکي د تائید او هڅونې (تشویق) په موخه اجرا کېږي؛ په داسي مرکو کې فضا دېره دوستانه او د اعتماد کچه لوړه وي، مرکیال او مرکه کېدونکي یو له بل خخه خوبن وي او ژورنالیستان او مرکه کېدونکي له داسي مرکو سره څانګړې لېوالтиما لري.

ب: انتقادي مرکه

هغه ده چې رسنۍ یا ژورنالیست او یا دواړه د مرکې د موضوع یا مرکه کېدونکي او د هغه د فعالیتونو په اړه انتقادي نظر ولري. داسي مرکه باید په پوره بېطرفى سره د عدل او انصاف پر بنست اجراء شي، باید په علم، منطق، استدلال او اسنادو ولاړه وي نه په خیال او ګمان. په انتقادي مرکه کې باید د چا شخصیت او حقوقو ته صدمه و نه رسپړي؛ بلکې د مستندو دلایلو پر بنست هغه عمل د اصلاح په موخه نقد کړي.

غوره ده چې په داسې مرکو کې په بدیلونو او حل لارو هم خبرې وشي او محض انتقاد نه، بلکې حل لاري ولري.

انتقادي مرکي د تجربه لرونکو ژورنالیستانو له لوري انجامېږي چې پر موضوع او د مرکي په جريان باید پوره حاکمیت او وړتیا ولري، د مرکي په جريان کې له هر ډول ستونزمن حالت خخه ئاخان بریالۍ و ایستی شي، خپل مورال له لاسه ورنه کړي، د ټاکلو موخو په لور د مرکي جريان سوق کړای شي او د مرکه کېدونکي مهارت او جسارت يې بل لور ته یو نه شي وړا، بلکې مخامنځ د ټاکلو او کوټلو موخو د اثبات په لور مرکه بریالۍ پای ته ورسوي.

ج: طنزی مرکه

هغه ده چې ژورنالیست يا رسنۍ او يا دواړه د یوې موضوع يا یو شخص او د هغه د ناسمو کړو وړو په اړه طنزی نظر ولري.

۱۱- د اداري او منجمنې له مخيې د مرکي د دولونه

الف- د ګمارني (استخدامامي) مرکي

دا ډول مرکي د دولتي او غیر دولتي ادارو او مؤسسو له خوا د کاري پرسونل د جذب او استخدام په موخه کارول کېږي چې د هغه په ترڅ کې غوره او کاري کسان پېژندل کېږي او مناسبو پوستونو لپاره استخدامېږي. په استخدامامي مرکو کې د مرکه کېدونکي هر حرکت او وینا د یو سوال حیثیت لري او د مرکه اخیستونکي په نزد نمرې لري، د بېلګې په توګه د مرکه کېدونکي راتلل، اجازه اخیستولو طرز، کتل، قدمونه اخیستول، کیناستل، سلام کلام، ظاهري او باطنې وضعیت ټول نمرې لري او له هغه خخه د مرکه کېدونکي شخصیت، روانې حالت، فکري توانایي او استعداد ئاخان ته معلوموي چې آيا په دې حالت انسان د نوموري پوست لپاره مطلوب دي او که نه؟ په دې مرکه کې ډېر فشار په مرکه کېدونکي وي، ډېر وخت مرکیالان خو تنه او مرکه کېدونکي یو تن وي او د ټولو له پوښتنو او ځیرنو سره مخامنځ وي. په استخدامامي مرکو کې مرکه کېدونکي ته اړينه ده چې په پوره متنانت، جرأت، درندو قدمونو او حرکاتو، معلوماتو، فصاحت، تواضع، مناسب وياړ، پوره خوب، بشاشې خبرې، ورین تندۍ او اميدوارو ستړګو د مرکي ئای ته ورشي.

ب- د ارزونې (ارزشیابي) مرکي

هغه مرکي د چې د کارکونکو د کرنو او فعالیتونو د ارزونې لپاره د ادارې له خوا کارول کېږي. په دې ډول مرکو کې هغه کارکونکي چې په یوه اداره کې کار کوي له څه مودې وروسته د هغې ادارې له اصولو سره سم د خپلو کارکونکو فعالیتونه او بریاوې ارزوی. په دې مرکو کې خوموخې وي، لکه: د کارکونکو تر منځ د سالم رقابت رامنځ ته کول، د کارکونکو مكافات او مجازات، د فعالو کارکونکو ساتل او د غیر فعالو کارکونکو څوابول او داسې نوري موخي په کې وي.

۱۲- د موخي له مخي د مرکي ډولونه

په دې ډول مرکو کې د مرکیال موخه یا یوه موضوع وي یا یوه فرد او یا یوه مجموعه چې له همدي امله مرکي د موخي پر بنسټ په دریو ډولونو وېشو: موضوعي، فردې او جمعي چې په لاندې عنوانونو کې پېژندل کېږي.

الف- موضوعي مرکه

موضوعي مرکه هغه ده چې موخه یې د مشخصې موضوع په اړه د خبرونو، اطلاعاتو او معلوماتو تر لاسه کول او د هغې روښانول وي. په موضوعي مرکه کې له مرکې خخه مخکې پړاوونه په سمه توګه اجراء کول ډېر اړین د چې د موضوع په اړه کافي معلومات ترلاسه او د مرکې اجراء ته تیاری ونيول شي.

ب- فردې مرکه

فردې مرکه هغه ده چې موخه یې د تاکل شوي فرد په اړه د معينو معلوماتو تر لاسه کول وي. په دې مرکه کې د یو فرد له علمي، ادبې او هنري ډگرونو خخه نیولې بیا تر ټولنیزو، سیاسي، اجتماعي، اقتصادي او نظامي اړخونو پورې رانګاړل کېډائي شي، خو په دې شرط چې د انسان د شخصي ژوند هغه اړخونه چې مرکه کېډونکي یې خپرول نه غواړي را برسېره نه شي ځکه د هغو راسپېل او خپرول له اسلامي او ژورنالیستيکي اخلاقو خخه نه ګڼل کېږي، په کلکه تري ډډه کول په کار دي.

ج- جمعي مرکه

جمعي یا ټولیزه مرکه هغه ده چې موخه یې د خلکو یوه مجموعه وي او د یوې ځانګړې موضوع په اړه له ډېرو وګرو خخه د نظر غوبښنه کوي چې دغه وګړي یا په ناخاپې (تصادفي) توګه او یا په انتخابي توګه تاکل کېږي په هره کچه چې د مرکې لپاره د خلکو دغه ډله د ځانګړو شرایطو په نظر کې نیولو سره دقیقه، مسلکي، متوازنې

او بېلگە يىزە و تاڭل شى پە هماگە كچە يې پايلى دقيقى وي او د يوې لوېي مجموعى د نظرىياتو دقيق استازىتوب كولاي شي.

١٣- د ڙانرونو د وېش له مخي د مرکى دولونه

الف- اطلاعىي مرکه

اطلاعىي يا خبرى مرکه هغه ده چې د ورخنىو پېبنو او موضوعاتو پە اړه د خبر رسولو پە موخه تر سره کېږي او تر ډېرہ د خبر مهمو پونستنولكه: خه، خوك چېرى، خه وخت پونستنوله خواب وايي. اطلاعىي يا خبرى مرکه د ټولنې اطلاعاتي تلوسه خپرويو او په لنډ وخت کې ورخنىي تاوده اطلاعات وګړو ته رسوي او د مخاطبينو له خوا هم په تودو ولولو او تلوسو اور بدلت کېږي، داسې مرکى په خينو حالاتو او موضوعاتو کې حساسىت پارونكې هم وي، پە عامه ذهنیت تېزه او درنده حمله كولاي شي، مظاهري او بدلونونه هم رامنځ ته كولاي شي؛ له دي کبله ارينه ده چې د رسنيو فعالان د ژورناليزم له مسلکي معیارونو او اخلاقیاتو سره سم د ټولنې د رفاه په موخه له دي ڙانر خخه گئته وکړي.

ب- تحليلي مرکه

هغه مرکه چې د پېبنو او موضوعاتو رېښې، خرنگوالى، عوامل، پرتلنې، ستونزې، حل لاري، پايلى او داسې نور شننېز-څېرنېز اړخونه راسپري د تحليلي مرکى په نوم يادېږي.

له تحليلي مرکې خخه تر ډېرہ په علمي-څېرنېز و پروژو او موضوعاتو کې گئنە كېږي چې پې او د پردي تر شاه معلومات او حقايق را برسبړه او د ټولنې د علمي-څېرنېز ډګر د پرمختګ سبب شي، د تحليلي مرکې بنسټېزه موخه د علمي او ورخنىو موضوعاتو او پېبنو څېړل وي. تر ډېرہ د تحليلي مرکو عمر اوږد وي او د ګلونو په تېرېدو سره بىا هم لوستونكى خان ته جذبولي شي، تحليلي مرکې په ټولنە کې فكري او علمي پرمختيا رامنځ ته کوي او د وګړو ترمنځ د ورخنىو اوعلمي مسایلو په اړه د تفکر، استدلال او قناعت فرهنگ ژوندى ساتي. په تحليلي مرکه کې بايد مرکه کېدونکى په موضوع کې د تخصص يا کافي معلوماتو خاوند او د تحليلي توان لرونکى وي، په دي مرکې کې بايد د موضوع په تراو ستونزې، اندېښنې، غونښتنې او پونستنې ټولې د سېپنې، شننې، پرتلنې او څېرنې پر مهارت د ستونزو او حقايقو په راڅرګندولو او د

هغه پر حل لارو مت مرکزې شي چې ټولنه له شته ستونزو و ژغورل شي او د پرمختګ په لور روانه شي.

مناظره يا مناقشه يا مباحثه هم د تحليلي مرکې یو ډول گنيل کېږي په دي توپير چې په مناظره کې دوه متضاد نظریات حتمي دي چې له پيل خخه هر یو په خپل نظر د ټینګار او د مخالف نظر د ماتولو هود لري او د دواړو متضادو نظر خاوندانو په موافقه دايرېږي، دا ډول مرکه د یو مرکيال او کم تر کمه دوه مرکه کېدونکو تر منځ چې دواړه یو د بل متضاد نظرونه ولري تر سره کېږي او هر لوري د خپل نظر د څابتولو کوبښن کوي. مناظره خکه د تحليلي مرکو له ډولونو خخه هم گنيل کېږي چې دواړه مخالف لوري یو د بل د نظریاتو د ردولو او اقناع په موخه له قوي استدلالونو، اقتباسونو، تحلیلونو، نظرونو او فکرونو خخه ډېره ګتنه کوي؛ خو همدا ژانر د مرکې د دواړو لوري ډشمبېر او رول له لحاظه په وبش کې هم راتللای شي چې مخکې ورباندي په بحث شوي دي.

ج- ادبی مرکه

ادبی مرکه هغه ده چې د ادبی هنري موضوعاتو يا ادبی څېلونو جوړولو يا بشپړولو لپاره ترسره کېږي. د ادبی مرکو په وسیله د ټولنې د فعالو او خدمتگارو شخصیتونو خدمتونه او شهکارونه هم معرفي کولای شو چې د نورو لپاره مثال او نمونه وګرځي او هر څوک په خپل زړه کې د هماغسي خدمتونو آرمانونه پیدا کړي او تر سره کولو ته یې ملا و تري دا ډول مرکه، که په ځای او ګټوره توګه وکارول شي نو په عامه ذهنیتونو باندي ډېرې مشتبې اغېزې لرلای شي. په ادبی مرکه کې دواړه لوري په یوه متحركه او زړه رابنکونکې فضا، بنکلې شاليد، په زړه پوري جملو او لوړو ادبیاتو مرکه کوي؛ د دي مرکې په ترڅ کې غالباً ادبی، هنري، فرهنگي او ټولنیز مطالب مطرح کېږي او مرکه کوونکي هم په داسي مرکه کې فعاله ونده لري له سوالونو خخه پرته د مصاحبه کېدونکي د جملې د تقويه کولو، موضوع ته د بنکلې ادبی رنګ ورکولو، د په زړه پوري شاليدونو د انځورولو، مخاطبينو ته د ټاکلو اهدافو ورپه ګوته کولو او د ګټورو آرمانونو د ورتلقينولو، له ورته پېښو سره د پرتلي يا تشبيه کولو او د خپل نظریاتو د شريکولو حق لري، نوي ژورنالیست ته لازمه ده چې له دې شيوې خخه په ګټه اخيستنه داسي موضوعات د خپلې مرکې لپاره غوره کړي چې د ټولنې په اصلاح کې رغنده رول

ولوبوي، درانه(سنگينه) خويونه تمثيل کري او عامه ذهنيتونه پري روبنانه کري نه دا چې د بې بندوباري، بې عزتى، تاريکى او داسي نورو سپکو عاداتو په لور يې وهخوي.
۱۴ - له شخصيتي او روانى پلوه د مرکي ډولونه

الف- شخصيتي مرکه

شخصيتي يا د شخصيت جورونې مرکه هغه ده چې د مرکي په جريان کې د مرکه کبدونکو او د مرکي د خپرېدو له امله د مخاطبينو شخصيتونو ته رشد ورکوي. ارينه ده چې شخصيتي مرکي په روانى، فلسفې، او د تولنېوهنې په علومو باندي پياوري او زړه وړونکې شي، خو عقيدوی مسایل او باورونه په کې ځانګړي رول لري او انسان ته د شخصيت جورونې ور پرانيزې.

شخصيتي مرکي که خه هم له اضدادو خخه ګنل کېدای شي يعني هم د شخصيت جورولو او هم د شخصيت وزللو په موخه کارول کېدای شي، خو زمور په موخو او تعريف کې له شخصيتي مرکي خخه ناسمه ګئنه او شخصيت وزنه مقصود نه ده او نه باید له شخصيتي مرکي خخه دا ډول ناسمه استفاده وشي، لکه برېښنا چې باید د تنویر، تسخين، انتقال، درملني او داسي نورو سوله يېزو موخو لپاره وکارول شي نه د انسانانو د وزللو لپاره.

ب- وقايوی مرکه

هغه ده چې د شخصيتونو او عامه ذهنيتونه د اغتشاش او تخريب د مخنيوي لپاره تر سره کېږي. دغه وقايه کبدای شي د مرکه کبدونکي د شخصيت د وقايء په اړه وي يا د کوم بل لوري يا د عامو خلکو، عامه ذهنيتونو او ارزښتونو د وقايء په موخه تر سره شي. په دي مرکه کې هم روانى، فلسفې، اجتماعي او شرعى علوم او هم فرهنگي او ديني مسایل او باورونه ډېر ارزښت لري، په ځانګړي توګه د لورېښي، اعتماد، اخلاص، ميني او اصلاح غوبښتني خصلتونه په کې د پياوري وقايء سبب کېږي.

ج- د درملني(باليني) مرکه

د درملني مرکي ته باليني مرکه هم ويل کېږي چې په طبابت او درملنه کې زياته کارول کېږي. د درملني مرکه هغه ده چې د یو روانى يا جسمي ناروغ د درملني لپاره کارول کېږي. له باليني مرکو خخه د روانى او عقلاني درملنو طبييان، د کورنيو مشران، د تولنې با نفوذه او اصلاح غوبښتونکي شخصيتونه د تولنې د وګرو د ناروغيو په درملنه

کې دېرە گتىنە کوي؛ د جسمىي ناروغىيى طبىبان بى هم دېرە كاروي او خپل مريض سره مرکه كې ھغە تە د رۇغتىا داد ورکوي چې دا دومره زيات مرض نە دى، دې دوا سره بە جور شې، داسې ناروغان دېر دلتە راغلى جور تىار شوي. لە بالينى مرکى خخە گتىنە پە تولنىڭ كې دېرە اپىنه او اغبىز بى دېر ارزىستناك دى چې د تولنى ناروغى پە ملاقاتونو او خبرو اترو پە دېر مهارت او خورىي ژې تداوى کوي. پە درمليزى مرکى كې مرکىيال تە خورا حكمت، مهارت، عدالت، لوربىنە، خورە ژىه، خوارە ادبىيات، د مريض لە حال او پخوا وخت خخە ئان خبرول، د ناروغ پە زەرە كې ئان تە ئاي او اعتماد پىدا كول، دينىي معلومات، تولنیز او روانىي معلومات، حقوقىي معلومات او داسې نور مناسب علوم، مفاهيم او خصلتونه ارىن دى؛ چې وکولاي شي د ناروغ لپارە امبىيېنونكى، انگېزە جورۇونكى، زەرە رابىكۈنكى او غم ھېرۇونكى مطالب ورلاندى كېرى. د درمليزى مرکى لومۇرى لورى درملۇونكى او دوھم لورى بى مرستە كېدونكى گىنل كېرى چې كله د لومۇرى لورى پە تشخيص او كله د دوھم لورى پە غوبىتنە تر سره كېرى.

١٥- لە ماھويى پلوه د مرکى دولونه

الف- ذاتي مرکه

ذاتي مرکه ھغە دە چې انسان بى پە خپل فكر او خيال كې لە خپل ئان سره ترسره کوي. دغە مرکى د انسان لە اصلىي حقىقت، شخصىت او ھويت سره مستقىم تراو لرى. ھغە خە چې د تولنى لە بەھرنىو فشارونو خخە پرته بى انسان پە خپل ماھىت كې اجراء كوي د ھغە د اصلىي خېرى خىرىندونە كوي چې پە خپلە ھغە شخص پې پوهەدىي شي او كله نا كله بى نېنىي نورو تە ھم را بىرسېرە كېرى. كە ذاتي مرکى پە بىھ توگە پە لورۇ مفاهيمو، ادبىاتو او افكارو د بىو موضوعاتو پە قالب كې وكارول شي د انسان شخصىت پە كې دېر زر وده كوي او د ھر چا د شخصىت د ودى او پە پايىلە كې د تولنى د ودى او پرمختىيا لامىل كېرى. ذاتي مرکى تە زيات انسانان دېر زيات وخت لرى او وخت ناوخت لە ئان سره پە مرکو بوخت وي، پە خپلە پۇنتىنى جورۇي او خپلە ورتە خوابونە پىدا كوي. د تحليل او تفكىر د ودى لپارە ھم د بى كارونى پە صورت كې دېرە گتۇرە ثابتىدلائى شي. د شىكلى يَا عملىي مرکو لپارە سوژىي جورۇي، پۇنتىنى پىدا كوي او ورتە خوابونە وايى، كله خوابونە لە خپل ئان تىلاسە كوي او كله

په خپل خان کې له یوې فرضي نا پېژاندې یا پېژندل شوې خبرې خخه خوابونه ترلاسه کوي. کله بیا د خپل مطرح شوو سوالونو د خوابولو لپاره فرضي جوروي چې د عملی مرکو، تحليلونو او خپرنو په وخت کې ورخخه بنه گتهنه کولای شي.

په طنزونو، لندو کيسو، سريالونو، ډرامو او کوميدي ڙازرونو کې هم له ذاتي مرکو خخه د یو حقیقت د اثبات يا د یو شخص د واقعي خبرې د برملا کولو په موخه په ډپرو هنري او زړه رابنكونکو بنو گتهنه کېږي چې په تلوېزيوني پرګرامونو کې ځانګړۍ رول لري او د مخاطبينو ذهنیتونه خان ته په ساحرانه بنه راکاري.

د ذاتي مرکو نوري ځانګړې دا دي چې مادي لګښتونه هم نه غواړي او په ډېر کم وخت کې ډېر خه ترلاسه کولای شي. په ذاتي مرکو کې تفاهم ډېر چتک او عالي وي، ځکه د الفاظو له محدوديت خخه لور د معنۍ په ژبه د معلوماتو د انتقال لپاره مفاهمه، مناغمه، مناعمه، چتکه، پيوسته او ارته فضا لري. له سوء تفاهم خخه ڙغورل شوې او د قناعت د لپرو معیارونو لرونکې وي.

ب- معنوی مرکه

معنوی مرکه هغه ده چې په ماہوي اړیکه د الله تعالی او مخلوقاتو تر منځ او په ځانګړو حالتونو کې حتی د مخلوقاتو په خپل منځ کې هم تر سره کېږي. ماہوي مرکې د بعثت په زمانو کې له انبیاوو سره په ماہوي بنو تر سره کبدلې او اوس د الله تعالی او مخلصو بنده ګانو تر منځ د ځانګړو عبادتونو لکه د دعاء، لمانځه، حج او طواف د اداء او د قرآن کريم د تلاوت په حالت کې یې انسان ته د احساسېدو ورتیا حاصلبدلی شي. معنوی مرکې د ستایلو له توانه لور خوند او خورا با ارزښته معنوی او مادي بریاوې او د شخصیتونو په روزلو کې پیاوړې اغږزي لري. ځینې علماء په دې نظر دي چې لمونځ کول داسي دي لکه بنده چې له خپل رب سره خبرې کوي او د قرآن کريم تلاوت داسي مثال لري لکه الله تعالی چې خپل بنده سره خبرې کوي. «قال رسول الله إن المصلي يناجي ربه أي يحادثه ويكلمه وهو كنایة عن كمال قربه المعنوي لأن الصلاة معراج المؤمن فلينظر ما يناجيه وفي نسخة ما يناجي به ما استفهمامية أو موصولة أي يناجي الرب تعالى به من الذكر والقرآن والحضور والخشوع والخصوص إذ ليس للمرء من صلاته إلا ما عقل كما في الحديث فليتتفكر في معانيه أو فليتأمل ما يناجيه في ذلك المقام» (١٢: ٣٩٤ مخ)

لمانځه کې له خپل رب سره د خبرو اترو او مرکې مقام ترلاسه کېدلاي شي. ڏپر وخت داسې کېږي چې کوم سوال د چا په ذهن کې وګرځي نو ڏپر ژر د قرآن کريم له تلاوت خخه د همغه سوال څواب تر لاسه کړي، د دې نښې او دلایل د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کې ڏپر زیات دي.

د «مصاحبه با قرآن» تر عنوان لاندې محمد صديق چودري يو کتاب ليکلې چې زياته عنوانونه او مسایل یې له قرآن کريم خخه د پونښتو په دول مطرح شوي او بيا یې د قرآن کريم څوابونه ورته په ځانګړي مهارت له موضوع سره سم راوړي دي د بېلګې په توګه له قرآن کريم سره داسې مرکه کوي او ترې پونښتي «لطفا خود را معرفی کنید؟ ج- من کتاب خدا می باشم" **ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّمُنْتَقِينَ**"(البقرة:۲). آيا شما به فضیلت علم قایل هستید؟ ج- آری، علم از دیدگاه من، فضیلتی است ثابت و غير قابل انکار است: "قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلْمَاتُ وَالنُّورُ"(العد:۱۶) (۷:۱۷) (۸۸:۱۷) مخونه) دا دول ليکنه په حقیت کې د انسان او الله تعالى تر منځ د هغه ذات د کلام په وسیله اړیکه يا مرکه ګنل کېږي. په پورتنی آيت کې د الله تعالى له لوري د (هَلْ) په استفهام توري باندې د علم او جهل د توپیر په اړه دوه سوالونه مطرح شوي چې: آيا برابر دي ډوند او بینا؟ يا برابره ده تیاره او رنیا؟ چې یې هر بنده روښانه او عقلانی څواب ورکړي چې: نه، دا دواړه سره نه دي برابر، نو همدارنګه پوهه او ناپوهې او کفر او اسلام هم سره نه دي برابر.

همدارنګه د رسول الله صلی الله عليه وسلم او جبرئيل عليه السلام ترمنځ چې د اسلام، ايمان، احسان او قیامت په اړه معنوی مرکه د خلکو د لا بنه یقین او ليدو لپاره د یوې شکلې مخامنځ سرچې قيف ډوله مرکې په بنه وربنودل شوي چې په ترڅ کې یې رسول الله صلی الله عليه وسلم د جبرئيل عليه السلام دې څلورو پونښتو «**مَا الْإِسْلَامُ؟...مَا الإِيمَانُ؟...مَا الْإِحْسَانُ؟...مَتَى السَّاعَةِ؟**» (۶: ۵-۶) مخونه) ته څوابونه ويالي او ټوله څوابونه د جبرئيل عليه السلام له لوري تصدیق شوي دي.

پورتنی مبارک حديث په بشپړه توګه د یوې مرکې په بنه دي چې ما هوی بنه یې د خلکو د لا پوهولو لپاره په شکلې بنې هم تولني ته خرګند کړي دي. د دې حديث په

دوم رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابانو رضوان الله عنهم ته و فرمایل چې دا جبرئيل عليه السلام، تاسو ته راغلى و چې ستاسو دین تاسو ته درزده کړي.

دي ته ورته له الله تعالى خخه غوبستنه پوبستنه او د هغې استجابت د معنوی مرکې بنې بېلګه خرگندوي لکه چې په دي مبارک آيت کې الله تعالى فرمایي: «إِذَا سَأَلَكَ عِبَادٍ يَعْنِي فَإِنَّي قَرِيبٌ أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلَيْسْتَجِبُوا لِي وَلَيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» (البقرة: ۱۸۶)- او کله چې پوبستنه وکړي له تا خخه اې محمده زما بنده ګان (د نژدېوالی او لربوالی په اړه) نو بېشكه زه نېږدي یم (دوی ته په علم او اجابت سره)، خواب وايم د غوبستونکي سوال ته کله چې ما وړولی نو بېشكه دوی دې زما غوبستنو ته خواب ووايي (زما حکمونه دې ومني) او پر ما دې تینګ ايمان ولري (چې په دې سره) بنائي چې دوی په سمې لارې تینګ پاتې شي.

د لمانځه په اداء او د قرآن کريم د تلاوت په حالت کې پر لفظي او شکلي اړیکو، سوالونو، څواښونو او مرکو سربېره د داسې ماهوي اړیکو او مرکو خوند په زړه او خوارحو حاصلپېري چې د ايمان او تقوا په ذايقه خکل کېداي شي او له همدې ادرسه د پیاوړې عقیدې په رڼا یې نورو ته ورېښنډل آسانه دې؛ دغسې ماهوي مرکې له خپل ځان سره لور ارزښتونه، شتمني او خواړه امبدونه د انسان په زړه یا ماهوي نړۍ کې بنه درانه خواره خپروي چې ورڅخه منکرېدل د هغه انسان نا باوري او ناپوهی خرگندوي او د دې انکار په سبب خپل ځان د ژې او قلم د ستايلو له توانه لور خوند له حصول خخه محروموي.

څلورم- په ټولنه د مرکو اغېزې

ټولنه او رسنۍ یو پر بل باندې د اغېزو او یو له بل خخه د اغېزمنتوب لور صلاحیت او استعداد لري. مرکه چې د رسنیو د اطلاعاتو را ټولولو او خپرولو یو مهم ژانر ګنبل کېږي چې د ټولنې په بېلاپېلو اړخونو کې یې خپلې اغېزې جوټې کړي دې، د بېرزیت د پوهنتون د ژورنالیزم د پوهنځي استادالاصلفر په دې نظر دې چې: د رسنیو اصلاح د ټولنې نیمه اصلاح ۵۰.(۳:۷) که رسنۍ اصلاح او مثبت لور ته روانې وي نو په ټولنې یې اغېزې هم اصلاحي او مثبتې وي، خو که رسنۍ له معیارونو ووټې او په ټولنې کې یې د فسادونو او جرمونو د ترویج او د پردیو اهدافو د تحقق لپاره خپرونو وکړي نو اغېزې به یې هم په ټولنې منفي وي او داسې بداړخې رسنۍ او د هغوى

مرکي به هرو مرو په ټولنې کې فسادونه او جرمنه زبروي او د پرديو لاسپوخي او پردي پال وګري به روزي.

مرکه چې د رسنيو په ډگر کې یو ډېر کارېدونکي او مهم زانر دی د رسنيو له عمومي موخو سره سم د مرکو موخي هم مسیر مومي او په هماغه لور په مخاطبينو خپلې اغږي بنسدي. مرکي د یو فشار په توګه د ټولنې افکارو او اعمالو ته جهت تاکي او ټولنه د خپلو اهدافو تتحقق ته ارباسي. له همدي کبله رسني د خينو پوهانو په ان د خلورم قوت په نوم پېژندل شوي، دا حکه چې د تقنيني، قضائي او تنفيذي قوتونو په خنګ کې د مطلوبو افکارو او چارو د تحقق په لاره کې یې د یو ډېر فشار راړونکي، هڅوونکي او وېړونکي قوت په توګه خپل خان ثابت کړي.

که په ټولنه کې رسني، ژورناليستان او په ځانګړې توګه پونښنه کوونکي ژورناليستان(مرکيالان) خپله دنده په سمه توګه اداء کړي، خپلو مسئوليتونو ته متوجه شي او په جرأت، چتکتيا (سرعت) او ئيركتيا (دققت) سره ځان ورته ورسوي، حقايق رابرسپره او فعال خدمتگاران د ټولنې مطرح کړي، ويې ستائي او لا زيات خدمت ته ېې وهشوي نوبې له شکه چې مثبتې اغږي یې په ټولنې خرګندېږي.

همدارنګه که رسني او ژورناليستان په خورا جرأت سره د مسلکي مرکو او مناسبو سوالونو د مطرح کولو په ترڅ کې د ټولنې د اصلاح، پرمختګ او سوکالۍ لپاره د جرمنو، فسادونو او ناورو کړو ورو او فکرونو مخه ونيسي، د اصلاح په نيت او حکمت ېې افشاء کري او د مسئولو چارواکو او عامو وګرو ورته پام ور واړوي چې یې هر یو په اړه خپل مسئولييت احساس او مناسب فعالیت اداء کړي، نو په دي صورت کې هم د مرکو له لاري د رسنيو اغږي او پیاوړتیاوې جوټېږي.

که په ټولنه کې ژورناليستيک درک او حواس فعال وي او مرکي هم د دي فعالو حواسو د پوهې او انګېزې په رنا کې په پوره آزادي او جرأت سره ترسره شي نو ټولنې ته به سم او دقیق معلومات انتقال شي. خرګنده د چې انسان ته معلومات د هغه د پنځه ګونو يا شپږ ګونو حواسو له لاري انتقالېږي؛ همدغسي رسني هم د ټولنې د حواسو په خېر هغوي ته معلومات ورلېږي، نو د سالمو او آزادو حواسو په صورت کې ټولنې ته سالم او دقیق معلومات لېږل کېږي چې سالم معلومات د ټولنې وګري په سالم لور سوقوي او اغږي یې په ټولنې مثبتې او ګټوري ثابتېږي.

له پورتنى تشبیه سره سم که رسنی او مرکیالان د خپل ټولنیز مکانت او مسئولیت د اداء په موخه د قاچاقو، فسادونو، بداحلاقیو، تاریخ تبرو درملو، تاریخ تبرو غذایی توکو، په محکمو کې رشوتونو، د لور پورو چارواکو د تېروتونو او بې قانونه فعالیتونو، د خصوصی سکټور او ځینو کمپنیو او فابریکو له لوري د ناسمو تولیداتو، په سترو قراردادونو کې د ملي ګټو خلاف مادو او فعالیتونو، د ماستری او دکتورا په کچه زده کړو ته نه پاملنې، د بربننا نشتولی، د بندونو نه جوړولو، د سوالگری ستونزو، ببوزلی، بېکاری، بناري او ګلیوالو ستونزو، کوندو او یتیمانو ته نه رسبدنې، د متقادعینو ستونزو، د تاجرانو ستونزو، نا امنیو، د جګرو عواملو، د سولې په لارو کې خندونو، د بهرنیو هېوادونو لاسوهنو، جنګی جرمونو، بې ګناه هېوادوالو باندې د هر لوري وسلوالو ظلمونو، له زندانيانو سره ناوره چلند، د قانون نه پلي کېدلوا او له قانون خڅه سرغړونو، قانوني خلاوو او ستونزو، د ماشومانو او څوانانو دستونزو، د مېرمنو د تعليم او تربيې په مخ کې پرتو خندونو، د روغتونونو او ناروغانو ستونزو، په نشه يې توکو د رویدی کېدو عواملو او د هغو حل لارو او داسي نورو دېرو موضوعاتو په اړه په پوره بېطرفى او جرأت سره اغښناکې مرکې او مناسې پونستني مطرح او خپرې کړي نو خامخا اړوند لوري او چارواکې له خوبه راوینبوی، له بدوي بې پښمانه کوي، وينه يې په وجود کې ګرموي، خولې پري راولي، خپلو مسئولیتونو ته يې پام اړوي او دښېګنو او خدمتونو په لور يې هڅوي. چې دا ټول د مرکو او پیاوړو مسلکي پونستنو اغږې دي چې د ټولنې په هره برخه کې په خرګند ډول تر سترګو کېږي.

دغه شان په مثبت مسیر، ويړونو، لاس ته راونو، علمونو او علمي مسایلو په اړه هم د ټولنې د بېلابېلو اړخونو او موضوعاتو اړوند په لورو موخو ولاړو او مسلکي مرکو ترسره کول د بشري ټولنې د ودې او پرمختیا په ډګر کې غوره او پیاوړې اغږې لري چې ټولنه هر اړخیزو پرمختګونو او نېکمرغیو ته رسوي.

مرکه له هر خه وړاندې په مرکه کوونکي او مرکه کبدونکي، ورپسي په تخنيکي کارکوونکو او خپروونکو او بیا په مخاطبينو او ټولنې خپلې اغږې شيندي او مطلوب لور ته يې سوقوي؛ مرکې د هفوی علمي، فرهنګي، فكري او تحليلي کچې لوروي، د مطالعې فرهنگ په کې بنستیز کوي او ټولنه له انزوا خڅه ژغوري.

مرکې که په سمه توګه معیاري ترسره شي نو په ټولنه کې د ستونزو د حل لپاره د جګړې پر ځای د خبرو اترو انرژي، استدلال او منطقی لاري چاري غښتلي کوي؛ جګړه بیزه انرژي په منطقی انرژي بدلوی، د تاوتریخوالی انگېزې، مفکوري او اعمال په سوله یېزو انگېزو، مفکورو او اعمالو بدلوی؛ په مرکه بیزه او استدلالی ټولنه کې د تورو پر ځای ژې چلپري، له ژبو هم د ترڅو پر ځای خودې او پستې خپرپري. چې په دي توګه په ټولنه کې فكري، عقلې او کلامي پرمختيا او پوخوالۍ رامنځ ته کېږي او وګړي په هره برخه حتی د ستونزو په حلولو کې هم عقلاني او علمي فکر کوي نه جنګي او احساساتي. دا موضوعات د مرکو ډېرې پیاوړې او ګټورې اغېزې ګنل کبدای شي.

مرکې چې په هره برخه کې په سمه توګه د متخصصو او مخلصو اشخاصو له خوا اجراء او خپري شي په هماغه برخه کې د ټولنې د پرمختګ سبب کېږي، په سیاسي، علمي، فرهنگي، اقتصادي، ټولنیز، ادبی، هنري، تربیتي، روغتیابي، پوهې او داسې نورو ډګرونو کې د ګټورو مرکو خپرول د همغو ډګرونو د پرمختيا او پرمختګ انگېزې حوروسي، د ټولنې وګړي کار او فعالیت ته هڅوی، تنبلي له منځه وړي، کاري ماھوي انرژي په عملی شکلې پرمختگونو بدلوی؛ نو د مرکو د داسې پیاوړو اغېزو له امله په کار ده چې د ټولنې د متوازن پرمختګ او پورته یادو شوو ګټو د لاس ته راولو لپاره باید په بېلاړلوا ډګرونو کې له مناسبو افرادو سره ګټورې مرکې انجام او خپري شي.

غوره مرکې ذهنیتونه روښانوي، شخصیتونه جوروی، پوهاوی زیاتوي، علمي- فرهنگي او تربیتي کچه لوروی، د ټولنې د وګړو تر منځ د مرستو، اعتماد، زړه سوی او لورینې روحیه راژوندی. کوي، مثبتې انگېزې خپروي، د وګړو تر منځ پېژندګولي زیاتوي، پت استعدادونه را برسپړه کوي، ناویلې خپري او موضوعات خرګندوي، د وګړو تر منځ اړیکې ټینګوی، چارواکو ته د دندو لپاره وړ او لورې شخصیتونه ورپېژني، د کار انرژي ډېروي، د کسب او کار لاري او آدرسونه خلکو ته ورنېسي، د رسنیو اعتماد او د خلکو د باور کچه لوروی، له نوبو اکتشافاتو او نظریاتو څخه خلک خپروي، د اقتصاد کچه لوروی، د بېلاړلوا نظریاتو شریکولو او خپرولو ته لاره هواروی، رسنیو ته غوره مطالب په واک کې ورکوي، خبرونه مستند او پیاوړې کوي، د خېړنې او حقیقت پیدا کولو مسیر ګړندي کوي، د خلکو غې چارواکو او د چارواکو پیغامونه خلکو ته په

مستقيمه توگه رسوی په دې معنى چې د ملت او دولت تر منځ د يو ارتباطي پُل په حيث خپله دنده او اغبزناک رول اثباتوي، ستر شخصيتونه لانور هم په ګټورو مطالبو سرگرموي او مصروفوي؛ چې په دې توگه بیا هم ثابتپري چې غوره، مسلكي او معياري مرکي د تولني د هر اړخیز متوازن پرمختګ او سوکالۍ سبب کېږي.

په پای کې تأكيد کوم چې مرکي بايد په لورو موخو او مسلكي اخلاقياتو ولاړې وي. ګټوري اغبزناکې مرکي دې په داسې موخو استوارې شي چې تولني او د تولني وګرو ته يې ګتمې ورسپري، حقايق خرګند او معلومات پراخ کړي، د پوهې کچه لوره، ذهنیتونه روښانه، وګړي اصلاح او تولني ته واقعي پرمختګونه او نېکمرغى ډالۍ کړي. په منفي يا چې جهت کې هم بايد مرکي د فسادونو، جرمنو، ګناهونو، نفاق، جهالت، تعصبونو، شيطاني فکرمنو، وسوسو، اوهامو، شایعاتو او جرمي انګبزو مخنيوی وکړي. که مرکو په تولنه کې خپلې دغه دندې په بنه توګه اداء کړي نو په زغده ويلاړي شو چې په تولني يې مثبتې اغبزې لرلي او رسنيو دې ڈانر له لارې خپل مسئولیت اداء کړي دی. نورسنيو او مرکيالانو ته په کار ده چې د تولني له غوبنتنو، پوبنتنو، اړتیاوو، باورونو، ارزښتونو او فرهنگ سره متناسب خه وړاندې کړي چې د تولني غوره نماینده ګي او د وګرو د زړونو ترجماني وکړي چې په دې توګه به رسنۍ د خلکو په زړونو او ذهنیتونو کې ځای ونیسي او د اعتماد کچه به يې ډېره لوره او اغبزې به يې لا پسې پیاوړې شي. لکه يو شاعر چې وايي.

«برادر یک نظر فرما که این میهن چه میخواهد

ز فکر تو چه میجوید ز طبع من چه میخواهد»

(۴: راډيوسي پروګرام)

پایله

1. د اوسينيو پرمختګونو او ژورنالیستیکو فعالیتونو په څېړلو سره د دې مقالې په ترڅ کې د پنځلسو وجوهاتو يا بنستیونو له مخي د مرکي لپاره یوڅلوبښت ډولونه وېښندل شول چې له پرمختګونو سره سم د نورو ډولونو د پېښندل لو لپاره د لا ډېرو څېړنو ورتیا لري.

2. مرکه د انسان د ژوند له پیل سره سمه مخینه لري او د ژوند له پرمختگونو او غوبستنو سره موازي وده کوي او انشعاب مومي.

3. په هغه صورت کې چې مرکې د منل شوو معیارونو او لوړو موخو پر بنست او له علمي او عملی واقعیتنو سره سم وکارول شي د ټولنې په مادي او معنوی پرمختگونو او ودې کې دې اغېزناک رول لوړولای شي، خو برعكس منفي کارول یې برعكس او منفي پايلې لري.

ورانديزونه

1- د هر ژورنالیست لپاره د مرکو د ټولو ډولونو زده کړه اړينه ده چې د عملی کار لپاره له موضوع او خپلې پوهې، ذوق او استعداد سره متناسبې بنې یا ډولونه غوره کړي.

2- رسنۍ او ژورنالیستان دي له مرکو خخه د لوړو ارمانونو، یووالې او مثبتو موخو لپاره کار واخلي، تر خو د ټولنې د هراړخیز پرمختګ او سوکالې جوګه شي.

3- د مرکو د تدریس په وخت کې غوره ده چې استادان د هري مرکې لپاره د رسنیو د بنې روزنې او د زمان له غوبستنو سره سم نوې مرکې د بېلګې په توګه وړاندې کړي.

مأخذونه

۱. قرآن کريم.

۲. آهنگ، محمد کاظم. گونه های مصاحبه، بنگاه انتشارات و مطبعة میوند: کابل-افغانستان، ۱۳۸۶ هـ.

۳. عماد الأصفر، اجراء المقابلات و ادارة الحوار للبرامج والأخبار، مركز تطوير الاعلام-جامعة بيرزيت: فلسطين، ۲۰۰۷.

۴. اصلاح رadio، ۱۳۹۱ کال، د ترانو او نعتونو برنامه.

۵. بدیعی، نعیم؛ حسین قندی. روزنامه نگاری نوین، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی: چاپ چهارم، مکتبة علم و فرهنگ محله جنگی، پشاور، ۱۳۸۳ هـ.

ل.

٦. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى أبو بكر. السنن الصغرى، الجزء الأول، المكتبة الشاملة- الإصدار الثالث.
٧. چودری، محمد رفیق. مصاحبہ با قرآن، مترجم: عبدالله خاموش هروی، انتشارات شیخ الاسلام احمد جام: ایران، ۱۳۹۰ هـ.
٨. راد، مهدی محسنیان. روشهای مصاحبه خبری، چاپ هشتم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: تهران، ۱۳۸۶ هـ.
٩. ساعتچی، محمود. چگونه مصاحبه کنیم؟ چگونه مصاحبه شویم؟، تهران، ۱۳۸۷ ل.
١٠. سراج الأخبار افغانیه، لومړی کال، اتمه ګنه، ۱۰/۳۰ ۱۳۹۰ هـ.
١١. سلوای، هشکووتس یروسلاف فیرست اوتاھیچمن. قواعد عملی ژورنالیزم، ژباره: محمد کاظم آهنگ، دوهم چاپ، باختر آژانس: کابل، ۱۳۸۲ هـ.
١٢. القاری، الملا علی. مرقاۃ المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، الجزء الثالث، موقع المشکاة الإسلامية: المکتبة الشاملة - الإصدار الثالث.
١٣. القشیری، تقی الدین أبو الفتح محمد بن علی بن وهب بن مطبع المعروف بابن دقیق العید. الإمام بأحادیث الأحكام، المحقق: حقق نصوصه وخرج أحادیثه حسین إسماعیل الجمل، الجزء الثاني، الطبعة الثانية، دار المراجع الدولية: السعودية - الرياض، ۱۴۲۳ هـ- ۲۰۰۲ م.
١٤. هوفرمان، آرنولد. ژورنالیستیک ژانرونہ، ژباره: سید نظیم سیدی، دانش خپرندویه ټولنہ: پیپنور، ۱۳۸۸ هـ.

سرمحقق نسرين امين

کارکردهای صدر اعظم محمد هاشم میوندوال در عرصه سیاست داخلی کشور

Prime Minister Mohammad Hashem Maiwandwal's Performance in the Arena of Domestic Policy

Senior research Fellow Nasrin Amini

Abstract

After the resignation of Dr. Mohammad Yusuf, the King of Afghanistan Mohammad Zahir appointed the Minister of Information and Culture of the former cabinet, Mohammad Hashem Maiwandwal as Prime Minister. On November 2, 1967, he presented his road map and cabinet members to Wolesi Jirga. After receiving the vote of confidence from Wolesi Jirga, Maiwandwal began investigating the complaints of a group of University and School students regarding the incidence of the 3, November 1967. He established a number of free parties under the Press Law, which had previously been in force during the transition to the Legislative Decree, which belonged to individuals and some political groups, the most important of which were the Wahdat journal, Afghan Melat and Khalq. He also created the party in the name of the Progressive Democratic Party. He prepared his first and second economic, agricultural, social, financial and cultural plans into an ordered one, but he did not find the opportunity to implement them. Because of political tension and differences within cabinet

members and due to escalation of these chaotic issues among the cabinet members, he was forced to resign.

خلاصه

پس از استعفای دکتور محمد یوسف، محمدظاهر شاه محمد هاشم میوندوال وزیر مطبوعات کابینه گذشته را به عنوان صدراعظم تعیین کرد. وی در روز دوم نوامبر خط مشی و اعضای کابینه اش را به ولسی جرگه ارائه نمود. پس از بدست آوردن رای اعتماد میوندوال بررسی به شکایت یک گروه از محصلان و متعلممان را از بابت حادثه سوم عقرب روی دست گرفت. وی بر اساس قانون مطبوعاتی که قبلاً در دوره انتقال به فرمان تقنینی نافذ گردیده بود یک تعداد جرايد آزاد تأسیس نمود که به اشخاص و برخی گروه های سیاسی مربوط بود و مهمترین آنها جریده وحدت، مساوات، افغان ملت و خلق بود. ونیز یک حزب را به نام مترقبی دموکرات ایجاد نمود.

پلان های اول و دوم اقتصادی، زراعتی، فرهنگی و اجتماعی خویش را داخل یک پلان منظم ترتیب داد ولی مجال تطبیق آن برایش میسر نگردید. زیرا موضوعات و انگیزه های سیاسی و اختلافات داخل کابینه به وی آن قدر زیاد شد که مجبور به استعفا گردید.

مقدمه

جهان در قرن بیستم خیلی متregon و بی ثبات بود، ولی رقابت ها و سبقت جویی های پیهم قدرت ها نقش بزرگ خود را در راستای دگرگونی چهره زندگی بشر ایفا نمود و سبب چنان پیشرفت ها در عرصه های گوناگون فرهنگ و تمدن گردید که بشر طی چندین هزار سال گذشته بدان دسترسی نیافتے بود. اما این دستاوردها صبغه همگانی نداشتند و برخی بزرگ قشر انسانی به خصوص در دیگر کشورها از مزایای آن بی بهره ماندند و یا در انزوا و عزلت قرار گرفتند در زمرة این جوامع یکی هم کشور افغانستان بود که در نهایت قهقهه واقع شد و از نگاه وسایل و امکانات تمدن جدید در فقر و فاقه بسر برد. در عقب مانی کشور دو عامل عمده دخیل است که از کاروان پیشرفت و تمدن معاصر عقب ماند. مهترین عامل اینکه در رأس اداره این کشور رهبری سالم و مفید به نظر نرسید و دیگر اینکه کشور همیشه به حیث نقطه

تقاطع ستراتیژی ها قرار گرفت و در نتیجه رقابت های بین المللی نهایت آسیب و
صدمه دید.

متأسفانه آنهائی که طی قرن بیستم یکی پی دیگری بر اریکه قدرت نشستند شخصیت های شان قابلیت آنرا نداشت تا بتوانند یک مثلث سمبولیک و متحد را به وجود آورند. اگر رهبری هم پیدا میشد که آرزوی پیشرفت و همگانی کشور را در سر می داشت ولی در برابر او کامپلکس های روانی به وجود می آورد ندکه نمی نگذاشتند این زمامداران به هدف خویش برسند. که یکی از آن جمله هم شهید محمد هاشم میوندوال بود که با وجود داشتن افکار مترقی و آزادی خواهانه نتوانست با مردم خویش نایل آید، زیرا اختلافات گوناگون سد راه پیشرفت و کارکردهای او گردید. بناءً او هم مانند دیگر شخصیت های ملی کشور رونده زندان تاریخ گردید و آمان های خویش را با خود به گور برد و افغانستان تا به امروز غرق در شرایط فرتوت و قهرائی قرون وسطائی قرار گرفت.

مبرمیت: تحقیق در مورد وضعیت و کارکردهای رجال برجسته در تاریخ افغانستان یکی از موضوعات مهم می باشد. بناءً پرداختن روی موضوع ذکر شده در این عصر بی تأثیر نخواهد بود.

هدف: هدف از تحقیق در این مورد روشن ساختن گوشه های کاری این دوره می باشد.

میتود تحقیق: توصیفی و تحقیقی می باشد.

متن

محمد هاشم میوندوال، فرزند حاجی عبدالحليم از باشندگان ولسوالی مقرولايت غزنی در سال ۱۲۹۸ش/۱۹۱۹م متولد گردید و تحصیلات خودرا در لیسه های غازی و حبیبیه به پایان رسانید. پس از فراغت از صنف دوازدهم در سال ۱۳۱۲ش/۱۹۴۲م در ریاست مستقل مطبوعات مقرر و به زودی به حیث مدیر مسول جریده اتفاق اسلام هرات توظیف گردید و پس از آن به حیث مدیر مسول جریده انبیس مقرر شد. در ابتدای ماموریت پرديس تخلص میکرد.

در سال ۱۳۲۵ ش/۱۹۴۵ م به حیث مدیر عمومی اداره دایرة المعارف در ریاست مستقل مطبوعات آغاز به کار نمود و بعداً به ترتیب به وظایف ذیل توظیف گردیده است: معاون ریاست مستقل مطبوعات، مشاور مطبوعاتی محمد ظاهرشاه، رئیس مستقل مطبوعات، معین سیاسی دروزارت خارجه، سفیر و نماینده دولت افغانستان در پاکستان، سفیر و نماینده فوق العاده افغانستان در ایالات متحده امریکا، مجدداً به حیث سفیر و نماینده فوق العاده افغانستان در پاکستان، در سال ۱۳۴۳ ش/۱۹۶۴ م وزیر مطبوعات و در سال ۱۳۴۴ ش/۱۹۶۵ به حیث صدراعظم و در سال ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۷ م از عهده صدارت استعفاء داده و جهت تداوی به خارج رفت و در سال ۱۳۴۸ ش/۱۹۶۹ م در انتخابات دوره سیزدهم شورای ملی کاندید نمود. (۱:ص. ۲۸۴)

وی دارای شخصیت برازنده و یک شخص مسلمان و ملی بود، منحیث یکی از روزنامه نگاران چیره دست، سیاستمدار برجسته کشور بود که در مباحثات سازمان ملل متحد و ملاقات های بین کشورها به آسانی کشور های مذکور در مباحثات با میوندوال دومین صدراعظم دهه قانون اساسی است که پس از استعفای دکتور محمد یوسف از طرف امواجه رادیو افغانستان خرآن پخش شد. (۱:ص. ۱۶) صدر اعظم موظف با هیئت کابینه خود در ۱۱ عقرب ۱۳۴۴ خورشیدی، برای گرفتن رای اعتماد در معرفی اعضای کابینه اش، به مجلس شورای ملی حاضر و پس از خواندن خط مشی افزود که:

((مؤنّظف به وجود آوردن یک کابینه هستم که از روح و فکر نو در افغانستان و از استعدادهای جوان و روشنفکر کشور و تجارب آنها نمایندگی می کند و حرکتی که برای پیشرفت و ارتقای مملکت موجود است بیشتر سرعت یابد، ممیزه مشترک اعضای این کابینه را به دور هم جمع می کند آرزومند خدمت گذاری صادقانه می باشد که از تمامیت خاص سیاسی فارغ خواهد بود.

خط مشی حکومت متوجه تأمین آن توقعات ملت افغانستان می باشد که مفهوم های آن در قانون اساسی ما درج گردیده و هدف نهائی آن است که در سر تا سر

افغانستان کرامت بشری از راه نظام، دموکراسی، پیشرفت و ترقی معنوی و مادی مردم تأمین شود.

بنابر آن حکومت ارزشهای تطبیق اصول و سفارش های مندرجه قانون اساسی را اساس فعالیت های خود خواهد شمرد.

در راه رسیدن به این هدف عالی، من و کابینه من سعی خواهیم کرد حکومت از آرزو ها و احساسات نیک خواهانه همه طبقات نمایندگی کرده مقام و حیثیت بین المللی افغانستان را تشدید نماید. (۲:ص. ۱۶۶)

پس از آن صدراعظم کابینه خویش را ترتیب نمود که در کابینه وی بیست و یک وزیر تعیین گردید که شخصاً صدراعظم دویست را همزمان کار میکرده‌یعنی هم پست وزارت معارف وهم صدارت ، ستار شالیزی هم وزارت داخله را پیش میبرد وهم معاون دوم صدرات بود. (۳:صص. ۷۵۴-۷۵۵)

اولین کار میوندوال بعد از احرار مقام صدارت این بود تا طرز برخورد حکومت را با مردم تغییر دهد. محصلین ، خود را در سوگواری کسانی مصروف داشته بودند که به ادعای آنها، در هنگام مظاهرات سوم عقرب در کابل کشته شده بودند. میوندوال در مجالس تعزیتی اشتراک کرد که از طرف محصلان به تاریخ ۳ نوامبر در ساحة پوهنتون برگزار شده بود. طبق یک خبر او پیام شاه را به محصلان ابلاغ کرد.

صدر اعظم در همان وقت به حیث وزیر هم کار میکرد (وزیر معارف رامقرن نکرده بود). به شاگردان وعده داد که بر مشکلات و مطالبات شان غور خواهد کرد. این اظهارات او بدین معنی تعبیر شد که کسانی را انگشت نما خواهد کرد که فیر روز سوم عقرب را امر کرده بودند. و شاگردان از پیام صدر اعظم اظهار قدردانی و رضایت کردند.

قبلاً ولسی جرگه در جلسه ۲۶ اکتوبر خود فیصله کرده بود تا از حکومت درباره علل مظاهرات و اجرآت حکومت در زمینه معلومات بخواهد و میوندوال هم چنان به طور غیر مترقبه به ولسی جرگه رفت و وعده داد که تحقیقات رسمی آغاز می گردد تا مسؤول فیر بر مظاهره چیان سوم عقرب معلوم گردد.

راپور کمیسیون که برای تحقیق موضوع مقرر گردید هرگز نشر نشد. چنین حدس زده میشد که عبدالولی داماد پادشاه، امر فیر را داده بود، میوندوال نتوانست نتایج

تحقیق را نشر کند. این نقض وعده به حیث سبب و دلیل دوام اختلاف میان حکومت او و محصلان پوهنتون باقی ماند.

هنگامیکه میوندوال نتوانست مسؤولین فیر بر مظاهره چیان سوم عقرب را افشا کند، محصلان دلیلی برای دوام تظاهرات شان بدست آوردند. یک روز تظاهر کننده گان به نزدیک صدارت آمدند، میوندوال هدایت داد تا با تظاهر کننده گان اجازه دخول به محوطه صدارت داده شود. وقتی او به محصلان سلام داد، رهبر تظاهر کننده گان نعره بر آورد: «تو شایسته سلام دادن نیستی». (۴:ص. ۵۱) باز هم محصلین به تقاضا های مزید متوصل شدند، مثلاً خواستند نمره کامیابی از ۶۵% به ۵۰% پایین آورده شود. حاضری در صنف اجباری نباشد و به ناکامان چانس سوم امتحان داده شود و به محصلان اجازه تشکیل اتحادیه داده شود. ولی چون در همان تازگی موفقیت نصیب شان شده بود و محرکین به قدر کافی بر انگیزی شانرا نداشت تظاهرات خاموش شد. باز هم محصلان به تقاضای او به شاگردان گفت، نظر به مشکلات غیر قابل شرح، وعده اش را ایفا کرده نتوانسته است.

بعداً صدارت به عزل و نصب سفرا پرداخت. ولی هیچ یک از تسوید کنندگان قانون اساسی را در وظیفه مهمی در حکومتش جانداد. محمد یوسف صدر اعظم اسبق را در اگست ۱۹۶۵ به حیث سفیر در بن مقرر کرد. مجروح در ماه می ۱۹۶۶ در قاهره سفیر شد. رشتیا، که میوندوال با او سرخوش نداشت، به کدام وظیفه مقرر نشد (بعداً او در زمان حکومت اعتمادی سفیر ترکیه مقرر شد) به دو چهره عمده دیگر یعنی شفیق و صمد حامد پست های داده شد که در امور روز مرأة کشور دخالتی نداشت. شفیق مشاور وزارت خارجه و عبدالصمد حامد سکرتر جنرال سره میاشت مقرر گردید. یک شخصیت دیگر، خلیلی که در سقوط دادن حکومت محمد یوسف نقش عمده را بازی کرد و قیافه یک شخصیت مخالف حکومت را در افق سیاسی کشور احراز کرده بود و چنین بر می آمد که به میوندوال هم اذیت های ایجاد خواهد کرد، در مارچ ۱۹۶۶ به حیث سفیر در عربستان سعودی مقرر شد.

میوندوال یک تعداد چهره های نو را در کابینه خود داخل ساخت. مهمترین آن عبدالستار شالیزی بود که با میوندوال از طرف خانمش ارتباط خانوادگی داشت. او شخصی بود دارای دهن باز ولی با اجرات نا چیز. شالیزی در بست های سابق کدام

کار مهم و عمده انجام نداده بود ولی میوندوال او را به حیث وزیر داخله مقرر کرده بود بعداً به حیث معاون صدارت نیز مقرر شد. ولی شالیزی برای صدراعظم به حدی مشکلات خلق کرد که میوندوال او را مجبور ساخت بعد از انقضای یک سال از حکومت او استعفا کند. شا لیزی بود که قانون اساسی را (کتابچه شیطان) می خواند. میوندوال هم چنان اعتمادی را در حکومت خود به حیث وزیر خارجه مقرر نمود. بعداً معلوم شد که میوندوال و اعتمادی با هم دشمنان بزرگ و سوگند خورده بودند. در بدو امر فکر می شد که میوندوال با سوابق طولانی اش در وزارت امور خارجه را بدوش خواهد گرفت، طوریکه سلفش محمد یوسف نیز اینکار را کرده بود. ولی میوند وال پیش از اینکه حکومتش را اعلام کند، گفت: «نی من برای خود وزیر خارجه یافته ام.» در کابینه میوندوال انسان می توانست مشاهده کند که اعتمادی آدم پادشاه و شالیزی آدم میوندوال بود. هر دوی شان علاوه بر وزرای خارجه و داخله، در جون سال ۱۹۶۶ مطابق ۱۳۴۵ به حیث معاونین صدارت نیز مقرر شدند.

میوندوال در کابینه اش برای بار اول در تاریخ کشور خانم کبرا نورزایی را به حیث وزیر صحیه (صحت عامه) مقرر کرد. اگرچه او در شغل خویش مسلی نبود و تقریر او نگرانی و انتقاداتی را در حلقه های طبی بار آورد، ولی او ثابت ساخت که زنی پر کار است و در ایفای مسؤولیت های محوله اش سعی بلیغی به خرج می داد.(۵:۵۳)

صدر اعظم میوندوال همین قسمیکه یاد آور شدم در دستگاه دولت با رقابت های شدید مواجه بود ولی پادشاه با وی همکاری می نمود، او به خاطر تحقیق بخشیدن صادقانه شاهی مشروطه می خواست نقش خود را به اثبات برساند.

یکی از ویژگیهای میوندوال این بود که می خواست رابطه مردم و حکومت را مستحکم سازد و منحیث یک شخصیت سیاسی مبتکر برنامه دیدن از ولایت های مختلف افغانستان را آغاز نمود و تحت نام (نzd مردم می روم) (خلکوتہ ورحم) به قرار و قصبات و شهرهای مختلفه افغانستان سفرهایی نمود. مشکلات مردم را از نزدیک تحت مطالعه قرار داده و با ایشان تفاهماتی صورت گرفت و روی ملحوظ به مطبوعات رسمی حکومت صلاحیت داد تا جریان وقایع این سفرها را با همه انتقادات مردم به طور کامل و بدون هیچگونه سانسوری نشر نماید. هدف اساسی این بازدید ها قرار ذیل بود:

- ۱- آشنایی مردم به ارزش های قانون اساسی جوان افغانستان.
- ۲- آشنایی با احتیاجات و ضروریات مردم در محل.
- ۳- استماع نظریات، افکار و پیشنهادات مردم.
- ۴- حل مشکلات منطقوی.
- ۵- عملکرد کارکنان دولتی در ولایات و برخورد آنها در مقابل مردم.
- ۶- جلب اعتماد مردم بر حکومت به خاطر تطبیق و احترام به قوانین.

هم چنان عمدۀ ترین مطلب رفتن سوی مردم این بود تا کارکنان دولتی اعم از وزیر، معین و رئیس که همیشه در مرکز و در پشت میز خود قرار داشته و از مرکز اوامر صادر می نمودند، به ولایات سفر نمایند تا آنها خود از غم و خوشی مردم خود در دور دست ترین نقطه افغانستان، خبر بوده و تحرکی در این زمینه در دوایر دولتی به عمل آید، چنانچه این تحرک در بسیار وقت کم به وجود آمد و آمرین دوایر جداگانه و یا به شکل گروپی به سوی ولایات رسپوار شدند. همین اهداف بود که رئیس حکومت افغانستان در اشتراک با مسؤولین وزارت ها و ادارات کشور سفرهایی به سوی مردم انجام دادند و مفهوم حکومت مردم را به هموطنان خود به صورت روشن و بارز ثابت ساختند.

در این جا قسمتی از خطابه های صدر اعظم که در بین مردم ولایت مختلف کشور ایراد نموده اند نگاشته می شود: صدر اعظم به تاریخ نهم جدی ۱۳۴۴ از ولایت ننگرهار باز دید نموده و در اجتماع محصلین پوهنتون ننگرهار چنین گفتند: «خطرهای امروزی، صلح جهان را تهدید، می کند اما امید در این است که دماغ بشر پیشرفت علمی کرده و ساینس معیار قضاوت بشر گردیده و با این معیار ما به خطراتی مواجه نخواهیم شد، عقل و سنجش استقامت ما را تعیین خواهد کرد، اگر ما در ظاهر عصری می باشیم و طرز تفکر دل و دماغ ما عصری نمی باشد ، به اجتماع خود مؤثر واقع نخواهیم شد.» (۶:ص. ۱۷۷)

صدر اعظم افغانستان گفتند: «با احساسات صادق، شما می توانید آرزوهای ملی خود را تبارز دهید. اگر یک ملت حرکت نمی داشته باشد اصلاً به زنده گی خود مستقر نمی شوند.» در جای دیگر افروندند: «احتیاج کشور ما به برق زیاد است و هنوز نه قصبات، بلکه شهرهای ما نیز در تاریکی به سر می برند حکومت کوشش خواهد

کرد که با این وسیله تنویر و معرفی مدنیت جدید در مملکت عام شود، و نه تنها شهر جلال آباد، بلکه سایر شهرهای مملکت نیز از آن بهره گیرند. (۳۵۶:ص. ۷)

صدر اعظم به تاریخ ۱۷ حوت ۱۳۴۴ به گردیز مرکز ولایت پکتیا مسافرت نموده و با یک تعداد از شخصیت‌های آن ولایت مذاکره نمودند در قسمتی از صحبت‌های خوبیش چنین گفته بودند: «جای خوشی است که امروز ما همه امور زنده گی کشور خود را از مذاکره و تبادل نظر کار گرفته و پس از تبادل افکار به صورت مشترک وارد عمل شویم.»

وی علاوه نمودند: «طوريکه در گذشته مردم شجاع افغانستان با اتحاد کامل مقدرات خود را تعیین می نمودند جوان امروز نیز حافظ و متکفل زنده گی کنونی و آینده کشور می باشند.»

علاوه‌تاً میوندوال در شروع سال ۱۳۴۵ از ولایت بلخ دیدن نموده و در میان مردم مزار شریف صحبت‌هایی نمودند در بخشی از این صحبت‌ها نیز آمده است: «... ما از گذشته وظایف خود را در برابر مملکت و کشور خود به خوبی انجام داده ایم، شرایطی که تاریخ برای گذشتگان ما وضع کرده بود و نیاکان ما در مقابل آن به خوبی ایستادگی کردند و امانت آزادی، استقلال و تمامیت را به صورت صحیح و درست به ما سپرdenد، مجادله ما در تحت شرایط تغییر یافته، کنون به همان شدت و فدا کاری و صمیمیت سابق باید دوام داشته باشد. وظایف ما اتحاد نظر و عمل را می خواهد. عنصر مهم که سبب نجات و سبب ترقی ملت می گردد عبارت است از وحدت، اتفاق، همفکری و داشتن نظر متحده است...»

صدر اعظم به تاریخ ۲۰ جوزای ۱۳۴۵ به ولایت غزنی مسافرت نموده و در صحبت با اهالی ولایت غزنی چنین فرموده بودند: «جای خوشبختی است که با پیشرفت نور معارف در مملکت و با توسعه مکاتب می بینیم که نسل آینده، جوانان و اولاد ما از ذکور تا اناث با احساسات گرم و امید بخش در اطراف مسایل ملی و مملکتی فکر می کند. ما باید مستحضر باشیم که احساسات صادق و احساسات کاذب را تفریق بکنیم. خدمات صادقانه و کاذبانه را تفکیک نماییم امروز مردم ما به خدمت گذاری و احساسات پاک و بی آلایش ضرورت دارند.

صداهایی که از شخصیت‌های بزرگ چون محمود غزنوی، عنصری و سنایی از این دیار و گوشه بلند می‌گردید تا هنوز در گوشه‌های مختلف دنیا طنین انداز است... نکته که در اینجا قابل یاد آوری است، اینست که تقریباً میوندوال در تمام اجتماعات ولایات که سخنرانی نموده عموماً روی صلح و ثبات در وطن، وحدت ملی و یگانگی قوم، خطرات بی ثباتی و موقع ندادن اجانب صحبت شده و مردم را متوجه آینده کشور شان نموده بود که امروز ملت مظلوم افغانستان آنها را بعد از گذشت زیاد زمان به چشم مشاهده می‌نمایند. یعنی تجاوز به حریم کشور، کشتار های دسته جمعی توسط تروریستان وغیره.....

چنانچه عبدالحمید مبارز در مورد سفرهای میوندوال صدر اعظم می‌نویسد: «میوندوال مسافرت‌های خود را به ولایات تحت عنوان (خلکوته ورخم) آغاز کرد وی با فصاحت و بلاگتی که داشت بیانیه‌های مهم سیاسی ایراد می‌کرد و فاصله موجود را که بین حکومت و مردم وجود داشت کاهاش می‌داد تفاهم مستقیم را با مردم تأمین کرده بود، ولی تلاش می‌کرد با این سفر‌های تبلیغی مردم را به وجایب شان در یک جامعه دموکراسی ملتفت بسازد و تفاوت یک نظام دموکراسی را با یک نظام دیکتاتوری بر ملا بگرداند. (۲۸۴:ص. ۸)

صدر اعظم بر علاوه سفرهای داخلی در مجتمع بین المللی نیز با دلیری و جرئت اخلاقی از موقف کشور خود دفاع نموده که یکی از موضع گیری‌های او از داعیه ملت مظلوم فلسطین بود و به همین ترتیب میوندوال متوجه عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز گردید.

میوندوال معتقد بود که، مملکت ما با آنکه از لحاظ منابع طبیعی و محصولات زراعی، حیوانی و ذخایر غنی معادن برای انکشاف اقتصادی استعداد زیاد دارد، ولی متسافنه بنابر عدم تعقیب خط مشی و سیاست معین اقتصادی و فقدان سرمایه کافی و اشخاص متخصص در علوم معاصر و موجود نبودن خطوط و وسایط منظم نقلیه و امثال آن با وصف مساعی ممکن‌نمایانسته طور مقتضی از منابع طبیعی خود در راه انکشاف اقتصادی استفاده لازم نماید. روی همین محلوظ قسمت سوم پلان اقتصادی را در پروگرام کار به امور اقتصادی و مالی مختص میدانست، او در این مورد میگفت که هدف اصلی ما بر اساس دموکراسی ، بلند بردن سطح زندگی طبقات

محروم و نجات مردم تحت فشار می باشد، برای نیل باین اهداف رشد اقتصادی با بهبود کیفیت و ازدیاد حجم تولیدات اساس سیاست اقتصادی ما را تشکیل می دهد، زیرا او معتقد بود که چون کشورهای در حال رشد از راه پلان گذاری می توانند در راه پیشرفت و تسريع نموی اقتصادی گام های مؤثری بردارند، لهذا عقیده داشت که افغانستان باید باین منظور نیز به مقصد تأمین اهداف دموکراسی مترقی بر اساس اقتصاد مختلط و رهبری شده این طریقه را در پیش داشته باشد او می گفت که با در نظر گرفتن این اصل باید فعالیت های اقتصادی دولتی اداره گردد و فعالیت هم آهنگ گردد و فعالیت اقتصادی دولت بیشتر متوجه پژوهش های زیر بنای اقتصادی، تولید انرژی و صنایع ثقلیه و امثالهم گردیده، سکتور خصوصی که داخل پلان دولتی به وجود می آید باید مورد مورد فعالیت و تشویق دولت قرار گیرد. او می گفت برای رسیدن به این هدف باید پلان های طویل المدت و قصیر المدت که با مقتضیات عصر و احتیاجات مردم موافق و محرك تحول سریع اقتصادی باشد طرح گردیده و در آن به بلند بردن تولیدات زراعتی و صنعتی رجحان داده شود و در طرح پلانها باید منابع طبیعی و قوای بشری به صورت تخمین سنجش گردد. زیرا بدون احصائیه صحیح و واقعی از پلانها نتیجه مطلوب حاصل شده نمی تواند.

بنابر آن تجدید نظر در تشکیلات احصائیوی مملکت به صورت جدی در نظر گرفته شود تا یک سازمان احصائیه مرکزی مناسب که به مرام پلان گذاری موافق باشد به وجود آید و سیستم محاسبه عایدات ملی که نتایج آن معلومات لازم را به منظور تحلیل اقتصادی شقوق مختلف مهیا میسازد باید ترویج یافته بکار انداخته شود. (۱۳۴: ۹) در قسمت زراعت صدراعظم میوندوال نظر خویش را چنین ارایه می داشت: ((از آنجائیکه افزایش پیهم نفوس مملکت و لزوم تولید مواد غذائی کافی از یک طرف و تقاضای روز افزون به مواد خام صنعتی از جانب دیگر توسعه سریع تولیدات زراعتی را ایجاد می کند، بنابر آن استفاده از اراضی تحت زرع باید متکی به اصل ازدیاد قدرت تولیدی دهقان و هر واحد زمین باشد، این اصل شامل استفاده از طریق زراعت میکانیزه شده وجدید، بکار انداختن وسایل اصلاح شده و ماشین آلات زراعتی و خاصتاً به مساعدت دولت تعمیم تخم بذری بهتر، استعمال کود کیمیاوی و اصلاح طریق آبیاری می باشد.))

او تطبیق اساسات اقتصاد آب را با احداث بندهای بزرگ و کوچک و استفاده از آب های زیر زمینی را به منظور انکشاف صنعتی در این زمینه یک امر ضروری میدانست و می گفت می باید بر پروژه های کوچک و سریع التمر زراعتی و آبیاری که منتج به از دیاد تولیدات زراعتی گردد رجحان داده شود و به منظور استفاده اعظمی از ساحات زراعتی لازم است از نواحی جدیدی که تحت پروژه های آبیاری سیراب میشوند اراضی به اشخاص بی زمین و کم زمین و برای اسکان کوچیان به مقصد زراعت به طور عادلانه و اقتصادی توزیع گردد. میوندوال معتقد بود که برای تطبیق اصلاحات ارضی مساعی مشترک بین مردم بالخاچه طبقه زارع و مالدار در توسعه و ترقی سریع زراعت و بلند رفتن تولیدات زراعتی و هم چنان بلند بردن سطح زندگی این طبقه از طریق تأسیس و توسعه سیستم کوپراتیف ها اهمیت بسزایی دارد.

در پهلوی انکشاف شقوق مختلف معارف و تربیه افراد در پلان سوم نه تنها متوجه تصمیم متوازن معارف در کشور می باشد بلکه پروگرام تعليمی در مدارج مختلف آن طوری طرح گردیده که همنوا با انکشاف اقتصادی باشد. احتیاجات آینده ما به افراد متخصص و کار آگاه نسبت به گذشته متفاوت است زیرا یک تعداد زیاد مؤسسات تولیدی به کار اندخته می شود که این مؤسسات به اداره کنندگان (مدیران) انجینیران و با افراد متخصص ضرورت جدی دارد بناءً افزایش قابل ملاحظه که در کمیت و کیفیت تعليمات مسلکی و عالی به غرض رفع هوایج شقوق مختلفه و بلند بردن قدرت تولیدی در نظر گرفته شده است و هم تعداد مشمولین مکاتب دهاتی، ابتدائی، مسلکی، ثانوی و عالی افزایش نسبی رخداد.

صدر اعظم مبالغ هنگفتی را در ساختمان شاهراه ها به مصرف رسانید که در نتیجه یک حلقه اتصالی از هرات تا پل خمری از طریق کندهار و کابل تکمیل و هم چنان این حلقه را به نقاط مهم سرحدی وصل ساخت و بعضی از سرکهای دیگر از قبیل شبرغان، هرات، هرات تا اسلام قلعه و مزار شریف و ساختمان یک تعداد پل ها و سرک های فرعی به منظور اتصال مناطق دور افتاده و مناطق زراعتی شهرها و بازارهای فروش مواد زراعتی روی دست گرفته شد و هم چنان انکشاف امور هوانوردی و توسعه شبکه های مخابراتی در این قسمت ها در پلان های بعدی گنجانیده شده بود.

چون صدر اعظم میوندوال مردی متثبت و سیاستمدار سرسخت و کوشان بود، در سال ۱۳۴۵ برای استوار ساختن مقام و منزلتش به ابتکار تازه دست زد و حزبی را به نام حزب دموکراتیک مترقبی اعلام کرد. در مرامنامه حزب مذکور علاوه بر چهار رکن که در برنامه اکثر احزاب سیاسی یعنی (سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) و سوسیالیزم رانیز به عنوان یکی از نکات مرامنامه حزب ذکر شده بود و میوندوال که تا آن زمان با این کلمه در تمام معانی آن اظهار مخالفت می کرد، اکنون خود را از هوا خواهان آن اعلام کرد. اما این ابتکار به جای آنکه مقام او را استحکام بخشد، آن را نسبت به گذشته ضعیف تر ساخت زیرا عناصر چپ گرا که قبلاً در جریانات دموکراتیک خلق و دموکرات نوین جذب شده بودند. ادعای سوسیالیزم او را ریاکاری شمرده و از نزدیکی به او خودداری کردند، اما عناصر محافظه کار از جمله وابستگان خانواده شاهی آن را دلیل صمیمیت و عدول او از مرامی تلقی کردند که توسط آن مقام صدارت به دست آورده بود، به این صورت او از طرف دو جناح مورد حمله قرار گرفت. (۷۴۰:ص. ۱۰) و مواجه به مخالفت‌ها می گردید که در قدم اول انگیزه مخالف شالیزی و دومی آن شخص محمد داود و فرهنگ بود که او را از به اتهام ارتباط داشتن (میوندوال) را به سازمان (CIA) مجرم ساختن و این گپ را مثلی بمی در کشور انفجار دادند. و این اتهام تا اخیر چون اشباھی او را تعقیب می کرد. ولی میوندوال به مرور زمان کارها و اجرآت او نیز رو به خرابی نهاد، خویشخواری و فساد، که توقع می رفت در سیستم جدید بیخ کن شود، نه تنها از بین نرفت بلکه بیشتر هم شد. میوندوال در کوشش هایش در راه تنظیم یک حزب سیاسی که قبلاً از آن یاد آوری شد در هنگام صدارت و برای خاموش نگهداشتن مخالفین خود، به رشوت دادن اعضای شورا و بالخصوص ولسی جرگه متول شد. هم چنان بعضی از وزرایش می گفتند که صدر اعظم می خواهد اعضای ولسی جرگه را از دادن محصول در خریداری موتو معاف گرداند و برایشان اجازه داد تا برای فرستادن مردم به حج سهم داشته باشند و هم برایشان اجازه میداد تا موتو های شان را محصول نکنند یا چوب چار تراش را به طور قاچاق صارد کنند. و هم برای اینکه در میان اعضای شورای نفوذ حاصل کند، موافقت کرد تا محصول مواشی را لغو کند.

ولی حالت صحی و فعالیت های سیاسی میوندوال در سال دوم دوره صدارتش او را با وضع ناگواری مواجه ساخت، با وجود اینکه تغییراتی در کابینه به میان آمد و یک تعداد از اعضای حزب ویش زلمیان را نیز در حکومتش جا داد، ولی نتوانست دیگر نقش مؤثری را پیش ببرد، زیرا پیش از حد به درگیری های حزبی شده و شخصیت-های بدون استحقاق و لیاقت را بنابر صواب دید سیاسی اش در کدرهای دولت شامل ساخته بود. در همین اوضاع نا مساعد صحی و سیاسی بود که میوندوال به تاریخ ۱۱ اکتوبر ۱۹۶۷ (۱۳۴۵) بعد از دو سال صدارت استعفایش را به پادشاه تقدیم کرد و خود را خدمتگار اعلیحضرت خواند، ولی یک روز پیش از آن، اعلام شده بود که او برای تداوی و جلوگیری از تکرار تکالیف معده اش به ایالات متحده امریکا می رود. از علایم مشهود بر می آید که شاه به میوندوال گفته بود که بعد از صحت یابی اش دوباره به حیث صدراعظم مقرر خواهد شد ولی شاه با ردیگر میوندوال را به حیث صدراعظم قبول ننمود.

وی پس از استعفا خود به انزوا قرار نگرفت و همینکه اندکی بهبود یافت فعالیت های سیاسی خویش را از سر گرفت و بارها در تظاهرات عمومی شرکت جست و حرف ها و گفتنتی هایش را پیرامون نا بسامانی ها و اوضاع کشور به صراحت بیان داشت.

نتیجه

در نتیجه گفته می توانیم که هاشم میوندوال هم مانند محمد یوسف خان خوب به کار آغاز کرد، ولی با مرور زمان کارها و اجرآت او نیز رو به خرابی نهاد. او دشمن طبقه و امتیاز بود و برای تأمین حکومت مردم صریح و لاقید به مبارزه برخاست. او طرفدار افغانستان متحد بود که دور از هر نوع انقیاد استعماری بسر برد، او از مطلقیت و فردیت متنفر بود و جامعه ئی را می خواست که در آن اسباب زندگی برای منفعت مردم تأمین گردیده باشد.

او در بین مردم بود و طعم فقر را چشیده بود بنابر آن هر قدر پیش رفت با مردم فقیر و توده زحمتکش و ستمکش مملکت علاقمند تر شد، میوندوال در زمان صدارت خود سیاست نشراتی روزنامه ها را یکسر تغییر داد، زیرا عقیده داشت جراید نباید

تنها وسیله انتشار اخبار مربوط به داخل و جهان باشد، بلکه رهنمود اصلاحات لازم نیز بوده و جامعه را به زندگانی حقوقی و اجتماعی آشنا سازد.

در نخستین روزهای حکومت وی ناقاری و تشنجه ناشی از حوادث روزها ی گذشته میان حکومت و محصلین اعتصابات جریان داشت و با محصلین داغ دیده و مظلوم همدردی نموده این حلقه را توانست تا مدتی آرام نگهدارد با وجود اینکه از رفتن وی ممانعت میشد. ولی در اخیر میوندوال نتوانست خواسته های محصلین را برآورده سازد زیرا مقصراً در جای دیگری قرار داشت.

شهرک های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگ کشور را در سال دوم صدارت خویش منظم داخل پلان منظم ساخت ولی آتش مخالفت های درون کابینه و ارگ وی را مجال عملی ساختن را نداد. از سیاست حرف زد و نام حزب بر زبان آورد و در مملکت حق فعالیت سیاسی را برای مردم مملکت بر اساس قانونی که صدراعظم پیش از وی توشیح نموده بود آزاد و عده داد و هم چنان پروگرام کار که متضمن بیبود و صلاح و پیشرفت کشور بود و مردم را بیشتر صاحب صلاح کار کشور می شناخت ارایه نمود، ولی متأسفانه بعد از ارایه این بیانیه دیر نپایید و مورد حمله تکلیف بطئی قرار گرفت و بعداً به استعفا مجبور شد.

ماخذ

۱- جنبش، عبدالصابر، بررسی اوضاع افغانستان طی دههٔ دموکراسی، کابل: انتشارات میوند، ۱۳۹۱.

۲- فرهنگ، میر محمد صدیق، افغانستان در پنج قرن اخیر، جلد دوم، قم: مؤسسه مطبوعات اسماعیلیان، ۱۳۷۱.

۳- کشکی، صباح الدین، دههٔ قانون اساسی، غفلت زدگی افغانها و فرصت طلبی روسها، کابل: انتشارات میوند، ۱۳۸۴.

۴- عطائی، محمد ابراهیم (کاندید اکادیمسین)، مترجم: جمیل الرحمن کامگار، کابل: مطبوعه میوند، ۱۳۸۴.

۵- مبارز، عبدالحمید، تحلیل واقعات سیاسی افغانستان ۱۹۹۰-۱۹۹۶، چاپ اول، کابل: مطبوعه میوند، ۱۳۷۵.

۶- آریانا، محمد نجیم، محمد هاشم میوندوال، چاپ چهارم، کابل: ناشر، میوند، ۱۳۷۸.

۷- آریانا دایرة المعارف، دوره دوم، ناشر: اکادمی علوم افغانستان ، کابل، مطبعه طباعتی و صنعتی احمد، ۱۳۹۶ .

معاون سرمحقق راحله مرزاي

چگونگی اوضاع فرهنگی دوره صدارت شاه محمود خان

The Cultural Situation during the Presidency of Shah Mahmud Khan

Research Fellow Rahela Mirzaei

Abstract

During the presidency of Shah Mahmud Khan, effective measures were taken in the cultural arena of the country. He gave high priority to education added it at the top of his agenda. Primary education was made compulsory for girls and boys, schools, general and vocational education were developed, education was facilitated for women and meanwhile a women's institute was established, Kabul University was established with the increment of faculties and cultural relations were established with most of the world countries. There was a movement against illiteracy, changes in the quantity and quality of education took place during this session. In order to generalize education, effective programs were developed and implemented. The zone of Press growth and freedoms was developed. The Press principles were drafted and its offices were developed.

خلاصه

در دوره صدارت شاه محمود خان در عرصهٔ فرهنگی کشور اقدامات موثر صورت گرفت، وی آموزش و پرورش را در صدر برنامه‌های خویش قرار داد. تعلیمات ابتدایی را در کشور برای دختران و پسران اجباری ساخت، مکاتب، تعلیمات عمومی و مسلکی را توسعه داد و تحصیل را به قشر نسوان مساعد ساخت، مؤسسه نسوان را ایجاد نمود، با افزایش پوهنهای‌ها پوهنتون کابل تأسیس گردیده مناسبات فرهنگی با اکثر کشورهای جهان برقرار شد. جنبش بر ضد بیسوادی به وجود آمد. تحولات در کمیت و کیفیت معارف در این دوره صورت گرفت. به منظور تعمیم معارف پروگرام های موثر وضع و تطبیق گردید. زمینه رشد مطبوعات و آزادی‌های مطبوعاتی ازکشاف یافت. اصولنامه مطبوعات تدوین شد. ادارات مطبوعات ازکشاف نمود.

مقدمه

فرهنگی منسوب به فرهنگ به معنی دانش، علم و معرفت. مجموعه علوم، معارف و هنرهایی یک قوم.» (۱۵: ۷۶۷) فرهنگی به معنی فرهنگ‌دان، اهل فرهنگ. آنکه در پی دانش و دانش آموزی بود. (۵: ۱۷۱۳۳) همچنان فرهنگ مجموعه پیچیده‌ی از دانش‌ها، باورها، قوانین اخلاقیات، عادات و هرچه که فرد به عنوان عضوی از جامعه خویش فرا می‌گیرد. فرهنگ به وسیله آموزش به نسل‌های بعدی منتقل می‌شود.» (۱: ص. ۴۳۹)

به هر اندازه در یک جامعه به رشد فرهنگی توجه صورت گیرد به همان اندازه جامعه مرffe، متمدن و سعادتمند خواهم داشت زیرا سعادت در اجتماع از بیرون به ما وارد نمی‌شود؛ بلکه در داخل آن کشور پرورش می‌یابد. بدین منوال تعلیم و تربیه که جز اساسی فرهنگ است حیات معنوی انسان‌ها شمرده می‌شود که بدون تأمین یک نظام مقتدر عاری از جنگ و خشونت تعلیم و تربیه میسر شده نمی‌تواند برای رشد و تکامل آموزش و پرورش در هر برههٔ تاریخ حکومت‌ها مسئولیت عام و تام داشته دارند، در این مقاله چگونگی اوضاع فرهنگی دورهٔ صدارت شاه محمود خان را به بحث گرفته در خواهیم یافت که شاه محمود خان در بخش فرهنگی کشور، برای پیشرفت علم و معرفت چه اقدامات کرد؟

مبرمیت: اساس انکشاف، پیشرفت و ترقی یک کشور مدیون فرهنگ آن می‌باشد. توجه اوضاع فرهنگی مهمترین اجرآت نظام به سر اقتدار در یک جامعه است چون افراد تحصیل یافته و تربیه شده در بخش‌های گوناگون علوم و فنون برتری آن را در جهان به نمایش می‌گذارد که قدرت معنوی و عظمت آن جامعه را تشکیل می‌دهد. بناءً بررسی چگونگی اوضاع فرهنگی دوره صدارت شاه محمود خان و اثرات و نتایج مثبت بوجود آمده از مبرمیت خاص این مقاله می‌باشد.

هدف: هدف از نوشتمن مقاله، روشن ساختن ابعاد گوناگون اوضاع فرهنگی کشور در یک برهه از تاریخ است.

میتوود: از میتوود تحلیلی و تشریحی استفاده به عمل آمده است.

متن

در سال ۱۳۲۵ ش. شاه محمود خان از طرف محمد ظاهر شاه، شاه کشور به حیث صدر اعظم تعیین شد. دوره صدارت وی مصادف بود به دوره ختم جنگ جهانی دوم که سبب وقوع یک عده تحولات مثبت در حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کشور گردید. به خصوص در عرصه فرهنگی اقدامات موثر از طرف صدر اعظم شاه محمود خان صورت گرفت در قدم نخست وی فضای اختناق شدید دوره قبلی را از بین برد این روش حکومت مبتنی بر ایجاد فضای آزاد در حیات اجتماعی جامعه زمینه را به انکشاف بیشتر فرهنگ در کشور مساعد ساخت با گروهی از روشنفکران جامعه از در تدبیر و مدارا پیش آمد آموزش و پرورش که اساس فرهنگ کشور را تشکیل می‌دهد برای عصری سازی افغانستان در صدر برنامه های خوبیش قرار داد زمینه را به انکشاف بیشتر معارف مساعد ساخت چون که دست آوردهای اجتماعی و اقتصادی حکومت محرك انکشاف تعلیم و تربیه در کشور است. با توجه بدین موارد صدر اعظم شاه محمود خان تعلیمات ابتدایی را در کشور برای اطفال (پسران و دختران) در نقاطی که امکانات آن یعنی (مکتب و معلم) موجود بود اجباری ساخت.» (۳:ص. ۶۵) بار دیگر زبان فارسی به حیث زبان درس و آموزش به مکتب باز گشت وزارت معارف بر مبنای تصویب حکومت ابلاغ کرد که آغاز سال تعلیمی ۱۳۲۶ ه.ش تدریس در مکاتب کشور به دو زبان پشتو و فارسی صورت گیرد. این اقدام حکومت تا حدی از مشکل معلم در مکاتب کاست و زمینه برای معلمین که به

زبان فارسی تدریس می کردند فراهم گردید. «(۶:ص. ۷۹) همچنان ریاست تعلیم و تربیه معارف برای تهیه کتب در داخل کشور اقدام نمود بعضی مسامین مکتب را مؤلفین کشور تالیف و تدوین نموده چاپ گردید در ضمن کتاب الفبا مطابق جدیدترین اصول مروج جهان که توسط آن به شاگردان در مدت کوتاه به شناختن حروف و کلمات قادر بودند به زبان فارسی و پشتو چاپ و به دسترس شاگردان قرار گرفت.» (۶: ص. ۸۳)

به همین منوال پس از تأمین ارتباط با یونسکو و مشوره با آن مؤسسه، مؤسسات تربیه معلم تاسیس شدند و توجه جدی به دارالمعلمین ها و موضوع تربیه معلم صورت گرفت برای استفاده، شاگردان از لابراتوارهای کیمیا، فزیک، بیولوژی و جغرافیه اطاق های جداگانه طوریکه در دارالمعلمین های دیگر کشورها مروج بود تهیه گردید. برای مطالعه معلمین لوازم ضروری مهیا شد از طرف دیگر وزارت معارف به منظور رفع کمبود معلمین مکاتب یک عده جوانان که به صورت خصوصی در نزد معلم خانگی و یا اشخاص عالم تدریس کرده بودند داوطلب آماده امتحان معلمی گردیدند بعد از سپری نمودن آزمون و موفقیت این تعداد به حیث معلمین موقت حذف شدند. بدین ترتیب مشکل بزرگ معارف از کمبود معلمین ابتدایی مرفوع شد. علاوه بر آن دولت در ولایات قندهار، هرات، فراه و مشرقی به تعداد مفتشین محلی افزود، مکتب های ابتداییه در ماه یک بار از طرف مفتشین ولایتی تفتیش و راپور آن به مراکز ولایات بعداً در مرکز به وزارت می رسید. به همین ترتیب «تعداد از معلمین و متخصصین خارجی که در نتیجه جنگ جهانی دوم، افغانستان را ترک کرده بودند، دوباره به افغانستان برگشتند.

قابل ذکر است قبل از جنگ دوم جهانی افغانستان در عرصه فرهنگی با کشور آلمان، فرانسه، ایتالیا و ترکیه روابط داشت در دوره صدارت شاه محمود خان کمک های کشور امریکا و اتحاد شوروی نیز به معارف کشور جلب گردید.» (۱۱:ص. ۴۷) وزارت معارف برای بهبود وضع تدریس زبان ملی تدریس زبان خارجی را از صنف چهار مکاتب ابتدایی به صنف هفتم دوره ثانوی انتقال داد. تغییراتی در سیستم اداری و تشکیلاتی وزارت معارف به وجود آمد ادارات جدیدی برای تالیف و توسعه کتب و مواد درسی ایجاد شد و دفترهای معارف در ولایات تقویه و گسترش یافت.

چندین مکتب در ولایات تأسیس شد. از جمله قندهار، بدخشان، فراه، مزار شریف، بغلان، هرات، میمنه، خان آباد، جلال آباد، لغمان ایجاد شد.» (۳: ۷۱) همچنان در اثر تمایل روز افزون مردم و سهمگیری برخی از متمولین و اعانه خود مردم تاسیس مکاتب در ولایات کشور به شمول مکاتب نسوان جان تازه یافت. در سال ۱۳۲۶ ه. ش در شهر کابل نظر به افزایش شاگردهای نسوان مکتب مستورات به لیسه تبدیل گردید در ضمن دو مکتب ابتداییه مستورات در کابل تأسیس شد اولین فارغین مستورات گواهی نامه بکلوریا داشتند به حیث معلمین پذیرفته شدند. در ضمن یک دارالمعلمین در مکتب مستورات ایجاد گردید تا سویه تحصیلی معلمین مذکور بالا برود. بدین منوال علاوه به مکاتب مستورات کابل در اثر علاقه دختران به درس، تعلیم و تربیه؛ یک مکتب مستورات در مرکز شهر هرات در اثر توجه عبدالله خان نائب الحکومه هرات تأسیس گردید از اینکه تقاضا و مراجعین شاگردان نسوان زیاد بود. مکتب مذکور به لیسه تبدیل شد.» (۴۷: ۱۱) در همین حال صدر اعظم شاه محمود خان به خاطر سهمگیری بیشتر زنان در عرصه فرهنگی، اجتماعی، مؤسسه نسوان را تأسیس نمود. در ابتدای تأسیس این مؤسسه کورس‌های سواد آموزی، کار دستی، تدبیر منزل و پخت و پز ایجاد گردید عده زیادی از انان که از فیض علم بی بهره بودند به این کورس داخل شدند و بعداً کورس‌های تربیوی و صحی در آن دایر گردید. کورس‌های خیاطی، کتابخانه، کلوب و کودکستان نیز در آن به فعالیت آغاز نمود. بدین ترتیب وزارت معارف تصمیم گرفت یک مکتب رسامی، مکتب موزیک با عده محدود اشخاص با استعداد ایجاد کند به این هدف دو نفر معلم از کشور ایتالیا در استخدام کرد تا شاگردان از نقطه نظر کیفیت تربیه آرتمتیک شوند همین فارغین بتوانند بنیاد حیات آرتمتیک این کشور را بگذارند.» (۶: ص. ۶۲) همچنین صدر اعظم شاه محمود خان به علوم شرعی نیز توجه مبذول داشت. «چنانچه برای تدریس مضامین علوم شرعی متخصص از مصر استخدام گردید در ضمن جهت استفاده معلمین و مطالعه محصلین یک عده مجلات مصر و عراق که به زبان عربی انتشار میافت اشتراک به عمل آمد. در سال اول به تعداد یک صد و شش نفر بعد از سپری نمودن امتحان شامل مدرسه شدند، در سال بعدی تعداد زیادی مقرر گردیدند. دارالعلوم عربی در کابل از صنوف نهم، دهم و یازده هم مطابق به طرز العمل شان

امتحانات اخذ می گردید چون یک تعداد از این فارغین بنابر کمبود معلم علوم دینی در مکاتب، دوره ابتداییه را آموزش می دادند. بنابر آن جهت رشد استعداد های شان در نظر گرفته شد این دارالعلوم مبادی، حیات، اصول مضمون ریاضیات، تاریخ اسلام و افغانستان نیز برای شان تدریس میشد.» (۶: ص. ۶۸)

به همین منوال وزارت معارف در سال ۱۳۲۶ ه.ش توانست تورنمنت های ورزشی را ایجاد نماید که در ایام جشن استقلال، شاگردان معارف در مسابقه های بیشتر اشتراک می ورزیدند که عبارت بود از تورنمنت فتبال، والیبال، هاکی، باسکتبال، مسابقه دویدن وغیره. در قسمت تحصیلات عالی و نیمه عالی نیز توجه از طرف دولت صورت گرفت پوهنتون کابل به حیث نخستین کانون علمی کشور رشد و انکشاف نمود. چنانچه «امور پوهنتون کابل از سال ۱۳۱۵ ه.ش مستقیماً از طرف وزارت معارف اداره میشد ولی با افزایش پوهنحی های علوم، حقوق، ادبیات به تعقیب ان پوهنحی طب و درک نیازمندی های عصر از طرف حکومت سبب شد که پوهنتون کابل در سال ۱۳۲۶ بحیث یک واحد اداری جداگانه و مرکز پوهنحی های مربوط شناخته شود. در پهلوی استادان و شاگردان افغانی یک تعداد استادان و شاگردان خارجی نیز در پوهنتون کابل به تدریس و آموزش مصروف بودند.» (۴: ص. ۲۷۲) این پوهنتون در امر تربیه، کادرهای علمی و تنویر اذهان عامه وظیفه ستრگ تاریخی خود را انجام می داد. به هر حال، علاوه بر پوهنحی ها پوهنتون کابل مکاتب مسلکی نیز که از نقطه نظر خصوصیت مربوط پوهنحی های مختلف بود. تأسیس گردیده بود: لیسه زراعت، مکتب میخانیکی، مکتب طبی، مکتب دوا سازی مربوط پوهنحی طب، مکتب پرستاری، مکتب تجارت و مکتب اصول تحریر هر سال به تعداد چهل و پنج نفر شاگردان از لیسه ها و پوهنحی ها به خاطر تحصیلات عالی عازم کشورهای خارج می شدند. متعلمین که در لیسه ها با امتحان بکلوریا حاصل درجه اول، دوم و سوم بودند. همچنین محصلین فارغ و یا شامل صنوف مختلف پوهنحی ها به خارج اعزام می شدند که نظر به صواب دید مجلس استادان، پوهنحی و تصویب شورای عالی پوهنتون مشروط به موفقیت در امتحان.» (۷: ص. ۱۰۴) پوهنتون کابل با یونیورستی های بزرگ جهان مانند امریکا، انگلستان و فرانسه ارتباط فرهنگی برقرار نموده بود در امریکا با یونیورستی کولمبیا، کارتل، پارورد، کلیفورنیا، متسقرد، شیکاکو، وس

کاسن در انگلستان با یونیورستی کمبریج، اکسفورد، لندن و در فرانسه با یونیورستی پاریس ارتباط فرهنگی داشت.» (۷:ص. ۱۰۶) بدین ترتیب در سال ۱۳۲۷ برای تأسیس مکاتب ابتداییه نسوان در مرکز و ولایات پر نفوذ اقدامات صورت گرفت یک باب مکتب ابتداییه نسوان در کارتہ چهار ایجاد شد، یک مکتب در شهر قندهار و میمنه ایجاد گردید در همین سال نماینده یونسکو برای دیدار از مؤسسات علمی افغانستان وارد کابل گردید این هیئت از جریانات امور اداری و تعلیمی مکتب‌ها دیدن نمود. در اخیر دیدار این نماینده از تدریسات و اجرآت مکاتب ابتدایی افغانستان بی‌اندازه اظهار خوشنده نمود. چنانچه قبلًا ذکر گردید معلمین که شاگردان دوره ابتدایی را درس می‌دادند اکثر شان از دارالمعلمین روزانه و شبانه فارغ گردیده بودند که در لیسه‌ها و مکاتب مسلکی و غیر مسلکی آموزش دیده بود در همین سال مجله آئینه عرفان که یک مجله علمی، ادبی و مسلکی وزارت معارف کشور بود. نشرات آن در اثر مشکلات طباعتی بسته گردیده بود دوباره نشر گردید. در سال ۱۳۲۹ ه.ش دو باب مکتب بنابر درخواست مردم برای تعلیم و تربیه اطفال شان یکی در واخان بدخشان دومی در سیاه گرد غوربند افتتاح شد. یک باب مکتب ابتداییه نسوان در شهر نو کابل و دیگری در شهر مزار شریف ایجاد شد. برای تعلیم و تربیه انان توجه جدی صورت گرفت چنانچه در مجلس عمومی وزارت معارف که آمرین معارف ولایات نیز در آن اشتراک داشتند. چنین تصمیم گرفته شد. برای توسعه مکاتب مستورات در ولایات در جایی که زمینه برای افتتاح مکتب مساعد و تمایلی از اهالی دیده شود. مدیریت‌های معارف معلمه و جای مکتب را زیر نظر گرفته در صورتی که دو عنصر مهیا شود. فوراً به اهالی صحبت کرده در خواستی از اهالی بگیرند و به وزارت معارف ارسال نمایند تا بعد از منظوری مقامات امر تأسیس و افتتاح مکتب به وزارت معارف ارسال گردد.» (۸: ص. ۸۹)

بدین ترتیب «تشکیلات اداری مرکز و مربوطات معارف به اساس انکشاف در تغییر و تبدیل بود برای مراقبت از تعلیم و تربیه و نظارت اداری برای هر دو مکتب، یک نفر مفتش تعیین و برای سر معلمین مکاتب ابتدایی معاون منظور گردید برای معلمین بر علاوه معاش معینه پول، غله گی نیز مقرر شد.» (۳:ص. ۷۱)

وزارت معارف بعد از غور و بررسی تصمیم گرفت تا برای اطفال که مکاتب از آنها به فاصله دور موقعیت دارد مکتب دهاتی تأسیس نماید «که دوره تعلیمات خود را در سه سال ختم نماید. در هر یک از صنوف سه گانه، یک کتاب مخصوص به همین هدف به نام کتاب اول، دوم، سوم دهاتی توسط اشخاص با تجربه و سابقه دار معارف تألیف گردیده بود که در مکاتب مذکور تدریس می شد علاوه بر آن یک قاعده بغدادی نیز به شاگردان مذکور توزیع گردید. توسط علماء تدریس می شد. کسانی که بعد از فراغت از صنف سوم سند به دست می آورند میتوانستند تعلیم خود را پیش ببرند.» (۱۱:ص. ۵۰)

بدین ترتیب در ولایات مشرقی برای تعلیم و تربیه اطفال چندین مکتب دهاتی ایجاد شد. در همین حال چندین مکتب دهاتی در هرات و هزاره جات ایجاد شد. تا اطفال اهالی آن منطقه از علم و دانش بهره مند شوند.

به همین ترتیب لیسه جمهوریت در سال ۱۳۲۷ تأسیس شد که شاگردان را از صنوف نهم می پذیرفت و دارای سه شعبه مختلف سکرتریت، رشته عمومی و رشته دفتر داری بود. در این لیسه مسامین مسلکی، مخفف نویسی، تائب مکاتبه دولتی، اصول اداره، حقوق، مالیه، تدبیر منزل تدریس میشد. همچنان به خاطر ایجاد هوتل ها با استندرد بین المللی و مجهز با سیستم هوتل های اروپا ایجاب کادر فنی و مسلکی در رشته هوتلداری داشت بناءً در اخیر سال ۱۳۲۷ لیسه هوتلداری به منظور تربیه کادر مسلکی در رشته هوتلداری تأسیس شد. مدت تحصیل آن چهار سال بود مسامین آن شامل غذا و تغذیه، بیالوژی، ساینس، پخت و پز، سرویس عملی، پذیرائی، رهنمائی سیاحتی، حفظ الصحه ماشین نویس، احصائیه و محاسبه در آن تدریس میشد.» (۱۳۸:ص. ۲)

همچنین در بخش مطبوعات نیز کارهای صورت گرفت. ریاست مستقل مطبوعات دارای تشکیل خاص بود که شامل: مقام ریاست، مدیریت عمومی نشرات، مدیریت عمومی مطبوعات، مدیریت عمومی مطبوعات ولایت، مدیریت عمومی تدریسات پشتون، مدیریت اطلاعات افغانی در خارج. ریاست مطبوعات بر علاوه کارهای اساسی و مستقل خود پروگرام های تنویر افکار و انکشاف وسایل طبع و نشر را آغاز نمود. چنانکه نویسندها با نوشنامه مقالات و آثار خود به سطح معلومات عوامل می افروند،

به یک تعداد از مؤلفین و مترجمین کتب، جوايز مطبوعات نیز در نظر گرفته شد که هم منبع عایداتی داشت و هم جنبه تشویقی داشت جوايز مطبوعاتی همه ساله برای بهترین آثار در نظر گرفته می شد سه نوع بود از طریق مدیریت عمومی نشرات به بهترین نویسندها اعطا می شد. ۱- جایزه آریانا: این جایزه در حضور شاه به بهترین اثر سال اعطا می گردد. اثر به زبان پشتو و یا به زبان فارسی بود. ۲- جایزه ابن سينا: این جایزه به ترجمه شش اثر داده می شد از جمله سه اثر پشتو و سه اثر فارسی. ۳- جایزه به نام رحمن بابا بود که برای هر یک از کتب خوبتر و بهتر که تألیف گردیده بود به همین عنوان به سه درجه اعلی، عالی و خوب توزیع می شد. (۲:ص. ۱۷۷) و در ضمن بر آن عده نویسندها کتب و مقالات مرکز و ولایات که به جراید و مجلات وطن همکاری می نمودند. مساعد نقدی در نظر گرفته شد تا در تحریر مقالات و نوشتن مضامین در کتب و جراید اقدامات سودمند نمایند.» (۲:ص. ۱۷۶)

همچنان دولت مساعی به خرج داد تا زمینه رشد مطبوعات و آزادی های مطبوعاتی و فعالیت های مربوط آن را انکشاف دهد و به همین منظور زمینه طبع مجانی مجله ها را مساعد ساخت و هم آثار مطبوع داخلی را به نمایندگی های افغانی در خارج می فرستاد که این آثار در شناخت افغانستان و آشنایی با عرف و عادات و فرهنگ افغانستان کمک می کرد. برای معرفی افغانستان در دنیای خارج مجلات، جراید، فتوهای مناظر مختلف افغانستان و باقی نشریات افغانی را به مؤسسات و ذواتیکه دارای صلاحیت و نماینده های افغانستان بوده به صورت رایگان توزیع تقسیم نمودند. بدین ترتیب در سال ۱۳۲۹ اصولنامه مطبوعات تدوین گردید و ادارات مطبوعات انکشاف نموده، دوایر جدیدی چون مدیریت عمومی دایرة المعارف، مدیر عمومی پوهنخی ننداری و مدیریت عمومی تربیه افکار بر آن افزوده شد. بعداً ادارات مطبوعاتی در کراچی، لندن، قاهره، دهلی، واشنگتن و تهران تأسیس گردیدند.» (۴:ص. ۲۷۳)

انجمان تاریخ از جمله مؤسسات مهم فرهنگی و تحقیقات این دوره به شمار می رفت و می کوشید تا سهم خویش را به خاطر انکشاف فرهنگ کشور ادا نموده کتب متعدد علمی - تحقیقی را در این راستا به روشنفکران افغانستان تقدیم نمود. کتب و آثار معتبر که در این دوره از انجمان تاریخ افغانستان و پشتو تولنه و دایرة المعارف

توسط فرهنگیان وطن تألیف گردید امروز منحیث مأخذ معتبر از آنها استفاده می شود. عبارت اند: افغانستان در قرن نوزدهم تالیف سید قاسم رشتیا، اکبر نامه حمید کشمیری، زوایای تاریخ معاصر افغانستان از کهزاد، نوای محارک از عطا محمد شکارپوری و دها آثار دیگر. همچنان دایرة المعارف از مأخذ معتبر فارسی، عربی، انگلیسی و فرانسوی توسط متخصصین و اهل رشته دارای صلاحیت در حدود دو هزار صفحه را جمع آوری و نشر گردد.»(۲: ص. ۱۷۹)

در تشکیلات مطبوعاتی و نشراتی دانشمندان قلم به دستان چون برهان الدین کشکی، عبدالغفور برشنا، محمد هاشم میوندوال، میر علی اصغر شعاع، عبدالهادی داوی، عبدالرحمن لودین، عبدالروف بینوا، میر غلام محمد غبار، احمد علی کهزاد، غلام سرور جویا و امثال آن شامل بود. این اشخاص علاوه این که در راس امور فرهنگی قرار داشتند توانستند مقالات و رساله‌ها، کنفرانس‌ها و موعظه‌ها و تبلیغ‌های شفاهی اساسات اخلاقی و فضایل معنوی را به جامعه گوشزد نموده و به این وسیله از یک طرف در راه تربیه معنوی جامعه ایفا وظیفه می نمودند.»(۷: ص. ۲۲۴) همچنان پوهنی ننداری در سال ۱۳۲۸ در شهر کابل تاسیس شده دوران شکوفایی تئاتر افغانستان آغاز شد از نخستین کسانی که در این دوره سهم بسیاری در رونق تئاتر داشت می توان از عبدالرشید لطیفی نام برد که وی را پدر تئاتر افغانستان لقب داده اند. «با گسترش مراکز نمایش تئاتر، نمایشنامه‌های زیادی در این دوره به روی صحنه رفت که از مهمترین آنها می توان به نمایشنامه‌های لطیفی اشاره کرد آثاری چون «متخصص صالون»، «شام زندگی»، «گرسنه‌ها»، «شمع‌ها که می سوزند»، «۲ صنعت‌کار»، «هفت رنگ» و «زمستان» از کارهای مهم لطیفی بود که «متخصص صالون» در چندین جشنواره نیز موفق به کسب جوایزی شد. در این دوره نمایشنامه‌های زیادی نیز ترجمه شد که از میان مترجمان آن می توان از عبدالرشید لطیفی و عبدالغفور برشنا نام برد. لطیفی به زبان‌های گوناگون آشنائی داشت توانست نمایشنامه‌های زیاد را به فارسی برگرداند. برشنا در رشد این هنر و هم به عنوان مترجم و هم به عنوان نویسنده و کارگردان نقش زیادی داشت در نمایشنامه‌های این دوره به جای زبان نقش بازی می کردند.»(۱۷: ص. اینترنت)

بدین ترتیب در سال ۱۳۲۸ اولین رادیوهایی که با بطری موتور کار می کرد به کشور وارد و معمولاً تعداد این دستگاه ها در هر شهر از ۵ الی ۱۰ زیاد نبود مردم کسانی را که دارای رادیو «دستگاه گیرنده» بودند به همان نام رادیو مسمماً می کردند و غالباً مردمان نزدیک به هم به تماشا و شنیدن رادیو به محلی که رادیو وجود داشت می آمدند. بعداً دستگاه های بطری خشک رواج پیدا کرد که با به میان آمدن آن تعداد رادیو در کشور زیاد شد. در سال ۱۳۳۰ ه. ش برق در اکثر مراکز شهرها توسعه یافت رادیو نیز زیاد گردید. (۱۸: اینترنت) بدین ترتیب «در همین سال لطیفه کبیر سراج به حیث نطاق همکاری خود را با چادری در رادیو کابل آغاز کرد.» (۱۲: ص.) (۲۹۴)

همچنان در این دوره، به موسیقی که جز فرهنگ کشور است توجه صورت گرفت کورس موسیقی در رادیو کابل دایر گردید استاد یعقوب قاسمی در کنار فعالیت های هنری به حیث نخستین منظمه رادیو کامل مقرر شد. همچنان استاد عبدالغفور برشنا نقاش و موسیقی دان و استاد عبدالرشید لطیفی این دو استاد در تاریخ موسیقی خدمات بزرگ انجام دادند و کارنامه های درخشانی از خویش به جا گذاشته اند.

هنرمندانی که در بخش آوازخوانی بوده اند: آصف خان قاسمی، نبی گل خان، هجران، آذر، استاد قاسم خان، کریم خان شوقی، شیدا، استاد غلام حسین خان، نتوخان، غلام سعید خان، استاد رحیم بخش، استاد محمد عمر خان، آقا محمد خان، محمد ابراهیم نسیم، امان الله خان، سرشار، محمد یوسف خان وغیره... همچنان «استاد اول میر از پشاور به کابل آمد و فعالیت های هنری اش را در رایو کابل آغاز کرد شهرت آوازه اش در مدت کوتاهی در سراسر کشور پیچیده. به همین ترتیب در سال ۱۳۲۹ استاد لطیفی چند آهنگ خانم پروین را در منزلش ثبت و از رادیو کابل پخش کرد که مورد علاقه و پسند شنوندگان رادیو قرار گرفت بعداً در سال ۱۳۳۰ خانم پروین در حالی که چادر بر سرداشت برای نخستین بار به استديوی موسیقی رادیو کابل آمد و آهنگ گلفروش را ثبت نمود.» (۱۴: ص. ۱۲۴ - ۲۲۱) حفیظ الله خیال «در همین دوره نخستین آهنگش را در رادیو کابل کابل ثبت نمود. هنرشن مورد پسند مردم واقع گردید تا آنجا پس از مدتی شغل اصلی اش معلمی را کنار گذاشت در سال ۱۳۳۲ در ردیف آواز خوان دائمی رادیو کابل در آمد. وظیفه جدیدش منظم

ریکاردهای موسیقی رادیو کابل بود بعداً در بخش موسیقی رادیو کابل مقرر گردید. برای تشویق هنرمندان هر سال آواز خوان سال انتخاب می شد که بعد از بررسی جایزه درجه اول، دوم و سوم موسیقی را برای خوبترین هنرمندان اعطا می نمود. این رو هنرمندان سعی و تلاش بیشتر برای رشد موسیقی کشور می کردند.» (۱۴: ص. ۱۷۱)

همچنان در این دوره مکتب، مجلات ایرانی علاقمند زیاد داشت. به قول عبدالحمید مبارز: در این وقت اجازه داده شد تا کتب و مجلات ایرانی در بازار کابل عرضه شود. در این سلسله مجله (ترقی) که سر مقاله های آن به قلم مدیر مجله لطف الله ترقی بود خوانندگانی زیادی در شهر کابل پیدا کرد این مجله آغازی بود که شهریان به ترویج مسایل سیاسی علاقه بگیرند و از طرف دیگر به تعداد این مجلات افروز شده رفت و خواندن مجلات ایرانی مود روز شد حتی اشخاصی که سواد هم نداشتند این مجلات را خریداری می کردند و در موتور خود یا در خانه می گذاشتند زیرا نشانه یک نوع ارتقای سطح فرهنگی تلقی می گردید.» (۱۳: ص. ۱۲۹)

به همین ترتیب در دوره صدارت شاه محمود خان به موزیم ملی و آثار فرهنگی کشور نیز توجه زیاد صورت گرفت و کارهای در این عرصه انجام شد «افغانستان در سال ۱۳۲۷ هـ. ش. عضویت سازمان علمی - آموزشی و فرهنگی ملل متحد یونسکو را پذیرفت. موزیم ملی را به معیارهای جهانی تنظیم نمود بعضی آثار تاریخی موزیم به شکل جهانی ثبت گردید با توجه به این که سرزمین افغانستان از نظر تاریخی مهم و دست نخورده باقی مانده بود. توجه کاوشگران کشورهای مختلف به سوی این کشور جلب شد از جمله فرانسه، ایتالیا، آلمان و شوروی برای کشف آثار تاریخی افغانستان به این کشور سفر کردند. احمد علی کهزاد مورخ و باستان شناس کشور یکی از کسانی بود در کنار کاوشگران خارجی به جستجوی آثار تاریخی پرداخت کشف بسیاری از آثار تاریخی افغانستان با تلاش های او بوده است.» (۱۹: اینترنت) به هر حال، حالا دوباره بحث را درباره معارف ادامه می دهیم. در اثر توجه جدی دولت و مدیریت یونسکو که یک شعبه ارتباط بین امور عرفانی مملکت و سازمان ملل می باشد در قسمت با سواد نمودن بیشتر مردم همکاری شایان نمود. چنانچه در شروع سال ۱۳۳۰ هـ. ش. جنبش محسوس در این زمینه ایجاد شد. یک هیئت امریکایی

را که در راه مجادله علیه بیسواندی از چندین سال به این طرف در کشورهای مختلف، کار کرده بودند از وی دعوت به عمل آمد تا در وضع اصول آسان و مفید در تعلیم بزرگ سالان با وزارت معارف معاونت نماید.

«دکتر لاباک رئیس کمیته مجادله علیه بیسواندی شخصیت علمی و بین المللی بود که مدت بیشتر از بیست سال در این رشتہ به نام نوعیت مصروف این خدمت بود با استفاده نشریات مجله نیوز و یک مطبوعه نیویارک شصت میلیون نفر از کشور مختلف را خواننده و نویسنده ساخته بودند. این شخص در شصت و سه کشور زحمت مسافت را به خود قبول کرده بیش از دو صد لسان و لهجه اصول تعلیم بزرگ سالان را تدوین و ترتیب نمود.» (۱۲۶: ص. ۹)

دکتر مذکور به ایران نیز دعوت شده بود و برای تعلیم سواد آموزی به زبان فارسی لوایح و کتاب‌های ترتیب و تدوین نمود و کتب مذکور مورد استفاده قرار گرفت. همچنان وی به کشور مصر نیز دعوت گردیده بود. برای تدریس زبان عربی اصولی وضع و کتبی تدوین نمود. به هر صورت این هیئت به تاریخ سوم حمل ۱۳۳۰ در وزارت معارف به کار آغاز نمود با همکاری مدیریت تدریسات ترتیب لوحه‌ها و کتب درسی پرداخته و از طرف دیگر کتب ترتیب و کورسی در وزارت معارف ایجاد کرد. در این کورس در حدود پنجاه نفر معلمین از مکاتب ابتدایی، کورس اکابر وزارت دفاع ملی، ریاست مطبوعات و مؤسسه نسوان برای آموزش شامل شدند.

درس‌هایی که ترتیب می‌شد یک نسخه آن برای چاپ به مطبوعه ارسال می‌گردید و یک کاپی دیگر ان در کورس طرف استفاده قرار می‌گرفت. دکتر لاباک در مدت اقامت خود لوحه‌های درسی و کتاب اول تعلیم بزرگ سالان را به زبان فارسی و پیشتو تدوین نموده در ظرف یک ماه پنجاه نفر از معلمین را با اصول و متد خود آموزش داده و برای تدریس کورس‌های اکابر آماده ساخت. کتاب اول این اصول دارای شش لوحه و ۴۵ صفحه، کتاب دوم آن قرار هدایت لاباک بعد از عزیمت هیئت، تدوین و ترتیب گردید. دارای ۱۴۰ صفحه و طرز تدریس اصول تحلیلی و صوتی تعقیب شده و به بسیار سهولت اشخاص بیسواند خواندن و نوشتن را می‌آموختند. بعد از تهیه وسایل به ماه جوزا ۱۳۳۰ کورس‌های اکابر در مکتب حبیبه برای مردم افتتاح شد، در مؤسسه نسوان برای زنان همچنان در وزارت دفاع و وزارت داخله نیز برای بسواد

ساختن افراد این کورس‌ها را اغاز کردند وقت کورس‌ها بعد از ظهر بوده و نیم ساعت بعد از ختم وقت رسمی دوایر شروع الی دو ساعت دوام می‌کرد. که نتیجه مشبت و عالی داشت. داکتر لاباک بعد از انجام وظایف علمی اش از طرف شاه و صدر اعظم شاه محمود خان در قصر دلکشا با عطای نشان درجه اول معارف مفتخر گردید.» (۱۰:ص. ۱۲۸)

بدین ترتیب در سال ۱۳۳۱ ه.ش وزارت معارف این کورس‌ها را در ولایات نیز ایجاد نمود. مکاتب اکابر و دهاتی باز جزء از برنامه‌های معارف بود مجموعاً ۲۷۰ مکاتب در مرکز ولایات ایجاد گردید چون با سواد شدن توده‌های مردم زمینه برای پذیرش مدنیت و انسکاف را در یک کشور مساعد می‌سازد و همچنان در راه پیشرفت مردم اولین چیز سواد می‌باشد. بناءً دولت به خصوص صدر اعظم شاه محمود خان توجه جدی بدان مبذول داشت. بدین منوال «در سال ۱۳۳۱ ه.ش وزارت معارف توانست یک مطبعه مستقل داشته باشد. دولت ماشین‌های این مطبعه را مکمل خریداری نمود بعداز نصب ماشین‌ها، تمام کتب‌های وزارت مذکور در این مطبعه چاپ شده به دسترس معارف قرار می‌گرفت.

همچنان مجله عرفان قبل‌اً سه ماه بعد به نشر می‌رسید در سال ۱۳۳۱ ه.ش این مجله ماهانه به چاپ رسید. در ضمن اخبار پانزده روزه به نام اخبار (عرفانی) را نیز این وزارت به نشر رساند که تمام شاگردان چه در داخل و چه در خارج کشور از آن استفاده می‌نمودند. (۲:ص. ۱۶۲) بدین ترتیب دولت به منظور تعليمات سمعی و بصری اطفال اقدام و به نمایش فلم‌های تربیوی و اجتماعی نمود، سینمای سیار وزارت معارف در ولایت فلم‌های تربیوی را نمایش می‌داد، نه تنها متعلمهین بلکه اهالی نزدیک مکتب را نیز مستفید می‌نمود. بدین صورت متعلمهین از تکنالوژی مروج دنیا آگاهی حاصل نموده و هم تاثیر مثبت در سلوک، رفتار، افکار شان داشت. گامی دیگری که در بخش فرهنگی این دوره بر داشته شد تدریس عملی دارالمعلمین ها بود «که به کمک متخصص امریکایی به نام مستر هل مشاور تعليمی وزارت معارف جنبش و تحول بزرگی به وجود آمد شد، مکتب تجربی علاوه‌الدین به منظور تدریس عملی بنا یافته اما نسبت علاقمندی زیاد جوانان به این رشته این مکتب کفایت نکرد بناءً اقدام به تأسیس مکاتب دیگر چون سپین کلی و سید جمال الدین نمودند، مورد

استفاده ساحه تجربه و تعلیمات عملی، طلاب دارالمعلمین ها قرار گرفت در همین دارالمعلمین ها به غرض پیشبرد نظریه تطبیق صنایع دستی در تعلیم ابتدایی کورس های نجاری، زراعت، رسامی کورس های موسیقی، خیاطی، رنگمالی، نیز به آن اضافه گردید معلمین بعد از فراغت از کورس بر علاوه شهادتنامه معلمی، تصدیق نامه مسلکی نیز بدست می آورد که در زندگی معلمین خیلی مهم تلقی می شد ایشان می توانستند بعد از فراغت از تدریس، از مسلک خود کار گرفته شغل آزاد را دنبال نمایند.» (۲: ص. ۱۶۵)

داشتن شغل مسلکی و ادامه کار موجب رشد استعداد و افزایش در آمد می گردد به هر حال قبلًا ذکر شد مؤسسه نسوان به هدف کارهای فرهنگی و اجتماعی زنان در این دوره ایجاد شد. در سال های ۱۳۳۰ الی ۱۳۳۲ ه. ش. مؤسسه توانست نماینده گی های خود را در ولایت هرات، قندهار، بلخ و بغلان باز نماید و مصدر خدمت برای پیشرفت زنان در کشو رگردید. همچنان در سال ۱۳۳۲ ه. ش. نشریه به نام مجله میرمن از طرف مؤسسه نسوان نشر گردید. صدر اعظم شاه محمود خان «برای توسعه و تعمیم علم برای نسوان در نقاط مختلف در صورت که مکاتب جدید مساعد بود افتتاح نمود چنانچه در ولایت مزار شریف بر علاوه مکاتب دهاتی، مکتب خانگی نیز برای دختران ایجاد شد که تحت نظر استادان مجرب علوم دینی را می آموختند در ضمن مکتب شش صنفی هم برای دختران در بعضی ولایت ایجاد گردید. در شهر کابل نظر به کثرت شاگردان و مراجعین جدید، وزارت معارف به تأسیس چند باب مکتب دخترانه مبادرت ورزید.» (۲۱: ص. ۱۶)

قابل ذکر است بعد از دوره امانی این بار اول بود صدر اعظم شاه محمود خان محدودیت را از سر راه دختران و زنان برداشت و دروازه های علم و معرفت را بروی ایشان کشود. این اقدام صدر اعظم شاه محمود خان قابل تمجید در تاریخ کشور است.

نتیجه

در اخیر میتوان بیان نمود که اوضاع فرهنگی در دوره صدارت شاه محمود خان نسبت به سال های قبل در میسر رشد و توسعه قرار گرفت چون شاه محمود خان این را درک نمود که تحصیل علم و دانش و دیگر داشته های معنوی مهمترین وسیله حفظ فرهنگ، هویت

ملی و منافع جامعه است. بناءً توانست در عرصه مختلف فرهنگی کارهای ارزشمندی انجام دهد همچنان یکی از کارکردهای این دوره فراهم نمودن زمینه آموزش برای دختران و زنان و ایجاد مؤسسه نسوان برای رشد بیشتر زنان در جامعه بود. با این همه، باز هم اکتشاف آموزش برای پسران و دختران به حدی نبود که تمام مردم کشور به گونه متوازن و متعادل از آن مستفید شوند و زمینه برای تمام اطفال واجد تعلیم و تحصیل فراهم گردد.

مأخذ

- ۱- آریانا دایرة المعارف، جلد پنجم، ناشر: اکادمی علوم افغانستان، ریاست دایرة المعارف، مطبعه نبراسکا، کابل: ۱۳۹۳.
- ۲- امینی، نسرین. افغانستان در دوره صدارت شاه محمود خان، ناشر: ریاست نشرات اکادمی علوم افغانستان، کابل: ۱۳۸۵.
- ۳- اندیشمند، اکرام. معارف عصری افغانستان، انتشارات میوند، کابل: ۱۳۸۹.
- ۴- دریئ، امین الله. افغانستان در قرن بیستم، چاپ دوم، مطبعه دانش، پشاور: ۱۳۸۶.
- ۵- دهخدا، علی اکبر. لغت نامه دهخدا، جلد یازدهم، چاپ دوم، ناشر: موسسه انتشارات چاپ دانشگاه تهران: ۱۳۷۷.
- ۶- سالنامه کابل. پشتو تولنه، مهتمم: یار محمد نظامی، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۲۵-۲۸.
- ۷- سالنامه کابل. پشتو تولنه، مهتمم: یار محمد نظامی، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۲۷-۲۸.
- ۸- سالنامه کابل. ریاست مستقل مطبوعات، مهتمم: محمد کریم شپون، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۲۹.
- ۹- سالنامه کابل. ریاست مستقل مطبوعات، مهتمم: محمد کریم شپون، مطبعه دولتی، کابل: ۱۳۳۰.
- ۱۰- سالنامه کابل. ریاست مستقل مطبوعات، مهتمم: محمد ابراهیم عباسی، سال ۱۳۳۱.

- ۱۱- کامگار، جمل الرحمن. معارف افغانستان، ناشر: انتشارات میوند، کابل: ۱۳۷۸.
- ۱۲- کاظم، عبدالله. زنان افغان زیر فشار عننه و تجدد، چاپ اول، محل چاپ کالیفورنیا: ۲۰۰۵.
- ۱۳- مبارز، عبدالحمید. تحلیل واقعات سیاسی افغانستان، چاپ دوم، مطبوعه میوند، پشاور: ۱۳۷۷.
- ۱۴- مددی، عبدالوهاب. سرگذشت موسیقی معاصر افغانستان، چاپ دوم، انتشارات عرفان، تهران: ۱۳۹۰.
- ۱۵- معین، دکتر. فرهنگ فارسی معین. انتشارات کتاب آزاد، تهران: ۱۳۸۷.
- ۱۶- معارف افغانستان در پنجاه سال اخیر، مطبوعه پوهنتون کابل: ۱۳۴۷.
- ۱۷- نگاهی به سیر هنر تیاتر در افغانستان، تاریخ دیدار: ۱۳۹۹/۶/۲۱. سایت .

www.bbc.com/story/2008/03

- ۱۸- تاریخچه رادیو افغانستان، <http://www.rferl.org/content/article/10680>، تاریخ دیدار ۱۳۹۹/۷/۵ ۲۳.html/
- ۱۹- موزیم ملی افغانستان، ویکی پیدیا، دانشنامه آزاد، [wfa.m.wikipedia.org.wiki](https://wfa.m.wikipedia.org/wiki) ۱۳/۷/۵

څېرنیار عالم جان ژمن

د رسنیو لپاره د خبری سوژو موندلو لارې چارې

Ways to find news subject for the media

Assistant Researcher Alam Jan Zhman

Abstract

In the production of news finding of news subject is first step, and so significant phase of work. For finding of news subject a journalist always has to keep watch daily affairs, because news subject is everywhere, but only wants the intelligence of reporter.

As well as news resources are the other important point for media, because it is a resource that journalists can make news and report from it; for instance, International News agencies, Police stations, Hospitals, Airports, Courts, Social and Cultural gathering, Banks, Price control centers, Political parties offices, Sea and Border Customs offices, press conference and finally formal and informal administration's offices are the places, which helps journalist to find effective news subjects.

Thereby, now-a-days owner of Medias have to provide their journalists training and professional workshops on new development in journalism and media, new technologies and essential skills in this field.

لنډیز

د خبرونو په تولید کې د خبری سوژې موندل د کار لومړنۍ او خورا مهمه مرحله ۵۵. خود خبری سوژو موندلو لپاره یو خبریال تل باید ورځنې پېښې وڅاري، ځکه خبری سوژې هر چېږي دي، خو یواخې د خبریال ځیرنه غواړي.

همدارنګه د رسنیو لپاره خبری سرچینې خورا ارزښت لري ځکه چې له خبری سرچینو څخه خبرونه او د خبرونو څرک ترلاسه کېږي؛ لکه نړیوال خبری آځانسونه، د پولیسو حوزې، روغتونونه، هوايی د ګرونه، محکمې، تولنيزې او فرهنگي غونډې، بانک او د بیو کنترول ځایونه، د سیاسي ګوندونو دفترونه، د سرحدې وچو او بحری ګمرکونو دفترونه، مطبوعاتي کنفرانسونه او لنده دا چې د رسمي او نيمه رسمي ادارو دفترونه هغه ځایونه دي چې له خبریال سره د خبری سوژو په موندلو کې مرستندويه واقع کېږي.

دغه راز نن سبا رسنی خپلو خبریالانو ته د ژورنالیزم او رسنیو په برخه کې له نویو پرمختګونو، له راغليو نويو ټکنالوژيو او لازمو مهارتونو څخه د ګټې اخیستنې لپاره، روزنیز مسلکي ورکشاپونه او بهرنې سفروننه برابروي چې با کیفیته تولید ولري.

سرېزه

د مخاطبانو توجه او نظر جلبولو او ساتلو لپاره د خبریالانو کار ډېر سخت دي، نو خبریالان باید د خپلو اورېدونکو، لیدونکو او لوستونکو لپاره نوي څه و لري، ځکه د خبر او خبریالي د کار اساس دا دی چې خپلو مخاطبانو ته ورځنې، تازه او په زړه پوري موضوعات خپاره کړي.

همدا ډول زیاتره خبریالان په دي خبره سره سلا دي چې د ورځپانې، وېب سایټ او راديو-ټلویزیون لپاره د خبرونو په تولید کې ۵۰ سلنډه خبری سوژې ونده لري. که چېږي یو شخص یو یا خو میاشتې د ټلویزیون د خبر په برخه کې دوامدار کار کړي وي په اسانۍ سره کولی شي چې یوه خبری سوژه را واخلي او د خبر لیکنې په چوکات کې بې ځای پر ځای کړي، دا کار ځکه په اسانۍ شونی دي چې د خبر لیکنې د اساسې پونستنو او اصولو او د خبری ارزښتنو څخه په استفاده دا چاره ترسره کوي؛ خواصلي ستونزه دا ده چې خبری سوژه بیا هغه خام مواد دي چې کوم داسې خاص فورمول ورتنه نه لرو چې پر بنستې یې په اسانۍ سره یوه خبری سوژه ترلاسه کړل

شي؛ نو د خبرې سوزو د ترلاسه کولو لپاره له ټاکل شويو لارو چارو او تخنيکونو څخه استفاده په کار ده.

د سوزې پیداکولو د لارو چارو په برخه کې د یو خبریال شخصي تجربه او مشاهده یو مهم اصل ګنل کېږي، په دي معنۍ چې یو خبریال باید خپل چاپېریال په پوره غور او په یو متفاوت دید سره وګوري ځکه چې د یو خبریال ستونزه په حقیقت کې د یو مخاطب ستونزه ده؛ د بېلګې په توګه په نبار کې د جنسونو بيې زیاتدل، د څښاك او بوا د نشتوالي ستونزه، د انساني قاچاقبرو لاس ته د وزگارو څوانانو لوبدل او داسي نور موضوعات هغه خه دی چې اغېزناکې خبرې سوزې تري ترلاسه کېدلې شي.

همدارنګه خبریال باید کاري خلاقيت او نوبت ولري. خبریال له خپلې د وړتیا، زده کړو، تجربې او له خپلو مسلکي مهارتونو څخه په استفادې کولی شي د ورځې مهمې روانې کورنۍ او بهرنۍ چارې ياداشت کړي او له هغو څخه لسګونه مهم خبرې مسایل او موضوعات چې د خلکو او هېواد د علاقې او ګېږي وړ وي (خبرې ارزښت ولري) ترلاسه کړي.

په ورته وخت کې له کاري حوزو او رسمي سرچينو سره د خبریال دوامداره اړیکه او د روانو بدلونونو څارنه د سوزو پیداکولو لاري چارې دي.

همدا راز د بنو خبرې سوزو په پیداکولو کې د سرچينې رول ډېر اپین دی؛ ځکه چې د مناسبو موضوععګانو پیداکول، بیا د یادي موضوع اړوند اطلاعاتو پیداکول او خام مواد له سرچينې څخه ترلاسه کېږي. د دي لپاره چې یو خبریال په اسانۍ خبرې سوزې وېېژني او همدا ډول له موجودو سوزو څخه غوره خبرې سوزې را جلا کړي؛ اړينه ده چې د غوره سوزو په ځانګړتیاواو او د سوزو د غورچان په معیارونو هم وپوهېږي.

د څېړنې مبرمیت او ارتیا

په افغانستان کې د رسنیو شمېر زیات او ترمنځ یې د رسنیزې سیالیو ډګر هم ګرم دی. د خبر خونې (News Room) مدیران په دي هڅه کې دي چې د خپلو خپرونو د اغېزې دایره پراخه کړي او پراخ خبرې پوښېن ولري؛ نو دي موخي ته د رسپدو لپاره رسنۍ باید په زړه پوري، جالبي، متفاوتې، اغېزناکې او متعددې خبرې سوزې ولټوي او پیداکړي. خو ټینې رسنۍ او ډېر خبریالان په دي برخه کې ستونزې لري او د

اغېزناکو سوژو پیداکول بې د رسنی. لپاره يوه مهمه اړتیا وي چې همدا اړتیا د خېړنې مبرمیت جو توي.

د خېړنې هدف

له دي لیکنې خخه موخه د رسنیو لپاره د غورو او اغېزناکو خبری سوژو د موندلو د لارو چارو پیداکول دي.

د خېړنې میتود

په دي خېړنیزه لیکنه کې له تشریحی-تحلیلی میتود خخه کار اخیستل شوی دي.

د خېړنې پونښته

۱ - په رسنیو کې کوم خبریالان د سوژې په موندلو کې له ستونزې سره مخامن دی؟

۲ - څنګه غوره او اغېزناکې خبری سوژې موندلی شو؟

الف) د خبری سوژې پېژندنه

د ژورنالیزم او خبریالی مسلک زیاتره پوهان، خبریالان او لارویان په دي انډ دي چې خبری سوژې د رسنیو لپاره ۵۰ سلنې خبرونه تولیدوي. هغو کسانو چې په مطبوعاتو، راديو او تلویزیون کې خبریالی کړي وي په اسانۍ کولی شي چې د خبر لیکنې له اصولو خخه په استفادې له یوې سوژې خبر جوړ کړي.

په رسنیو کې سوژه د موضوع په مفهوم کارول کېږي، نو دي ته په کتو سره، خبری سوژه هغې موضوع ته وايې چې یو یا خو خبری ارزښتونه ولري او د مخاطب لپاره په زړه پوري وي. (۶:۹ مخ)

ب) د خبری سوژې موندل

د سوژې موندل د خبریالی تر ټولو سخت کار دي. د تلویزیون، راديو، ورځپانې او د خبری آڙانسونو په خبرخونه (نيوز روم) کې خو ډلې خلک له سوژې موندلو سره ستونزه لري او په سختي سره خبری سوژې پیدا کولی شي. لومړۍ ډله هغه خلک دي چې نوي د خبر او خبریالی کار ته راغلي وي، نو د خبری سوژو موندل ورته ستونزمن دي. دوهمه ډله هغه خلک دي چې د خبر او خبریالی په برخه کې د کار تجربه لري خو ډېرې سوژې بې په مخ کې پرتې دي، خود سوژو غورچان نه شي کولی؛ په دي معنې چې د خبری سوژو په غوره کولو کې دوه زړي دي. (۴: انټرنېت)

لومړۍ ډله کسان چې د ژورناليزم د عملی کار ساحې ته نوي راغلي دي دا طبیعي ده چې دوى به د خبرې سوژو پیداکولو، د خبر او راپور په جوړولو او د مرکو په کولو کې له ستونزو او کميوا سره مخامنځ وي؛ خو دوى د کار او وخت په تېرېدو او د تجربې په حاصلولو سره له دې ستونزې خخه وئي. په ځانګړې توګه که د یوې رسنۍ د خبر خونې مسئول مدیر مسلکي، څيرک، په خپل کار کې جدي، زړه سواندۍ او د ظرفيت لړونې پلان ولري په نتيجه کې د خبریالي په کار کې تازه را غلي خبریالان له یوې مودې ډروسته د هغوي د اطلاعاتو کچه، اطلاعاتي او رسنیز سواد، مخاطب پېژندنه، سیاسي ليدلوري او د کاري ليد زاویه پوره کېږي او یو تکړه او په کار برابسي خبریال ترې جوړېږي.

د دوهمنې ډله خلک، سره له دې چې د خبریالي په برخه کې د عملی کار او زيارة تجربه لري خو بيا هم د سوژې په غوره کولو کې زړه نا زړه دي. دا یو کاري حقیقت دي ځکه چې انسانان ځینې وخت ذهناً ستړې کېږي؛ کاري نوبت او د تشخيص ځواک یې کمزوي شي او د کار په جريان کې د غوره سوژو په تاکنه کې بريالي عمل نه شي کولي. د رسنيو مسئول مدیران باید د موجوده ستونزې اصلې رسنې پیدا کړي او د حل لپاره په یوشمبر مسایلو اقدام وکړي. د بېلګې په توګه له دوهمنې ډله خبریالانو سره دې خبرې وشي که کار پري زیات وي د کاري پلان په اساس دې په نیوز روم کې کارونه په مساوی ډول وویشل شي. د ذهني ستړیاولو لپاره دې له ګلنۍ رخصتی خخه خبریالانو ته رخصت ورکول شي، تفریحي پروګرامونه دې ورته برابر شي، د ظرفيت جوړونې په برخه کې دې ځینې اړين ورکشاپونه جوړ شي، د مکافاتو اصل ته دې پاملننه وشي، د تجربو د تبادل لپاره دې د یوشمبر نړیوالو خبرې رسنيو خخه د لیدني او د کاري څرنګوالې په برخه کې سفرونه برابر شي او بالاخره نوي کسان دې وګومارل شي. (۲: ۳۲ مخ)

د سوژو موندل تل په یو چلنند نه ترسره کېږي د وخت او ځای له پلوه د رسنيو د جوړښت له مخي (چاپې، بربښنائي او غږیزې) رسنۍ او دغه راز د خبر جوړښت له مخي (خبر، مرکه، مقاله او نور) سره توپیر لري. د سوژې په موندلو کې خبریال اړ دې چې د مقابل لوري لبواتیا، خبرې ارزښتونه او دغه راز د اړوندي رسنۍ موخه او

ارزښت په پام کې ونيسي چې وکولای شي د پام وړ موضوع رابرسپړه کړي او تر چمتو کولو وروسته يې مقابل لوري ته ورانديز کړي. (۳: ۱۶۰ مخ)

او س پوبنتنه داده چې په کومو لارو چارو خبری سوزې پیداکولی شو؟ دا هغه پوبنتنه ده چې د ژورنالیزم زده کونکي يې له خپلواستادانو او نوي خبریالان يې له خپلوا ملګرو پوبنتي.

زیاتره وختونه د خبریال لپاره د سوزې موندل يا پېر ستونزمن وي او یا تر دېره حده آسانه وي چې دا دواړه حالتونه تېروتنه ده، د سوزې موندل په فکرکولو، له وسایلو خڅه په ګټه اخیستو، آسانتیاواو برابرولو، شخصي تجربې، مشاهدي، له کاري حوزو سره په دوامداره اړیکه، د بدلونونو په خارنه، د رسمي سرچینو او د نوبنتګر ذهن په کارولو سره ممکن کېږي. (۵: انترنټ)

خرګنده خبره ده چې سوزه ځانګړې ځای نه لري او یا په بل عبارت داسي بازار نه شته چې هلتله د سوزو نوملې راخورند وي، بلکې د خبری سوزو موندل لو لپاره یو خبریال تل باید ورځنۍ پېښې وخاري، ځکه خبری سوزې هر چېږي دي، خو یواځې د خبریال ځيركتيا غواړي. بریالۍ او په کار بولاسې خبریال بیا هغه شخص دي چې د هېواد، سیمې او نېړۍ د روانو، مهمو او تازه پېښو په تراو سوزه ولري او د دي پېښو په نوې زاوېې او اړخ باندې کار وکړي او تشخيص کړاي شي چې د موجوده روانو موضوعګانو له جملې خڅه کومې مسئلي زموږ د خلکو په ژوند او د هېواد په مسایلو او په اقتصادي او سیاسي سیاستونو تاثیر لري.

د ژورنالیزم مطالعې کتاب لیکوال اس، ايم شاهد لیکي د دي لپاره چې یوه رسنۍ بنې خبری سوزې ترلاسه کړي اړينه ده چې معتبرو او زیاتو خبری سرچینو ته لاسرسى ولري، نو د رسنیو لپاره خبری سرچینې (Sources of News) خورا ارزښت لري او خبری سرچینې هغو ځایونو، رسنیو او مقامونو ته ويل کېږي چې د خبری سوزو او خبرونو خرک ترې ترلاسه کېږي، لکه رسمي او نيمه رسمي کاري دفترونه، د اطلاعاتو او عامه اړیکو ادارې، سفارتونه، ولسي جرګه او ولايتی شوراګانې، سیاسي دفترونه، د پولیسو حوزې، محکمي، ویناوي، غونډې او لاریونونه، تولنیز محیط، موجوده ستونزې، بنوونیزې ادارې، د کاریگرو ټولنې، روغتونونه، بناري ادارې، هوایي ډګرونه او د موترو تمھایونه، د بیمي ادارې، بانکونه، مطبوعاتي اعلاميې او کنفرانسونه، د

رادیو او تلویزیون خارنه، ټولنیزی، گلتوري او ادبی ټولنی، د شخصي څانګو څېرنیزی اداري، د رغونې اداري، مرکې، د سیاسي ګوندونو دفترونه، د سرحدې وچو او بحری ګمرکونو دفترونه او نړیوال خبری آژانسونه. (۳: ۱۶۲ مخ)

ج) د نبې سوژې ځانګړتیاوې

د خبری سوژې پیداکول د سوژې موندلو لومړۍ ګام دی چې ورپسې د کار اصلي برخه چې د یوې خبری سوژې چان کول، مقدماتي مطالعه، د نظرې پالل، د اطلاعاتو راټولول او په خاص او نوي لید سره د هغې ليکل دي. (۷: ۴۰ مخ)
نو معلومه شوه چې د کار د اصلي برخې له پیل خنډه دمخته یو خبریال باید د نبې سوژې په ځانګړتیاوو وپوهېږي چې دا ځانګړتیاوې په دې لاندې دول دي.

۱ - کېدای شي یوه خبری سوژه تکاري، ورخنۍ، نوبنتګره او مناسبتي وي، خو په دې شرط چې متمایزه وي.
۲ - تازه او بکره موضوع وي.

۳ - روزنیزه، اطلاع ورکونکې او یا بوختونونکې وي.

۴ - یو عمومي ابهام یا شایعې ته څواب ورکړي.

۵ - یو پېښن شوي او یا پېښېدونکې کار په اړه خبر ورکړي.

۶ - د مخاطبانو د خوبنې وړ، په زړه پورې او هېښنده وي.

۷ - یوه سراسري او مهمه موضوع وي.

۸ - مشخصه موضوع وي.

۹ - له ټولنیزو مسایلو سره انطباق ولري

۱۰ - له وخت سره برابره وي.

۱۱ - د روان حالت په سمون باندې اغېز لرونکې وي. (۹: ۹-۱۰ مخونه)

د سوژې غورچان

د نبې خبری سوژې موندلو لپاره د خبری سوژې د ځانګړتیاوو پر پوهېدو سربېره د سوژې غورچان یوه بله مهمه مرحله ده چې په دې مرحله کې یو خبریال په موجوده سوژو کې غورچان کوي او په دې مرحله کې باید د یوشمېر معیارونو په اساس د سوژو غورچان وشي چې په لاندې دول دي.

يو خبریال تر ټولو لوړۍ يوه خبری سوژه د خبری ارزښتونو په اساس وسنجوی، د یوې رسنی رستیز لوړې ټوبونه، رسنیز رسالت (Mission) او رسنیز لیدلوری (Vision) په پام کې ونيول شي، همدارنګه له رسنیزې ادارې بهر عوامل (لكه قانون، سانسور، د فشار ډلي، د نظر څښتنان او دا سې نور) په پام کې ونيول شي، سربېره پر دې ورځنې موضوع د کار کولو وړ وي، دغه راز د رسنیو پالیسو او نورو خبری سیاستونو سره په تکر کې نه وي او د خبری سوژې د غورچان په وخت کې خپل لوستونکي، اوربدونکي او لیدونکي په پام کې ونيسي. (۱: ۳ مخ)

ه) د سوژه جوړوونکو او موندونکو ځانګړتیاوې

په رسنیو کې د خبرخونې (News Room) په کارکونکو (مسئول مدیر، اپدېرانو او خبریالانو) لازمي ده چې هر یو شخص په سهارنې غوندې کې له ځان سره خبری سوژې ولري او د روانو حالاتو او چارو په اړه په نیوز روم کې له مسئول مدیر او خبریالانو سره خپل اطلاعات او معلومات شريک کړي. د خبرخونې په سهارنې غوندې کې ځینې خبریالان د خپلو نورو همکارانو په پرتله بېلابېلې خبری سوژې لري او یوشمبر نور خبریالان بیا یواحې يوه خبری سوژه يا اصلًا په سهارنې مجلس کې بې سوژې ناست وي؛ د سوژې نه لرل، په حقیقت کې یوه تشه يا خلا ده چې یو خبریال په خپل کاري محیط کې د همکارانو او مسئول مدیر په مخ کې ضعیف او کم کاره نبیي. د دې لپاره چې دا خلا ډکه شي، نو لازمه ده چې خبریال ځان ته متوجه شي، مسلکي مطالعه وکري، د خپل هېواد، سیمې او نرۍ په کچه له مهمو ورځنې پېښو او مسایلو ځان خبر کړي، مطروحې ملي او نړیوالې رسنی تعقیب کړي، د خپل کار په لته کې واوسې او د خپلې ټولنې په ستونزو او فرصنونو ځان خبر کړي؛ سربېره پر دې د نیوز روم مسئول مدیر هم باید له دغې ډلي خبریالانو سره کار وکړي او د ظرفیت لوړولو په برخه کې ورته لازم ورکشاپونه برابر کړي. (۶: ۱۱ مخ)

يو فعال او برايسی خبریال چې اغېزناکې خبری سوژې پیداکوي او په اداره کې په هڅاند خبریال پېړنډل کېږي په اصل کې لاندېنې ځانګړتیاوې لري.

۱ - د خبری سوژې پیداکولو حس: د دې مفهوم دا دې چې یو خبریال کاري خیرکتیا او کنځکاوی ولري او په اسانه تشخص کړي چې دا یوه خبری موضوع ده او د ټولنې زیاتو وګرو ته په زړه پوري او اغېزناکه ده.

۲ - د ديد زاویه: کله چې يو خبریال سوزه پیداکړي، باید خپل فکري مسیر او مشغولتیا له هر لوري رائوله او په همغې موضوع بشپړ تمرکز وکړي؛ چې دا موضوع به خومره په مخاطبینو اغېنناکه وي او په کومو اړخونو یې باید کار وشي. (۷: ۳۷ مخ)

۳ - د مخاطب پېژندنه او له هغه سره اړیکه: د خپل مخاطب او د هغه د اړتیاواو پېژندل (اړتیا، غوبښتنې او مصلحت) يو مهم لومړیتوب دی، خپل مخاطب باید وپېژندل شي (عمر، جنس، سواد، اقتصاد، فرهنگ، او ...) او په دې وپوهیږي چې د هغه د کار له درې ضلعي خخه یوه ضلع یې مخاطب دی، نو سوزه د مخاطب لپاره په زړه پورې او تازه وي، د دوى په ژبه وي، هغه خپل ځان، سیمه او هېواد په کې وګوري او د هفوی له درک سره برابره وي.

۴ - اطلاعاتي سواد لرل: د خبریال لپاره لازمه ده چې اطلاعات ولري په دې معنا چې د یوې خبری سوزې لپاره چې دوى یې غوره کوي او کار پرې کوي خپل مسئول مدیر، دې په خپله یا بل خبریال ته د موضوع په اړه په اسانۍ سره د اړتیا وړ اطلاعات وروښېي، غوره اطلاعاتي سرچینو وریه ګوته کړي، د انتقادې سرچینو لپاره مخکې له مخکې سنجش وکولې شي او خپل مخاطب وپېژني. (۸: ۱۲۶ مخ)

پایله

د رسنیو مسئول مدیران تل په دې هڅه کې دی چې د خپلو سیالو رسنیو په پرتله چټک خبری پوبښن ولري او تر نورو رسنیو متفاوت خبرونه او راپورونه خپاره کړي. وړئنیو او عادي سوزو ته هره رسنی لاسرسی لري خو په اوس وخت کې له یوې خوا د رسنیو شمېر زیات دی او له بلې خوا د رسنیو ترمنځ د سیالیو ډګر ګرم دی، نو هره رسنی په دې هڅه کې ده چې تر نورو سیالیو رسنیو چټک خبری پوبښن ولري او خپلو لوستونکو، اوربدونکو او لیدونکو ته تازه او په زړه پورې خبری مطالب خپاره کړي. د اېډېټرانو غونډه چې هر سهار او غرمه مهال جوړېږي د راپورونو لپاره د لید او کاري زاوې پر تاکلو سربېړه، له خبریالانو سره په خبری سوزو او د هفو د موندلو پر لارو چارو خبرې کوي. ربنتیا هم دا خورا مهمه ده چې یوه رسنی تر نورو بنې او اغېنناکې خبری سوزې ولري او د خبری سوزو د پیداکولو لپاره خپلې لارې چارې او سرچینې دی چې خبریالان ورڅخه سوزې ترلاسه کوي. دغه راز په فکرکولو، له وسايلو خڅه په ګته اخيستو، د آسانتياوو په برابرولو، په شخصي تجربې، مشاهدي، له کاري

حوزو سره په دوامداره اړیکه، د بدلونونو په خارنه، په رسمي سرچینې او د نوبتگر ذهن په کارولو سره یو خبریال متفاوتې خبری سوژې ترلاسه کوي.

د خبری سوژو د پیداکولو په لارو چارو کې د خبرونو د ترلاسه کولو سرچینې لکه سفارتونه، د اطلاعاتو او عامه اړیکو ادارې، رسمي او نيمه رسمي کاري دفترونه، ولسي جرګې او ولايتي شورا ګانې، سياسي دفترونه، ټولنیز چاپېریال، ستونزې، فرستونه، محکمې، د پوليسو ماموريتونه، د کاريګرو ټولنې، بناري ادارې، د بىمې ادارې، بانکونه، ټولنیزې، ټکنولوژۍ، ادبې ټولنې، مطبوعاتي کنفرانسونه او مرکې، وباڼۍ، غونډې او لاريونونه، روغتونونه، بنوونیزې ادارې، هوایې ډګرونه او د موږو تم خایونه، د اور وزنې ادارې او داسې نورې ادارې هغه سرچینې دی چې له دوي سره د دوامدارو اړیکو په نتيجه کې غوره خبری سوژې ترلاسه کړو.

کله چې خبریال یوه خبری سوژه ترلاسه کوي نو اړينه ده چې د بنې سوژې په ځانګړتیاوو او د سوژې غورچان په چارو هم وپوهېږي ترڅو په اسانې د خبری ټولنگې او پروګرامونو لپاره غوره او مناسبې سوژې راتولي کړای شي.

وړاندیزونه

۱ - رسنی د خپلې خبری اړتیا د پوره کولو لپاره نه باید یواخې د پېښو په خاطر په کمین کې کېنې، بلکې د مسئولې رسنی په توګه د خپلو لوستونکو، اوږدونکو او لیدونکو او عامه افکارو د اغېزمنولو لپاره د خبری سوژو د پیداکولو له لارو چارو څخه په استفادې په ټولنې کې خپل اغېزمن رول ادا کړي.

۲ - د رسنیو او اخبارونو مسئول مدیران، راپورتران، خبریالان او د رسنیو نور کارکوونکي دې د خپلې مطالعې او رسنیزې تجريې په اساس خبری سوژه وټاکې او دغه راز د خبری سوژو د تاکلو لپاره دې په نیوز روم کې د اپدېټرانو شورا رامنځ ته کړي.

۳ - رسنی دې له خپلو مخاطبانو سره د مستمرې او اغېزناکې اړیکې د ساتلو لپاره د خبری پوښښ په برخه کې د عمل چتکتیا ولري ځکه چې د پېښو چتک خبری پوښښ د خبری رسنیو ترمنځ د سیالی په برخه کې یو له اساسی معیارونو څخه دې، خو په دې شرط چې دقت د چتکتیا قرباني نه کړي.

مأخذونه

1. ثاقب، ریاض. نوی خبریالی، د نذیراحمد سهار ژباره، میوند خپروندویه تولنه: کابل-افغانستان، ۱۳۸۶ هـ.ش.
2. سهار، نذیز احمد. ټلويزيوني خبریالی، دویم چاپ، اکسوس کتاب پلورنخی: کابل-افغانستان، ۱۳۹۴ هـ.ش.
3. شاهد، اس ایم. د ژورنالیزم مطالعه، د امیرجان وحید احمدزی ژباره، دانش خپرندویه تولنه: کابل-افغانستان، ۱۳۸۵ هـ.ش.
4. عباسی، حجت الله ویب بلاگ. (۱۳۹۶)، «سوژه یابی خبر»، رسانه، ۱۳۹۸، لاسرسی: [۱۳۹۹/۷/۱۷] <http://abbasi270.blogfa.com/post/11>
5. فائق، سامان. (۱۳۹۷) روش برای سوژه یابی موضوع محتوا. لاسرسی: <https://virgool.io/@Samanfaegh>
6. کروخبل، دانش. مسلکی خبریالی، لومړی چاپ، پزواک خبری آزانس: کابل-افغانستان، ۱۳۹۳ هـ.ش.
7. ناظم، محمد داود. مرکه او په تولنه یې اغږی، لومړی چاپ، اصلاح افکار: کابل-افغانستان، ۱۳۹۹ هـ.ش.
8. وفا، محمد داود. د نوی ژورنالیزم بنستونه، د ننګرهار رسنیو کور: جلال اباد، ۱۳۸۸ هـ.ش.
9. هراتی، علی اکبر او نور. نقش ایده، سوژه و پژوهش در تولید خبر، گروه رسانه اداره پژوهش های خبری: ۱۳۹۶ هـ.ش، ۴۶ مخونه، خبرگزاری صدا و سیما، <https://www.iribnews.ir/fa/news/> / ۲۰ / ۱۳۹۸ هـ.ش، لاسرسی: [۱۳۹۹/۶/۱۲]

خپنیار عبدالرحمن الکوزی

په ټولنیزو رسنیو کي د خصوصي حریم پر وړاندې ننګونې

Challenges to privacy on social media

Assistant research Abdu Rahman Alokozy

Abstract

The life of human beings consists of two dimensions; the first one is social dimension, which enable others to know and get information about human; the second one is private and secret, where no one has the right to get or share his information with others without his or her permission. However, some individuals and media try to intervene and invade one's privacy, which is illegal and ethically prohibited. In other societies, privacy is being respected, and no one is allowed to intrude on the privacy of others. In this paper, an introduction on the privacy and an explanation of the breaking of privacy according to the law, as well as in social media, are discussed. Finally, paper is concluded with key recommendation and policy implication.

لندیز

د انسان ژوند دوه اړخونه لري، یو یې ټولنیز اېخ دی چې نور وګړي کولای شي د هغه په اړه پوه شي او معلومات ترلاسه کړي او بل اېخ یې هغه دی چې نور خلک حق نه

لري چې دده له اجازې پرته يې په اړه معلومات راټول کړي او له نورو سره يې شريک کړي، خوبیا هم ئینې اشخاص او رسنۍ هڅه کوي چې د نورو شخصي حریمونو ته داخل شي چې د قانون له پلوه جرم دي او له اخلاقې پلوه هم سم کار نه دي. خصوصي حریم د نړۍ په ډپرو ټولنو کې محترم بلل کېږي او خوک نه غواړي چې نور خلک دي په هغه کې مداخله وکړي. په دي مقاله کې د خصوصي حریم پېژندنه، د قانون له پلوه د خصوصي حریم نقض او همدارنګه په ټولنیزو رسنیو کې د خصوصي حریم د پولو د ماتولو په اړه څېړنې شوې دي. دغه مقاله په پایلې او وړاندیزونو پای ته رسپدلي ۵۵.

سریزه

هر خومره چې انسانان د پرمختګ په لور گامونه اخلي او نوي وسایل منځ ته راوړي، نو ورسره سم د انسانانو ارتباطي زنجیرونه هم پیاوړي کېږي، خو ئینې وخت همدغه د اړیکو وسیلې ددي لامل کېږي چې ډېر هغه پت اسرار خپاره کړي چې د یو شخص په شخصي ژوند پوري اړه لري او نور خلک په هغه کې بې له اجازې خڅه د مداخلې حق نه لري. زیاتره وخت انسانان د خپل فطرت پر اساس غواړي د نورو د ژوند له پټو اړخونو خڅه خبر شي، ئینې وخت سیاسي، اقتصادي او ټولنیز اختلافونه ددي سبب ګرځي چې خلک د یو او بل په ژوند کې مداخله وکړي او حتی د هغوي مصوئن حریم ته داخل شي. البته دا اوسنۍ مساله نه ده، بلکې له پخوا خڅه جريان لري. رسنۍ چې د ټولنیزو اړیکو وسیلې يې بولي تر

هر خه ډېر يې د وګرو شخصي حریم هم تهدید کړي دي او هر خومره چې دغه وسیلې په نوي شکل سره منځ ته راخېي په هماګه اندازه تهدیدونه نور هم ډېرېږي. په اوس وخت کې چې ټولنیزې رسنۍ د پرمختګ په اوج کې دي او کنټرول يې په نړۍ او په ځانګړې ډول د افغانستان په څېړه ټپادونو کې ډېر ستونزمن دی نو ځکه ورسره د وګرو شخصي حریم هم ډېر تر ګوابن لاندې دي چې نه یواځې سیاستوال، بلکې د ټولنې عادي وګړي هم ترې په امن کې نه دي.

مبرمیت: د خصوصي حریم نقض په رسنیو کې په یو رسم بدلت شوي دي او په ټولنیزو رسنیو کې لا ډېر دي نو د ټولنې د افرادو د حریم خوندیتوب، په ټولنیزو رسنیو کې

د خصوصي حريم د نه مراجعتولو د موخو پېژندل، د خصوصي حريم په اړه د ملي او
بین المللی قوانینو د لارښوونو خپرل او پېژندل اپین دي.

د موضوع هدف: له دې څېرنې خخه موخه د خصوصي حريم پېژندل او زمور په
هېواد کې په ټولنیزو رسنیو کې د خصوصي حريم د مراجعت کچه معلومول او د هغه
د مصونیت(خوندیتوب) هڅه ده.

د څېرنې مېټود: په دې څېرنې کې له تشریحی - تحلیلی مېټود خخه ګټه اخیستل
شوي ۵۵.

د څېرنې پونښتني

۱ - خصوصي حريم څه ته وايي؟

۲ - ولې په ټولنیزو رسنیو کې خصوصي حريم ډپر نقض کېږي؟

۳ - څنګه کولای شو چې د ټولنیزو رسنیو له زیانونوڅخه د خلکو خصوصي حريم
خوندي کړای شو؟

خصوصي حريم او رسنی

رسنی د اطلاعاتو او معلوماتو د تبادلاتي وسایلو په حیث دنده لري چې د ټولنې وګرو
ته په وخت سره معلومات ورسوی، د چارواکو کړنې خلکو ته روبنځه کړي، د فاسدو
خلکو له څېرې خخه نقاښنه لري کړي او خلکو ته یې وروپېژني. رسنی د خلورمې
قوې او نرم قوت په توګه کولای شي چې د افرادو په اړه معلومات راټیول او له نورو سره
شريك کړي، خو انسانانو تل هڅه کړي چې د خپلو اطلاعاتو یوه برخه له نورو پته
وساتي چې خصوصي حريم یې بولي. هېڅ انسان نه خوبنوي چې نور یې خصوصي
حريم مات کري. بنايی د هېچا په زره نه وي چې نور یې تر خار لاندې ونیسي او یا
یې د خارلو لپاره وسایل وکاروی. خو په اوس وخت کې دغه چاره ډېره سخته ده او نه
شو کولای چې په اسانۍ سره تری ځان وساتو، بلکې ځینې وخت مور خپله له نورو
سره په اگاهانه یا نا اگاهانه دوبل مرسته کوو چې زمور له ځینو هغو رازونو خبر شي
چې نه یې غواړو له نورو سره یې شريك کړو.

حريم د منع شوي په معنی دی او خصوصي حريم هم د یو شخص هغه ملكيت
بللى شو چې په شخص پوري اړه ولري او نور په هغه کې د تصرف حق ونه لري.

خصوصي حریم (private Domain) د انسان فردی ژوند، خصوصي او مداخله نه منونکي ساحې ته وايې چې د حقوقپوهانو له نظره لاتدي خلور برخې په کې شاملپوري:

- جسمي خصوصي حریم (Body Privacy)

- د استوګنئي او منزلونو خصوصي حریم (Territorial Privacy)

- اطلاعاتي خصوصي حریم (Information Privacy)

- ارتباطي خصوصي حریم (Communication Privacy) (۸: ۹۶ مخ)

په خپل سر د یو شخص د کور پلتنه، د اړیکو خارل او د شخص له اجازې پرته د هغه په اړه د داسې موادو خپرول چې د شخص ټولنیز حیثیت ته زیان رسوي د خصوصي حریم نقض بلل کېږي او د قانون په اساس جرم دي.

«رابرت الیس اسمیت» وايې: زموږ هر یو تمایل داسې فزیکي فضاء ته چې په هغې کې د نورو له مداخلې، مزاحت، اضطراب او خواب ورکولو خخه خوندي اوسو او د خپل څان په اړه د شخصي اطلاعاتو د خپرولو د دول او وخت د کنټرول صلاحیت

ولرو چې دغه فضا (ساحه) خصوصي حریم بلل کېږي. (۱: ۹۳ مخ)

د خصوصي حریم د ساتني او خوندیتوب په اړه په نړیوالو او ملي قوانینو کې ډېرې سیپارښتنې شوي دي او له تېري خخه یې خوندي بللي دي.

د بشري حقوقو نړیواله اعلامیه چې د ۱۹۴۸ م کال د ډسمبر میاشتې په لسمه نېټه د نیویارک په بنار کې تصویب شوه، د خصوصي حریم په امنیت او ساتنه تأکید کوي او هغه یې له تېري خخه مصون بللي دي. ددغې اعلامیې دولسمه او دوه ويشتمه ماده په دې اړه داسې وايې:

«دولسمه ماده: هېڅوک د چا په محرومیت، کورنۍ، کور یا لیکونو کې د خپلسري مداخلې حق نه لري او نه یې پر نوم او حیثیت تعرض کېداي شي. هر خوک د دې دول حملو یا مداخلې په مقابل کې د قانوني ملاتې حق لري.

دوه ويشتمه ماده: هر خوک د ټولنې د یو غړي په توګه حق لري چې ټولنیز امنیت ولري او د ملي هڅو او نړیوالې همکاري له لاري د هر دولت د سازمان او منابعو سره سم هغه اقتصادي، اجتماعي او کلتوري حقوقه تر لاسه کړي چې د ده حیثیت او شخصیت د ازادې ودې لپاره اړین وي.» (۹: ۲۳۹، ۲۴۴ مخونه)

له قانوني حکم خخه پرته د چا د کور پلټل او د هغوي د شخصي مکالمې ثبتول، نشورل غیر قانوني عمل او جرم بلل شوي دي. دولت د خپلو وګرو د حقوقو د تامين کونکي په حیث مسؤولیت لري چې د هغوي د شخصي امنیت او کورني ژوند ساتنه وکړي او چاته اجازه ورنکړي چې هغوي ته اخلاقې صدمه ورسوي. همدارنګه خلکو ته حق ورکړل شوي چې د دې ډول جرمونو پر وړاندې محکمې ته عارض شي او د خپلو حقوقو غوبښتونکي شي.

د خصوصي حریم اهمیت ته په کتو په هېواد کې شته مختلفو قوانینو د خصوصي حریم د ساتنې، کرامت او ازادۍ په اړه سپارستنې کړي دي. اساسی قانون چې په هېواد کې د تولو قوانینو مور بلل کېږي په دې اړه داسې حکم کوي:
 «خلورویشتمه ماده: آزادی د انسان طبیعی حق دی دا حق د نورو له ازادی او له عame مصالحو پرته چې د قانون له لیاري تنظیمبوري حدود نه لري.
 د انسان آزادی او کرامت له تېري خخه خوندي دي.

دولت د انسان د ازادۍ او کرامت په ساتنه او درناوی مکلف دي» (۳: ۱۲ مخ)
 سرهې په دې، اساسی قانون د خلکو ترمنځ اړیکې محرومې بللي دي او په هغه کې یې دخالت منع کړي دي.

«اوه دېرشمه ماده: د اشخاصو د مخابري او لیکونو ازادی او محرومیت که په لیکلې ډول وي يا د تیلیفون او تلگراف يا د نورو وسیلو له لارې له تېري خخه خوندي دي.
 دولت د اشخاصو د مخابرو او لیکونو د پلتنيې حق نه لري مګر د قانون له حکمونو سره سرم.»

همدارنګه په اساسی قانون کې د شخص استوګنځی هم له تېري خخه خوندي بلل شوي دي. او بې له اجازې د خلکو د کور پلټل منع شوي دي.

۳۸ ماده: « د شخص استوګنځی له تېري خخه خوندي دي. هېڅوک د دولت په ګډون نه شي کولای د استوګن له اجازې يا د واکمنې محکمې له قراره پرته او بې له هغو حالاتو او لارو چې په قانون کې بنیوال شوي د چا کور ته ننوزي يا یې وپلتي.
 د څرګند جرم په مورد کې مسؤول مامور کولای شي د محکمې له مخکینې اجازې پرته د شخص کور ته ننوزي يا هغه وپلتي. نوموری مامور مکلف دي کور ته له ننزو تو

يا پلتنې وروسته په هغه موده کې چې قانون يې تاکي قرار ترلاسه کړي». (۳: ۱۷ - ۱۸ مخونه)

ټولنيزې رسنۍ (Social Media) چې انټرنېت رسنۍ يې هم بولي د شلمې میلادي پېړۍ په وروستې لسیزه کې د خلکو ترمنځ مروجې شوي. که خه هم انټرنېت د لوډې څل لپاره په ۱۹۸۰ م کال کې د امریکا د كالifornيا په پوهنتون کې راځرګند شو او په اوښني وخت کې، شاوخوا په دوو سوو هېبادونو کې له انټرنېت څخه ګته اخیستل کېږي خو هغه وخت انټرنېت ته لاسرسى محدود و او د خاصومو خو لپاره استعمالېدله. خو په رسنیو کې د ګټې اخیستنې لوډې بېلګه يې په ۱۹۹۲ میلادي کال د مې په میاست کې ولیدل شوه چې د شیکاګو انلاین په نامه ورځپانه خپره شوه. د ټکنالوژۍ پرمختګ له دغو رسنیو سره ډېره مرسته وکړه ترڅو په نېړۍ کې په چټکې سره خپړې شي. کله چې په ۲۰۰۴ م کال کې د مارګ زنبرګ له لوري فيسبوک جوړ شونو د خلکو ترمنځ د یادو رسنیو شهرت لا ډېر شو.

د رسنیو قانون هم د رسنیو په وسیله د وګړو سپکاوی او شخصیت وژنه منع کړې ده. د یاد قانون ۴۵ ماده د یو شمېر نورو موادو تر څنګ، نورو اديانو او مذهبونو ته سپکاوی، حقیقی او شخصی اشخاصو ته سپکاوی، په اشخاصو پوری افتراوی او د هغو آثارو خپرول چې د اسلام مبارک دین او اساسی قانون سره په تکر کې وي، منع کړې دي.

۴۵ ماده: «د دغه قانون په اووه ويستمه ماده کې په راغلو ټوليزو رسنیو او مؤسسو کې د لاندниو روټونو او مطالبو تولیدول، تکثیرول، چاپول او نشرول جواز نه لري

۱ - هغه آثار او مطالب چې د اسلام د سپیخلي دین له حکمونو او اصولو سره په توپیر کې وي

- ۲ - هغه آثار او مطالب چې نورو اديانو او مذهبونو ته د سپکاوی لامل وګرځي
- ۳ - هغه آثار او مطالب چې د حقیقی او حکمي اشخاصو د سپکاوی، تحقیر او د هتك حرمت لامل شي.
- ۴ - هغه آثار او مطالب چې پر حقیقی او حکمي اشخاصو افتراوی او د هغوی شخصیت او اعتبار په ټولنه کې زیانمن کړي.

- ۵ - هغه آثار او مطالب چې له اساسی قانون سره توپير ولري او د جزا په قانون کې جرم وګنل شي.
- ۶ - پرته د اسلام له سپيختلي دين خخه د نور دينونو تبلیغول او ترويج.
- ۷ - د تاوتریخوالی او د تېري د قربانيانو د هویت او د تصویرونو خرگندول په داسې دول چې تولنيز حیثیت یې زیانمن شي.
- ۸ - هغه آثار او مطالب چې د تولنيز د افرادو او په ځانګړي توګه د ماشومانو او تنکيو ځوانانو روانی امنیت او اخلاقی سلامت زیانمنوی. (۴: ۳۸ مخ) انترنېت د بشر په تاریخ کې یو بې مثاله بدلون دی او په اوستني ژوند کې یې دېږي اسانتياوې منځ ته راوري دي. خو ددې ترڅنګ په سايبری فضا کې انترنېت يا سايبری جرمونه هم ډېر شوي دي.
- مجازی يا سايبری جرمونه هغو جرمونو ته وايي چې د الکترونيکي يا انترنېتی اطلاعاتو او اړیکو د مدرني تکنالوژۍ په وسیله د سايبر په فضا کې رامنځ ته کېږي. د سايبر فضاء له مجازي يا ناملوموسي فضاء خخه عبارت ده چې د کمپیوټري يا انترنېتې شبکو د اړیکو پر بنسټ منځ ته راغلې ډه.
- د جزا کود هم د نورو خصوصي حریم ته دا خبدل جرم بللى دی او مجرمينو ته یې حبس او نغدي جريمه تاکلې ډه. د یاد کود د ۸۶۸ مادي لومړي بند په دې اړه داسې ليکي» هغه شخص چې د کمپیوټري يا مخابراتي سیستم په وسیله د بل خصوصي غړي يا انځور يا فلم د نوموري له رضایت او علم پرته د سايبر په فضا کې خپاره کړي يا یې دنورو په واک کې ورکړي، پداسي ډول چې د مادي يا معنوی زیان (ضرر) په رامنځ ته کېدو تمام شي يا د نوموري د حیثیت د هتک موجب شي، تر دوه ګلونو پوري په متوسط حبس يا له شپېټو زرو خخه تر یو سلو شلو زرو افغانیو پوري په نغدي جزا محکومېږي». (۵: ۸۶۸ ماده)
- په تولنيزو رسنيو کې د خصوصي حریم ماتول هم د سايبری جرمونو له ډلې شمېرلۍ شو، الیته د خصوصي حریم نقض د تولنيزو رسنيو له راتګ خخه د مخه هم یوه ستره ننګونه وه. په هغه وخت کې چې خلک لا د انترنېت له نوم سره نا اشنا وو د خصوصي حریم د مصوونیت لپاره مبارزه کېده.

د لومړي خل لپاره په ۱۸۹۰ م کال کې د «سامویل دی وارن او لویس براندیس» له خوا په امریکا کې (د خصوصی حریم د مصوونیت حق) تر عنوان لاندې مقاله خپره شوه. دوی یاده مقاله د وارن په کور کې د مېلمستیا د راپور د خپرولو په وړاندې د اعتراض او غبرګون لپاره نشر کړه. په یاده مقاله کې د افراډو د خصوصی حریم، امنیت او حیثیت ته له حقوقی پلوه کتنه شوې وه او په دې باور و چې رسنیو د خلکو خصوصی حریم او حیثیت نقض کړي دی او دغه شایعه نه یوازې بې کاره او بدخواه خلکو پورې تړلې ده، بلکې په یو تجارتی چاره بدله شوې چې رسنی له هغه خخه گټه پورته کوي (۸: ۹۷-۹۶ مخونه)

هر ډول رسنی کېدای شي چې د یو چا خصوصی حریم نقض کړي خو توپیر یې دا دی چې کولای شو ځینې رسنی کنټرول شي یا هم شخص کولای شي چې د نقض او جرم په صورت کې هغوي محکمې ته کش کړي او د ادرس پیدا کول یې اسانه دي، خو په تولنیزو رسنیو کې دا چاره ستوزمنه ده. که ورڅانه یا مجله کوم خبر خپروي نو هغوي تر ډېره حده د یو مسؤولیت احساس لري، ادرس یې معلوم وي او د یوې نشراتي پالیسي، په اساس خپرونې کوي. همداسي تلویزیون او راديو هم ورته ځانګړتیاوي لري چې د یو کاري تیم او منظمو تشکیلاتو په اساس خپرونې لري چې د مسؤولیت احساس په کې ډېر ده. خود تولنیزو رسنیو کارول تر ډېره فردې بنه لري همدا علت دی چې کارونکۍ یې ډېر د مسؤولیت احساس نه لري او زیاتره وخت هغه خه نشروي چې د نورو خصوصی حریم ګواښي.

شاید ځینو ته پوبنتنه پیداشي چې یو کس غلا کوي یا بل کوم غیر قانونې کار کوي خونه غواړي چې نور خلک یې په اړه پوه شي ایا دا هم خصوصی حریم کېدلاي شي؟ په ځواب کې به یې ووايو چې نه، ځکه چې فساد کول جرم دی او هغه باید راویپېل شي خو تاسونه شئ کولای چې د شخص د فساد له امله د هغه کورنې ته توهین وکړئ او یا د هغه شخصي اړیکې چې له فساد سره تړاو نه لري راویپې او خپرې یې کړئ. ځکه د ژورنالستيکي اخلاقو له اصولو خخه یو هم دا دی چې رسنی باید عامه گټي له هر خه وړاندې وګنې او د فساد پر ضد مبارزه وکړي.

خصوصي حريم څنګه زيانمنېري؟

په ټولنیزو رسنیو کې مور له دوه ډوله ننګونو سره مخ یو چې نور کولای شي زمور حريم ونګوی:

۱ - هغه ډول ننګونې چې مور په خپل لاس دغو رسنیو ته اجازه ورکوو چې زمور خصوصي حريم ته داخلې شي او هغه معلومات چې مور نه غواړو له دولت او يا عامو خلکو سره شريك کړو په خپله په اگاهانه یا غېر اگاهانه ډول له رسنیو سره شريکوو. د ډېټا او و یې سایټ طراح ديلان کارن(Dylan Curran) وايی چې مور هېڅ خصوصي حريم نه لرو ځکه مور په خپله هغه معلومات چې د پټ ساتلو هڅه یې کوو له ګوګل او فيسبوک سره شريکوو، که چېږي مور د لوکېشن بتین فعاله کړو نو ګوګل پوهېږي چې مور چېږي یو، ټول هغه خه چې مور لتولي او پاک کړي زبرمه کوي، زمور پروفائل د ګوګل په واک کې دي، زمور د اپليکيشن له ټولو پروګرامونو باخبره دي، د یو ټیوب لټون هم زبرمه کوي او همدارنګه کولای شي چې په میلونونو پابو اطلاعات ذخیره کړي. حتی زمور ايميلونو، انځورونو او پاک شوېو اطلاعاتو ته هم لاسرسی لري. فيسبوک هغه ټولنیزو رسنی ده چې هر خه زبرمه کوي له تګونو نیوې تر ځای، ننټو، هغه چې د ملګرو سره په اړه یې خبرې شوي دي. آن د لېږل شوېو شکلونو د زبرمه کولو په مرستې ستاسو د فکر خرنګوالي مشخصوي. په دې سربېره هغوي زمور مايک او کمرې ته هم لاسرسی لري(۱۱: انټرنېټ). د دغه ډول معلوماتو خوندي کول تر یوې اندازې شونې دي ځکه مور اختيار لرو چې له فسبوک، یا ګوګل او دغه ډول نورو سایټونو سره خپل معلومات شريك کړو یا نه.

۲- بل ډول هغه ننګونې دي چې د نورو په وسیله په نښه کېرو. انټرنېټي هيکران د دي هڅه کوي چې د نورو حريم ته وړشي او پټ اسناد ترې غلا کړي. هغه چې وايی غل تل له پوليسو دوه قدمه وړاندې دي، انټرنېټي هيکران او غله هم کولای شي چې دېرو محفوظو او پټو اسنادو ته لاسرسی پیدا کړي.

يواري په افغانستان کې نه، بلکې په ټوله نړۍ کې د خصوصي حريم په وړاندې سترې ننګونې شته دي. خو لکه څنګه چې د ټولنو دود او دستورونه توپير لري نو د خصوصي حريم او د هغه د نقض په اړه هم عکس العملونه توپير لري. ځکه ځينې مسايل چې په یوه ټولنه کې یې خلک په ويړ له نورو سره شريکوو په بله ټولنه کې

هغه شرم گنيل کېري. افغانستان هم يو له هغه هېوادونو خخه دی چې د پوهې کچه په کې تېته ده او د پر عادي مسایل شرم بلل کېري. حتی دلته دا هم دېر لوی شرم گنيل کېري چې پوليس د چا کور ته لار شي او د محکمې د حکم په اساس هغه جلب کړي. د کرونا ناروغۍ د راتګ په لومړبو کې مو هغه کسان ولیدل چې خپل مرض به یې د تولنيزو ننګونو په اساس پت ساته. د خلکو عامه پوهاوی بل هغه خه دی چې د خصوصي حريم مسأله یې دېره پېچلې کړي ده. د بېلګې په توګه که ئينې خلک د اپدنس په ناروغۍ اخته وي نو خپله ناروغۍ آن د کورنى له غړو خخه هم پتېه ساتي خکه دلته حاکم ذهنیت داسې دی چې ايدس به حتما له ناروا جنسی اړیکو خخه انتقال شوی وي په داسې حال کې ايدس يوه ساري ناروغۍ ده او کېدلاي شي چې له بسخې نه مېړه او له مېړه خخه بسخې ته انتقال شي، همدارنګه کېدلاي شي چې د ناروغ کس په وينې ککړه ستنه که چېږي روغ کس ته ولګېري نو هغه ته انتقالېري. د غابښونو، عملیاتونو او زړون د نه تعقیم شوو وسایلو او داسې نورو اسبابو له لاري هم په اسانۍ انتقالېداي شي. نو په داسې تولنو کې چې د پوهاوی کچه تېته وي، دېږي عادي خبرې هم شرم بلل کېري او لا هم دېږي فيصلې د شواهدو پرځای د ذهنی برداشتونو او ناوړو دودونو په اساس کېري، د خصوصي حريم نقض دېږي ناوړه پايلې لري.

يو شخص تر کومه حده په خپل حريم کې خپلواک دی؟

که يو شخص ووايي چې زه په خپل خصوصي حريم کې خپلواک یم او په خپله خونبه غواړم چې له نورو سره خپل هر خه شريک کرم نو ايا دا شخص کولای شي؟ په خواب کې به ووايوا چې نه. بلکې دلته دغه ازادي مقیده شوي ده او دوه برخې لري؛

- ۱ - د خصوصي حريم هغه برخه چې نور خلک د شخص له اجازې پرته د هغه د خپرېدو حق نه لري خو خپله شخص کولای شي چې هغه خپره کړي. د بېلګې په توګه، خوک حق نه لري چې د بل شخص له اجازې پرته د هغه شخص د کورنى محفل ویدیو په رسنیو کې خپره کړي خو که شخص اجازه ورکړي او يا هم خپله شخص خپره کړي نو پروا نه لري.

- ۲ - د خصوصي حريم هغه برخه چې حتی خپله شخص هم نه شي کولای چې د رسنیو له لاري هغه له نورو سره شريکه کړي بلکې د قانون له پلوه جرم هم بلل کېري.

که يو شخص خپل لوح انځورونه يا ویدیو په خپله خونښه په رسنیو کې خپروي نو د اغېر اخلاقې چاره ده. د رسنیو قانون د دې ډول آثارو خپرول منع کړي دي. د یاد قانون ۴۵ مادي اتم بند په دې اړه داسې حکم کوي: د هغه آثارو او مطالبو خپرول او تکثیرول منع دي چې د ټولنې د افرادو او په ځانګړې توګه د ماشومانو او تنکيو څوانانو روانی امنیت او اخلاقې سلامت زیانمنوی. (۴: ۳۸ مخ)

په رسنیو کې د خصوصي حریم د نقض موخي:

په مجموع کې او په ځانګړې توګه په ټولنیزو رسنیو کې د خصوصي حریم نقض کوونکي لاندې موخي لري.

- ناوړه سیاسي رقابتونه: سیاسي رقابتونه د نړۍ په ټولو هېوادونو کې شته اوسيالان کوبښن کوي چې مقابل لوري مات کړي. خو په هغه هېوادونو کې چې سیاسي فرهنگ کمزوری وي هلته بیا هڅه کېږي تر خو له هرې ممکنه لاري څخه د خپل سیال پر وړاندې کار واخلي. افغانستان هم یو له هغه هېوادونو څخه دي چې د سیاسیونو پلویان د سیاسي مبارزې په ترڅ کې د اخلاقو او خصوصي حریم ټولې پولې ماتوي. دا چاره په ټولنیزو رسنیو کې په اسانی سره ترسره کېږي. دغه ناوړه رقابتونه په تاکنیزو سیالیو کې ډېر زور اخلي. هر څل چې په افغانستان کې د تاکنو بهير رانژدي شوي دی نو ورسره جوخت په ټولنیزو رسنیو کې د نوماندانو د ملاتې او مخالفت بهير هم چتیک شوي دی چې ډېر وخت پر نوماند سربېره د هغه د کورنې د نورو غړو خصوصي حریم هم تر پښو لاندې شوي دي.

د تاکنو په جريان کې د ټولنیزو رسنیو د فعالیتونو د تنظيم لایحي د خلورمې مادي لومړۍ فقره چې د افرادو د شخصيت او خصوصي حریم احترام ته ځانګړې ده، راغلي چې ټولنیزې رسنې دي د اشخاصو کرامت او شخصيت ته درناوی ولري او د هغوي شخصي او خصوصي حریم ته دې نه داخلېږي.

دغه راز د اوومې مادي په دویمه فقره کې چې د کمېټو د پېړکو او تاکنیزو رسنیزو سرغړونو او تخلفاتو په اړه ده، داسې راغلي دي: د هغه مطالبو او معلوماتو خپرول چې د تاکنو د کاندیدانو او نورو اشخاصو حرمت ته سپکاوی بلل کېږي، تخلف او سرغړونه ده چې د دغه طرزالعمل د اتمې مادي په دویمه فقره کې راغلي دي چې د اوومې

مادي د دويمې فقري ناقض له پنځو خخه تر يو لک افغانيو پوري نغدي جريمه کېږي. (۱۲: انټرنیټ)

خو له بدء مرغه چې زمور په هېواد کې په هر ئل ټاکنو کې دا پېښې دېږي تکرارېږي او پر ټولنيزو رسنيو سربېره په لویو غوننو، د تلویزیون په پردو او په خپلمنځي مجلسونو کې هم د يو او بل پر وړاندې د توهین او هتك خخه ډک الفاظ استعمالېږي.

د ډله يېزو اطلاعاتو د وسایلو پالیسي د ۱۳۹۰ ل کال د غويي د مياشتې په ۱۴ نېټه د رسنيو د عالي شورا له لوري تصويب شوه. د یادي پالیسي له مهمو مسایلو خخه هغه اصول دي چې د رسنيو حقوق، مدیریت، مسؤولیت او مکلفیت، د خپرونو د مطالبو محتوا، د مقرراتو د حدودو او ثغورو رعایتول او د ژورنالیزم د مسلکي او اخلاقی اصولو رعایتولو موضوعګانې تر پونښن لاندې نيسی. دغې پالیسي د خصوصي حریم په ساتنه باندې ځانګړۍ تأکید کړي دي او په دې اړه داسې ليکي: «په قانون کې د منل شویو اصولو له مخي د افرادو خصوصي حریم له تعرض خخه خوندي دي، له دي امله د افرادو اعتبار، مالکيت او خصوصي حریم باید د رسنيو په واسطه وسائل شي او رعایت شي. د نورو په حقوقو د تېري په صورت کې به رسني له قانوني عواقبو سره مخامنځ شي» همدارنګه په بل بند کې راغلي د هغو مطالبو او اطلاعاتو خپرول چې له ټولنيز پلوه زیان ولري او هم د افرادو د شخصي حریم له خصوصي حقوقو سرغړونه وي، منع دي. (۶: ۱۰ مخ).

- ټولنيزې ستونزې: د افغانستان په خېر هېواد کې چې لا هم د خلکو ترمنځ په ډېرو عادي مسایلو سره يو بل ته د ټوپک ماشي ته گوتې وروپل کېږي، هلته چې د مور او خور نوم اخیستل شرم وي، د تره بچيانو ته د تربور خطاب کېږي او داسې ډېر نور ناوړه رواجونه وي نو هغه کسان چې غواړي نورو ته زیان ورسوی يا له هغو خخه انتقام واخلي نو د ټولنيزو رسنيو له لاري د هغوى د بدنامي هڅه کوي. په دودپالو ټولنو کې چې ډېرو عادي مسایلو ته هم د شرم په سترګه کتل کېږي د خصوصي حریم ماتول هم ناوړه پایلې لري. حتی څینې وخت د مرګ باعث ګرځي. سره له دي چې د افغانستان د جزايري کوډ په ۶۲۸ مه ماده کې چې «د کورنۍ د رازونو افشا» ته ځانګړې ده، داسې راغلي: هغه شخص چې له علنې وسایلو په استفادې د یوې بلې کورنۍ

اسرار افشا کړي، که خه هم حقیقت ولري، له لسو تر دېرش زره افغاني پر نغدي جريمې محکومېږي. له بدہ مرغه چې اکثره وخت د دغه جرمونو مجرمين نه نیول کېږي او همدا ددې سبب گرځبدلی چې په دغه ډول جرمونو کې زیاتوالی راشي. - بدې اقتصادي موخي: د خصوصي حريم نقض په نړیواله کچه د ځینو لپاره د عايد ستره منبع ده. هیکران د نورو اشخاصو د معلوماتو د پیتولو لپاره هڅه کوي چې له خلکو خخه د هغه د نه نشرولو په بدل کې پیسې ترلاسه کړي. دا کار که په پرمختللو ټولنو کې د هیکرانو یا انټرنېټي غلو په وسیله ترسره کېږي نو په ځینو ټولنو کې د معلومو اشخاصو له لوري هم ترسره کېږي.

نړدي دوه کاله وړاندې په فارياب ولايت کې د ملا رسول لندي په نوم د یو کس ويډيوګاني په ټولنیزو رسنیو کې خپري شوي. ملا رسول لندي هغه کس و چې د کلونو راهیسي یې ادعا کوله چې د بې اولاده بنځو درملنه کوي چې اولاد وزېروي او په دې پلمه یې په هغوي جنسی تیری کاوه. د امریکا غړاشنا رادیو د محلی چارواکو له قوله ليکي چې ياد کس ملا نه و، بلکې د مافیايو باند مشر و چې له بنځو خخه یې په پته ويډيوګاني ثبت کولي او بیا به یې له هغوي خخه باج اخیسته او کله چې دغه ويډيوګاني د یو محلی زوراکي لاس ته رسپري نو هغه له ملا لندي خخه هره میاشت د ۲۵۰۰ ډالرو غوبښته کوي او چې يادې پیسې ورته و نه رسپدي نو ويډيوګاني یې خپري کړي. په خواله رسنیو کې اوس دا ډول باج ګيری ډېږي شوي دي خو د حاکم ذهنیت په اساس ډېر کم خلک دي ته حاضرېږي چې د دغه ډول ستونزو لپاره قانوني مراجعوا ته لاړ شي او یا هم په دې اړه له رسنیو سره خبرې وکړي. (۱۰: انټرنېټ) سره له دې چې له يادې پېښې دوه کاله تېر شول خوتراوسه ياد شخص نه دی نیول شوي.

- ناوره جنسی غوبښني او څورونې: یوه له لویو ستونزو خخه په هېواد کې جنسی فقر دي او همدا د دې سبب گرځبدلی چې ځینې څوانان له هرو ممکنو ناوړو لارو خخه وکولای شي چې خپله دغه جنسی تنده ماته کړي او جرم ترسره کړي. د مخابراتو او ټکنالوژۍ وزارت د معلوماتو په اساس، په هېواد کې نړدي ۱۰ میليونه وګړي انټرنېټ ته لاسرسی او ۳ میلونه وګړي او دوه سوه زره کسان په خواله رسنیو کې اکاونټونه لري. د بې بې سې رادیو د راپور په اساس د تېر ۱۳۹۸ کال په لومړيو شپړو میاشتو

کې نبردي ۳۵۰ ساينيري شكايتونه د مخابراتو او تکنالوژي په وزارت کې ثبت شوي دي. که د افغانستان دودپالي ټولني ته نظر واچوو نو پوهبدلای شو چې د خورونې دا شمېري خو چنده لوري دي ځکه په دېرو داسي مسايلو کې جوني او کورني نه غواړي چې د شرم له امله داسي شكايتونه ثبت کړي. ځينې وخت دغه پېښې آن د خان وڙنې تر سرحده رسپړي.

حل لاري

۱ - د جعلی اكونتیونو بندول: په ټولنیزو رسنیو کې يو بل ته توهین او د خصوصي حریم نقض اوس دېرو ته یوه عادي مسأله گرځبدلې ده. حتی ځينې وخت دېر پوه کسان د بيان له ازادي خخه غلط مفهوم اخلي او دې ته فکر نه کوي چې د بيان ازادي باید د نورو د توهین او د هغوي شخصي ژوند ته د صدمې رسولو باعث ونه گرځي. په هبواو د کې په سمه توګه د قانون نه پلي کېدل دېرو ته دا چانس ورکړي دی چې په اسانۍ سره د خصوصي حریم دیوالونه مات کړي. ځينې دغه اكونټونه د نامعلومو اشخاصو له لوري ګنترولپېري خو زیاتره وخت د خرګندو افرادو له لوري هم د نورو توهین کېږي، خو په اړه یې جدي اقدام نه کېږي. دولت د خپلو پراخو امکاناتو په اساس کولاي شي چې په اسانۍ سره دا ډول اشخاص پیدا او د قانون منګولو ته وسپاري. که تاسو ټولنیزې رسنی (ټوبتیر، فيسبوک...) استعمالوی نو تاسو ته به په بنه ډول واضح شوي وي چې د جعلی او نامعلومو اکاونټونو موجودیت دېر مضر او د خلکو خصوصي حریم ته ستر ګواښ دی. د افغانستان د جزا قانون ۴۲ ماده هم د علنی وسایلو له لاري نورو ته د داسي ګنځلو او ناپرو خبرو کول چې د شخص حیثیت او اعتبار ته صدمه رسوي، جرم ګنې او دغه ډول مجرمينو ته یې د لنډ قید سزا چې له دې میاشتو خخه کم نه وي او یا نغدي سزا چې له ۳۰۰۰ افغانیو خخه کمه او له ۱۲۰۰۰ افغانیو خخه زیاته نه وي تاکلې ده. (۸: ۹۶ مخ)

۲ - د ژورنالستانو مجازات او مكافات: د مكافاتو او مجازاتو اصل کولاي شي چې په رسنیو کې د خصوصي حریم د نقض کچه راکمه کړي. رسنی باید خپلو ژورنالستانو ته د مجازاتو او مكافاتو اصل په پام کې ونیسي. هغه ژورنالستان چې په خپلو چارو کې اخلاقې کودونه مراعاتوي د هغوي مادي او معنوی ستایل هغوي نور هم هڅوي چې په خپلو چارو کې دقت او د ژورنالیزم اصول او اخلاق مراعات کړي، برعكس هغه

ژورنالستان باید مجازات شي چې شایعات خپروي، په خپلو راپورونو کې د بې طرفی اصل په پام کې نه نیسي او هڅه کوي چې د نورو خصوصي حریم ته داخل شي. یو ژورنالست باید له مسلکي اخلاقو خڅه خبر وي د بنوونیزو پروگرامونو له لارې ژورنالستانو ته د مسلکي اخلاقو بشوول او زده کول د ژورنالستانو په چارو کې مثبت تغییرات راوړي. هر خومره چې دغه ډول پروگرامونه ډېر وي هغومره د یادي موضوع ارزښت ته ډېره پاملزنه کېږي. ځینې رسنۍ او ژورنالستان ددي لپاره چې په خبر رسولو کې تر نورو مخکې شي د خبر دقت ته پام نه کوي او دقت د سرعت قرباني کوي. د دې لپاره چې مخاطب ته کره او دقیق معلومات ورسول شي باید خبر د کره او مؤټقو سرچینو له تایید وروسته خپور شي.

۳ - جدي قانوني چلنډ: لکه چې مخکې ذکر شول د خصوصي حریم پر وړاندې ننګونې په ټوله نړۍ کې شته او حتی هغه هېوادونه چې هلته قانون په پوره توګه حاکم دی او د خلکو د پوهې کچه یې هم لوړه ده بیا هم خصوصي حریم نقض کېږي. خو زمور د هېواد فرهنګ او حالات له دې هېوادونو سره توپیر لري. په رسنیو کې د دې ډول پېښو د مخنيوی لپاره باید جدي او قاطع اقدامات وشي. ټولو هغو رسنیو، ژورنالستانو او اشخاصو سره جدي قانوني چلنډ وکړي چې د نورو خصوصي حریم زیانمنوي. هغه رسنۍ چې په مکرر ډول په کې نورو ته سپکاوی کېږي باید وټړل شي. د دې ډول قضیو معلومات باید د رسنیو له لارې له خلکو سره شریک شي چې نور ورڅه عترت واخلي. د دې ډول قضیو علنی محاکمه کولای شي چې دا ډول پېښې راکمې کېږي. د هېواد د اساسی قانون په ۱۲۸ ماده کې هم د محکمو د جریان د علنی کېدو په اړه داسې لیکل شوی دي: «د افغانستان په محکمو کې محاکمه په علنی ډول دايرېږي او هر خوک حق لري د قانون له حکمونو سره سم په هغې کې ګډون وکړي. محکمه کولای شي، په داسې حالاتو کې چې په قانون کې خرګند شوې يا د محاکمې سري توب ضروري وګنل شي، سري غونډې دايرې کې خو د حکم اعلان باید علنی وي» (۳: ۶۵ مخ)

۴ - دوامداره تعقیب: د دې ډول پېښو د کمولو لپاره یوه بله لاره د قضیو تعقیبول دي. په افغانستان کې اوس معمول ګرځبدلی چې یوه پېښه تر خو ورڅو پورې نښه ګرمه وي رسنۍ، خلک او دولت ټول یې په اړه بحثونه کوي، د تورنو کسانو د نیولو او

محاکمه کولو غونستنه کوي، مسؤول چارواکي هم د اجرآاتو سينه ڈبوی خود خو ورخو له تېربدو وروسته خبره غلې شي او همداسي هر خه هېر شي. که دغه ډول قضيي د دولت له لوري تعقیب شي نو له يو خوا به عدالت پلى شي او له بل پلوه به دا ډول جرمونو کچه را کمه شي.

پايله

۱- د ملي او نړيوالو قوانينو پر اساس خصوصي حريم له هر ډول تيري خخه خوندي دی او خوک حق نه لري چې د نورو په خصوصي حريم تيري وکړي.

۲- د ټکنالوژۍ په پرمختګ او له هغې نه په ناوړې گټې اخيستني سره د خصوصي حريم حرمت ته دېر زيان رسپدلاي.

۳- د هېواد په ټولنيزو رسنيو کې په پراخه پیمانه د نورو خصوصي حريم نقض کېږي خو لا تر اوسه يې په وړاندې د عملې گامونو اخيستلو کوم روښانه خرك نه ليدل کېږي

۴- د خصوصي حريم نقض د افغانستان په خېر دوديزو ټولنو کې ډېرې ناوړه پايلې لري او حتی د خلکو د مرګ په بيهه تمامېږي.

۵- په ځینو وختونو کې حتی شخص نه شي کولای چې خپل پته اسرار له نورو سره د رسنيو له لاري شريك کړي.

په ټوله کې له دي نه داسي پايله اخلو چې په ټولنيز ژوند کې هېڅ ډول مطلقه آزادي نه شته او هر انسان ته بویه چې په خپل کردار او بيان کې د ټولنيز ژوند شپرازه هېړه نه کړي.

وراندیزونه

۱ - د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوژۍ وزارت دي په ټولنيزو رسنيو کې د هغو اشخاص او جعلي اکونټيونو مخه ونيسي چې د خلکو شخصي حريم تهدیدوي.

۲ - اطلاعاتو او فرهنگ وزارت دي د خصوصي حريم مسأله جدي وګني او هغه رسني چې په هغې کې د خلکو خصوصي حريم نقض کېږي د قانون مطابق دي ورسه اجرآات وکړي.

- ۳ - رسنی دی د هغو خپرونو له نشرولو او رسنیو ته د هغو کسانو له رابللو خخه پوهه وکړي چې د نورو خصوصي حريم ته درناوی نه لري.
- ۴ - ژورنالستان دی هڅه وکړي چې په خپلو چارو کې اخلاقې کودونه مراءات کې او د خلکو خصوصي حريم ته زیان ونه رسوي.
- ۵ - رسنی دی د ورکشاپونو او نورو تعليمي خپرونو له لارې خپلو ژورنالستانو ته د فردی وجدان روزنه ورکړي چې ژورنالستان د وجدان د غږ په اساس د خلکو حريم ته درناوی وکړي.

ماخذ

- ۱ - احمدی، جاویده. اصول اخلاق رسانه یې، چاپ اول، مطبعه عازم: کابل، ۱۳۹۰.
- ۲ - احد، زحل. «خواله رسنیو کې افغان مېرمنې؛ د کورنۍ تر پنگېدو تر ئاخنوزې» بې بې سې پښتو، ۱۳۹۸ د لېندۍ ۴، لاسرسی: <https://www.bbc.com/pashto/afghanistan-50542556> [مراجعة: ۱۳۹۹] .[۲۲/۶
- ۳ - افغانستان. اساسی قانون، د اساسی قانون پر تطبيق د څارني خپلواک کمیسون: کابل، ۱۳۸۹ ل.
- ۴ - افغانستان. د ټولنیزو رسنیو قانون، رسمي جريده، پرله پسي ۹۸۶ گنه، ۱۳۸۸
- ۵ - افغانستان. د جزا کود، رسمي جريده، پرله پسي ۱۲۶۰ گنه، د خپرېدو نېټه: ۱۳۹۶/۲/۲۵ ل.
- ۶ - افغانستان. د دله بیزو اطلاعاتو د وسایلو پالیسي، د رسنیو عالي شورا مصوب، ۱۳۹۰/۲/۱۴ ل.
- ۷ - الکوزی، عبدالرحمن. رسنی او په هېواد کې د هغو فرهنگي زیانونه، ناچاپ، د افغانستان د علومو اکادمي، د ثبت شمېره ۷۹۲، کابل، ۱۳۹۸.
- ۸ - باخترى، منىزه. اخلاق و حقوق در ژورناليزم، چاپ اول، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۸۹ ل.

۹- حبیب، خالد احمد. د ژورنالیزم بنسټونه، د مومند خپرندویه ټولنه: جلال اباد، ۱۳۹۳.

۱۰- د امریکا غړ راډيو، «ملا لنډي او په فارياب کې ناموسی قتلونه» دامریکا غړ، ۱۶ تله ۱۳۹۷ ل، لاسرسی،

<https://www.pashtovoa.com/a/afghan-officials-say-the-man-known-mullah-landay-had-no-religious-credentials-led-an-extortion-ring-.htm> [مراجعه: ۱۳۹۹ / ۶ / ۳۰].

۱۱- سلام وطندار راډيو، «خصوصي حریم نلرو» سلام وطندار، ۹ وری ۱۳۹۷، لاسرسی،

. ۳۰ / ۶ / ۱۳۹۹ [مراجعه: <https://swn.af/pashto/Article.aspx?a=38518>

۱۲- همدر، عزيزالله. «په تاکنيزو مبارزو کې د کانديدانو خصوصي حریم مات شوی» پژواک خبری اړانس، ۱۳۹۸ د تلي ۳، لاسرسی:

/ ۶ / ۱۳۹۹ [مراجعه: <https://factcheck.pajhwok.com/ps/2019/09/25/>].

محقق نعمت الله اخگر

افغانستان و اسناد بینالمللی حقوق بشر

International Human rights documents and Afghanistan

Abstract

Human rights are fundamental rights that each person as a human being regardless of race, ethnicity or religion must enjoy it.

Human rights have an ancient history as a universal value but since world war two, it has developed further in the context of international human rights instruments in the context of the United Nations.

However, on the basis of human rights, there is disagreement between governments but the international community is working hard in order for human rights in the world to be better and more secure than before in this regard, the Government of Afghanistan has joined the important human rights documents These include the Universal Declaration of Human Rights, the Convention on Civil and Political Rights, the Convention on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Elimination of Discrimination, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the Convention on the Rights of the Child and its two optional protocols and the Convention on the Rights of Persons with

Disabilities that Many of their provisions are reflected in the Constitution of Afghanistan and other applicable laws of the country.

خلاصه

حقوق بشر؛ حقوق اولیه و بنیادینی است که هر فرد به عنوان انسان، جدا از تعلقات نژادی، قومی و مذهبی باید از آن برخوردار باشد. حقوق بشر به عنوان یک ارزش جهان شمول دارای تاریخ کهن است ولی بعد از جنگ جهانی دوم؛ در چارچوب اسناد بین‌المللی حقوق بشر در چوکات ملل متحد، بیشتر توسعه پیدا می‌کند.

گرچه در مبانی حقوق بشر، میان دولتها اختلاف نظر وجود دارد ولی جامعه جهانی کوشش بر آن دارد تا حقوق بشر در جهان خوب‌تر و بیش‌تر از پیش تأمین و تطبیق شود. سوالی که تحقیق حاضر در صدد یافتن پاسخ به آن می‌باشد اینست که اساساً حقوق بشر چیست و افغانستان به کدام اسناد بین‌الملل حقوق بشری الحق ورزیده است و مکانیزم ایجاد الزامیت این اسناد برای افغانستان چگونه می‌باشد؟ در راستای نهادینه‌سازی حقوق بشر دولت افغانستان به اسناد مهم حقوق بشری ملحق شده که از آن جمله می‌توان به اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون منع تبعیض نژادی، کنوانسیون منع شکنجه، کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان، کنوانسیون حقوق کودک و دو پروتکل اختیاری آن و کنوانسیون افراد دارای معلولیت، نام بُرد که مقررات بسیاری از آنها در چارچوب قانون اساسی ۱۳۸۲ افغانستان و سایر قوانین نافذه کشور بازتاب یافته است.

مقدمه

حقوق بشر؛ حقوق اولیه و بنیادی است که هر انسان جدا از تعلقات و وابستگی‌های؛ نژادی، زبانی، مذهبی و شرایط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی از آن برخوردار بوده و دارای ویژگی‌هایی چون ذاتی بودن، سلب ناپذیری، برابر، تفکیک ناپذیر همبستگی، تقسیم ناپذیری و جهان شمولی می‌باشد.

حقوق بشر به اساس مصادیقی در اوایل شکل گرفت که حق حیات، کرامت انسانی و حق آزادی؛ جزء مصادیق اولیه و بنیادین حقوق بشر می‌باشد و به اساس

اسناد بین‌المللی حقوق بشر دولت‌هایی که به این اسناد ملحق شده اند مکلف به رعایت آنها می‌باشند.

حقوق بشر به عنوان یک ارزش در اندیشه‌ها؛ تاریخ طولانی و کهن دارد و به نظریات فیلسوفان یونان باستان برمی‌گردد ولی به شکل عملیاتی و پالیسی نزد دولت‌ها به اواسط قرن بیستم؛ بعد از ختم جنگ جهانی دوم برمی‌گردد که اعلامیه جهانی حقوق بشر مهم‌ترین سند و آغازی برای جهانشمولی حقوق بشر به حساب می‌آید.

حقوق بشر تا امروز؛ طی چندین نسل تکامل نموده که از حقوق مدنی و سیاسی تا حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی و در حقوق بشر معاصر؛ حتی حق بر محیط زیست سالم و حق بر خلوت را نیز دربر می‌گیرد که طی چندین سند بین‌المللی تدوین، تصویب و اجرایی گردیده است.

افغانستان به عنوان عضو جامعه جهانی به بسیاری از اسناد بین‌المللی پیوسته است و از این ناحیه الزاماتی را پذیرفته است؛ از اعلامیه جهانی حقوق بشر گرفته تا کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان که ما در این نوشتار ابتدأ می‌کوشیم؛ چیستی حقوق بشر را بیان کنیم و در گام بعدی به این موضوع اشاره خواهیم نمود که افغانستان به کدام اسناد بین‌المللی حقوق بشر ملحق شده است.

سوال اصلی اینست که اساساً حقوق بشر چیست و افغانستان به کدام اسناد بین‌الملل حقوق بشری الحق ورزیده است و مکانیزم ایجاد الزامیت این اسناد برای افغانستان چگونه می‌باشد؟ فرضیه قابل طرح در این نوشتار اینست که حقوق بشر؛ حقوق بنیادین و اولیه‌ی انسانی است که هر انسان جدا از هرگونه تعلق و وابستگی، از آن برخوردار بوده و این حقوق ذاتی و سلبناپذیر می‌باشد و افغانستان به اسناد مهم حقوق بشری از اعلامیه جهانی حقوق بشر گرفته تا کنوانسیون حقوق کودک و کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان الحق نموده است و معاهدات بین‌المللی در کل و اسناد بین‌المللی حقوق بشر بطور خاص طی دو مکانیزم برای کشورها ایجاد الزامیت می‌کند، اولاًً یا کشورها به اساس تأیید و تصویب اسناد بین‌المللی، متعهد به رعایت قواعد اسناد بین‌المللی می‌شود و ثانیاً به اساس مکانیزم الحق خود را ملزم به رعایت مفاد یک سند بین‌المللی می‌سازد و در نهایت با گنجانیدن مفاد و

مندرجات اسناد بین‌المللی در قالب قانون اساسی و قوانین عادی در اجرا و تطبیق آنها ملزم می‌گردد.

برای فرجام خوب‌تر برای این نوشتار آنرا طی دو مبحث سازماندهی نموده‌ایم که در مبحث نخست

به این موضوع خواهیم پرداخت که حقوق بشر چیست و در گام دوم به معرفی اسنادی خواهیم پرداخت که دولت افغانستان به عنوان عضو از جامعه جهانی؛ به آنها حق نموده و از این ناحیه با توجه به مکانیزم ایجاد الزامیت معاہدات بین‌المللی، مکلف به رعایت مفاد و مندرجات آن اسناد می‌باشد.

هدف تحقیق: تعریف و توضیح حقوق بشر و معرفی اسنادی که دولت افغانستان به آنها الحاق ورزیده و نیز مکانیزم ایجاد الزامیت آن برای افغانستان هدف اساسی تحقیق حاضر می‌باشد.

مبرمیت موضوع: مبرمیت موضوع از ارزش و اهمیت حقوق بشر ناشی می‌شود که در جامعه بین‌المللی به عنوان یک ارزش انسانی مطرح است.

اهمیت موضوع: افغانستان بیش از هر کشور دیگری نیازمند درک دقیق از مفاهیم حقوق بشری و اسناد مرتبط به آن می‌باشد و تحقیق حاضر به دلیل تشریح و توضیح این مفهوم جهانی، معرفی اسناد و ذکر مکانیزم ایجاد الزامیت، دارای اهمیت و ارزش علمی و عملی می‌باشد.

میتود و روش تحقیق: این نوشتار توصیفی-تحلیلی بوده و با جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات با استفاده از روش کتابخانه‌ای تکمیل خواهد شد.

اول: تعریف و توضیح حقوق بشر

همانطوری که مطرح شد حقوق بشر تاریخ کهن دارد که به اندیشه‌های فلسفی در یونان باستان بر می‌گردد و به اساس آنچه در مفهوم فلسفی حقوق بشر مطرح است حقوق بشر؛ حقوق و آزادی‌های بنیادینی است که هر انسان به عنوان انسان بودنش و جدا از هرگونه تعلق ووابستگی از آن باید برخوردار باشد و حقوق بشر در قالب اسناد بین‌المللی؛ مجموعه‌ای از اسناد بین‌المللی حقوق بشر است که جامعه جهانی

با طی نمودن تشریفاتی آنرا تدوین، امضا، تصویب و اجرایی نموده اند.(۱: ص. ۳۰-۳۱)

تاریخ طولانی حقوق بشر هم در تمدن شرق و هم در تمدن غرب قابل مشاهده است؛ بسیاری از کتبیه‌ها و نوشه‌های تاریخی حکام و فیلسوفان شرق و غرب حکایت از موازین حقوق بشری دارد؛ از مطرح شدن موازین ابتدایی حقوق بشر در قانون حمورابی(۱۶۵۸-۱۷۳۰ قبل از میلاد) تا لوح دوازده‌گانه رومی‌ها در حدود (۴۵۰ قبل از میلاد) و ظهور دین مقدس اسلام که در قرآن شریف به صراحت تأکید بر این موضوع دارد که هیچ فرقی و تمایزی میان زنگها نیست و اینها همه برای شناخت همدیگر است. همچنین اندیشه‌های فیلسوفان از ارسسطو و افلاطون گرفته تا جان لاک و اسناد بین‌المللی معدودی در چارچوب جامعه ملل که همه حکایت از تاریخ کهن حقوق بشر به عنوان ارزش والای انسانی دارد که جوامع را به رعایت آن موازین انسانی فرامی‌خواند تا جامعه انسانی‌تر از پیش شود.(۲: ص. ۳۷-۴۰)

گرچه حقوق بشر در قالب اسناد تاریخی و اندیشه فیلسوفان تاریخ طولانی دارد اما هسته اصلی حقوق بشر به شکل امروزی و در قالب اسناد الزام‌آور بین‌المللی بعد از جنگ جهانی دوم شکل می‌گیرد؛ تغییر نگاه دولتها در روابط شان با همدیگر در نتیجه خسارات انسانی جنگ جهانی دوم و تأسیس سازمان ملل متحد؛ دگرگونی و تحول بزرگی در زمینه رعایت و اشاعه حقوق بشر پدیدار شد که تدوین و تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر در چارچوب ملل متحد و همچنان تصویب دو ميثاق جداگانه در بخش حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از مصاديق این تحول بزرگ در جامعه جهانی بودند.(۳: صص ۵۱-۵۲)

آنچه در فوق گفته شد؛ بررسی کوتاه تعریف و تاریخچه حقوق بشر بود که در آن اختلاف دیدگاه وجود ندارد ولی راجع به مبانی حقوق بشر بطور خاص و حقوق بطور عام اختلاف نظر وجود دارد؛ این اختلاف نظر ناشی از محور قرار دادن طبیعت، قرارداد اجتماعی و یا اراده پروردگار می‌باشد؛ به اساس دیدگاه مکتب یا طرفداران حقوق طبیعی که معتقدند مبانی حقوق نظم حاکم در متن طبیعت، ساختار وجودی انسان و فطرت آدمی است و پوزیتیویست‌ها که معتقدند مبانی قواعد حقوقی امر اعتباری است و ناشی از اراده دولتها می‌باشند و طرفداران حقوق توحیدی؛ مقررات

حقوقی را هم اعتباری می‌دانند و هم تابع اراده تشریعی خداوند می‌دانند. (۴: صص. ۱۰۳-۱۰۲)

در عصر حاضر آنچه در مورد حقوق بشر گفته می‌شود؛ موارد قراردادی است که با اراده دولت‌ها پیوند دارد و دولت‌ها به عنوان عضو سازمانها و مؤسسات حقوق بشری در تدوین، تصویب و اجرایی کردن اسناد حقوق بشری نقش بارزی دارند ولی مبانی حقوق یا موارد اجرایی و الزامی آن بستگی به طرز دید و نگاه جوامع نسبت به مبانی حقوق بشر دارد که در فوق بررسی شد اما نسبت به ویژگی‌های حقوق بشر نیز به نحوی اتفاق نظر وجود دارد و اینکه حقوق بشر دارای ویژگی‌هایی چون؛ ذاتی بودن، سلب‌ناپذیری، تفکیک‌ناپذیری/همبستگی، برابری، تقسیم ناپذیری و جهانشمولی می‌باشد. (۵: ص ۲۶-۱۹)

چنانچه در فوق تذکر داده شد که حقوق بشر به عنوان یک اندیشه و فکر در اندیشه‌ها و نوشه‌های فیلسوفان پربار گشت و به عنوان یک ارزش جهانی مطرح شد؛ آنچه در این اندیشه‌ها به عنوان مصاديق، آغازگر یک تغییر و دگرگونی در مباحث حقوق بشری بود و فعلاً به عنوان مصاديق حقوق بشر مطرح است سه حق بنیادین بشری بود که حق حیات، حق کرامت و حق آزادی است که در عصر حاضر نیز بسیاری از اسناد بین‌المللی حقوق بشری برای حراست و پاسداری از این سه مصداق عینی حقوق بشر در جامعه جهانی تدوین و اجرایی می‌گردد. (۶: ص. ۳۹-۲۸)

در کنار مصاديق، ویژگی‌ها و مبانی حقوق بشر، دسته‌بندی‌هایی نیز از حقوق بشر ارائه شده اند که مشهورترین این دسته‌بندی، دسته‌بندی است که از آن به عنوان نسل‌های حقوق بشر یاد می‌گردد که توسط دانشمند فرانسوی به اساس شعار انقلاب کبیر فرانسه (آزادی، برابری و برابری) ارائه گردیده است که در آن از سه نسل حقوق بشر سخن به میان آمده است. نسل اول حقوق بشر که بر محور آزادی می‌چرخد که همان حقوق مدنی و سیاسی می‌باشند، نسل دوم حقوق بشر که معطوف به اصل برابری است؛ اشاره به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد و نسل سوم حقوق بشر که معطوف به اصل برابری است؛ اشاره به حقوق همبستگی دارد که معطوف به مسائلی چون محیط زیست و سرنوشت مشترک است. (۷: صص. ۶۲-۶۱)

علاوه بر سه نسل از حقوق بشر که به اساس شعار انقلاب کبیر فرانسه؛ دسته‌بندی شده اند، عصر حاضر که جهان به وسیله اکشاف و توسعه صنعت و تکنالوژی به دهکده‌ای تبدیل شده است و استفاده از منابع توسط انسانها به بالاترین حد آن رسیده است، حقوق‌دانان نسل چهارم حقوق بشر را مطرح می‌کنند که متکی بر توسعه پایدار است، توسعه پایدار اشاره به این موضوع دارد که آنچه به عنوان منابع در جهان وجود دارد، کم و ناپایدار است و انسانها باید طوری از این منابع استفاده کند که از یکطرف کمترین آسیب به طبیعت وارد شود و از طرف دیگر به دلیل اینکه این منابع کم و ناپایدار است باید این استفاده طوری باشد که نیاز نسل‌های آینده را نیز باید در نظر گرفته شود که این نسل را به نسل حق بر توسعه پایدار نام نهاده اند.

دوم: الحق افغانستان به اسناد بین‌المللی حقوق بشر

دولت افغانستان به عنوان یک واحد سیاسی مستقل و عضو جامعه جهانی؛ در روند الحق و پیوستن به اسناد بین‌المللی حقوق بشر به عنوان یک عضو فعال مطرح بوده است و در این روند به اسناد مختلفی پیوسته و آنرا اجرایی نموده است؛ یکی از این اسناد مهم که در زمینه حقوق بشر وجود دارد، اعلامیه جهانی حقوق بشر می‌باشد که دولت افغانستان آنرا امضاء و رعایت آنرا در چارچوب قانون اساسی تضمین نموده است، چنانچه در بند اول ماده هفتم قانون اساسی ۱۳۸۲ جمهوری اسلامی افغانستان چنین آمده است: "دولت منشور ملل متحد، معاهدات بین‌الدول، میثاق‌های بین‌المللی که افغانستان به آن ملحق شده است و اعلامیه جهانی حقوق بشر را رعایت می‌کند." (۷- بند ۱ - ماده ۸)

در کنار اعلامیه جهانی حقوق بشر؛ آنچه در فوق به عنوان نسل اول و دوم حقوق بشر مطرح شدند؛ حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، به ابتکار ملل متحد طی دو میثاق تدوین گردیده است که اولی اشاره به آزادی‌های فردی و متکی بر مصداق حق آزادی است و دومی که نسل دوم حقوق بشر است و متکی بر حق برابری است، میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که هر دو سند در ۱۶ دسامبر سال ۱۹۶۶ در مجمع عمومی

ممل متحد تصویب گردید که دولت افغانستان آنرا تأیید نموده و در ۲۴ جنور سال ۱۹۸۳ آنرا تصویب نموده است. (۹: ص. ۱۲۲)

به اساس مقررات حقوق معاہدات؛ وقتی دولتی یک سند بین‌المللی را تصویب می‌کند به این معناست که آنرا دوبار مورد تأیید قرار داده است، در مرحله اول با تأیید در مجمع عمومی ممل متحد و در مرحله دوم با تأیید به وسیله تصویب در ارگان قانونگذاری به همین دلیل است که مفاد آن سند برای دولت مزبور لازم‌الاجرا می‌باشد.

قواعد حقوق بشر برای مبارزه با رفتارهایی شکل گرفته که از آن به عنوان رفتارهای غیرانسانی و ظالمانه یاد می‌شود؛ رفتارهایی که شأن و کرامت انسانی را خدشه‌دار می‌سازد و با آموزه‌های توحیدی سازگار نیست. جامعه جهانی در راستای مبارزه با اینگونه رفتارها؛ سند مهمی را تدوین و تصویب نموده اند که معروف به کنوانسیون منع شکنجه و دیگر رفتارها و مجازات بی‌رحمانه می‌باشد؛ این سند مهم حقوق بشری در ۱۰ دسامبر سال ۱۹۴۸ در مجمع عمومی ممل متحد تصویب و دولت افغانستان آنرا در ۴ فبروری سال ۱۹۸۵ امضا و در ۱ آپریل سال ۱۹۸۷ تصویب نموده است. (۱۰: ص. ۱۲۲)

چنانچه در فوق گفته شد به اساس مقررات حقوق معاہدات بین‌المللی اسناد بین‌المللی چه در قالب قرارداد، معاہده و یا کنوانسیون بعد از امضا و تصویب و یا الحق برای دولتها لازم‌الاجرا بوده و تخطی از مفاد آن باعث مطرح شدن مسئولیت بین‌المللی دولتها می‌گردد و منبع از مفاد حقوق معاہدات و کنوانسیون ۱۹۶۹ و ۱۹۸۶ وین در خصوص حقوق معاہدات از بین رفتن حکومتها هم تأثیری بر اجرایی کردن مفاد اسناد حقوق بشری ندارد و حکومت جدید و جایگزین؛ مکلف به رعایت اسنادی است که حکومتهاي قبلی آنرا پذیرفته بودند.

علاوه بر رفتارهایی که از آن به عنوان رفتارهای ظالمانه یاد می‌شد؛ تفکیک و تبعیض که با روح حقوق بشر و ویژگی‌های آن در تضاد است، بحث جدی دیگری نزد سازمان‌ها و مؤسساتی بود که برای محو تبعیض و نابرابری مبارزه می‌کردن، این دغدغه باعث شد که کنوانسیونی در راستای مبارزه با تبعیض شکل گیرد، این کنوانسیون که معروف به کنوانسیون بین‌المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی می‌باشد

در ۲۱ دسامبر سال ۱۹۶۵ در مجمع عمومی ملل متحده به تصویب رسید و افغانستان این سند را در ۱۴ اگست سال ۱۹۸۰ امضا و در ۵ مارچ سال ۲۰۰۳ آنرا تصویب نموده است که منبع از همین سند کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان نیز در ۱۸ دسامبر سال ۱۹۷۹ به تصویب مجمع عمومی ملل متحده می‌رسد و این سند در ۱۴ اگست سال ۱۹۸۰ توسط دولت افغانستان امضا و به تاریخ ۵ مارچ سال ۲۰۰۳ به تصویب می‌رسد. (۱۱: صص. ۴-۵)

چگونگی مبارزه با تبعیض از هر نوع آن متأثر از مفاد قوانین قابل اجرا در یک کشور است و در این راستا قانون اساسی به عنوان قانون مادر نقش اساسی در محو و مبارزه با تبعیض دارد که خوشبختانه در این رابطه در قانون اساسی افغانستان حکم صریح در رد هر نوع تبعیض وجود دارد، چنانچه در بند ۱ و ۲ ماده ۲۲ قانون اساسی سال ۱۳۸۲ چنین آمده است: "هر نوع تبعیض و امتیاز بین اتباع افغانستان ممنوع است. اتباع افغانستان اعم از زن و مرد، در برابر قانون دارای حقوق و وجایب مساوی می‌باشند." (۱۲: بند ۱، ۲-۲ ماده ۲۲)

پذیرفتن، پیوستن و الحاق به اسناد بین‌المللی حقوق بشر امر مهم در اشاعه این ارزش است ولی تعادل میان آنچه ارزش‌های اجتماعی گفته می‌شود و ارزش‌های حقوق بشری، برای تطبیق و اجرایی شدن این اسناد مهم است و حداقل باید نوعی تعادل و توازن میان سیستم حق و تکلیف بخصوص در حقوق زن و مرد در اجتماع حاکم باشد و این توازن وقتی متأثر می‌شود که ما برای یک قشر کلیه امتیاز را از یک سیستم در نظر بگیریم ولی مباحث تکلیف را که در چارچوب آن سیستم مطرح است، به کلی نادیده بگیریم و اینجاست که توازن در سیستم حقوقی کشور از بین می‌رود و این مسئله در گام نخست نظام خانوادگی را در جامعه متأثر می‌سازد.

علاوه بر موارد فوق، اطفال به عنوان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه، مورد توجه جامعه بین‌المللی بوده است و بیشتر از هر قشر دیگری، برای پاسداری از حقوق آنها، اسناد بین‌المللی تدوین و تصویب گردیده است. در رابطه به حقوق اطفال نخستین سند مهم حقوق بشری، کنوانسیون حقوق طفل است که در ۲۰ نوامبر سال ۱۹۸۹ در مجمع عمومی ملل متحده به تصویب می‌رسد و متأثر از همین سند، پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق طفل در مورد عدم شمولیت اطفال در منازعات مسلحانه و پروتکل

اختیاری دوم در خصوص کنوانسیون حقوق طفل در مورد قاچاق، استفاده جنسی و عکسبرداری برخene از اطفال به تصویب مجمع عمومی رسیده است که دولت افغانستان به دو پروتکل اختیاری الحق ورزیده و آنرا در ماه سپتامبر سال ۲۰۰۳ تصویب نموده است و قبل از آن سند اصلی را که کنوانسیون حقوق طفل می‌باشد نیز دولت افغانستان در ۲۷ سپتامبر سال ۱۹۹۰ امضا و در ۲۸ مارچ سال ۱۹۹۴ آنرا تصویب نموده است.^{(۱۳) : ص. ۱۲۲}

علاوه بر اسناد بین‌المللی حقوق بشری که در فوق بررسی گردید، افغانستان در پیوستن به اسناد حقوق بشری به عنوان یک عضو فعال ملل متحد مطرح بوده و به بسیاری از اسناد دیگر نیز الحق خود را اعلام نموده است که از حقوق اشخاص دارای معلولیت گرفته تا منع بردگی و منازعات مسلحانه را دربرمی‌گیرد که مجال بحث در یک مقاله نیست؛ اما در بخش اجرای مفاد این اسناد در افغانستان ملاحظاتی وجود دارد ولی از لحاظ مقررات افغانستان توانسته است؛ قوانین خوبی را تدوین و تصویب نماید و در قانون اساسی سال ۱۳۸۲ از لحاظ بازتاب قواعد حقوق بشری؛ یکی از بهترین و دموکراتیک‌ترین قانون در این خصوص می‌باشد که بیشترینه قواعد آن در فصل دوم این قانون در بخش حقوق اساسی و وجایب اتباع بازتاب یافته اند.^(۱۴) ماده ۲۲-۵۹

به اساس آنچه گفته شد، می‌توان اذعان نمود که افغانستان به اسناد مهم حقوق بشری ملحق شده اند که هر کدام حوزه مشخصی را تحتوا می‌کند اما آنچه مهم است ایجاد الزامیت این اسناد برای دولتها می‌باشد؛ در تدوین اسناد بین‌المللی، دولتها یا به عنوان اعضای اصلی مطرح هستند یا به عنوان دولتهایی که بعداً به این معاهدات ملحق می‌شوند. اگر به عنوان اعضای اصلی مطرح باشند که از لحظه تدوین و تسویید تا تأیید در کنفرانس‌های بین‌المللی که برای تدوین اسناد بین‌المللی دایر می‌گردد حضور داشته باشد در این صورت با امضا و تأیید نماینده دولت بر سند بین‌المللی آن سند برای کشور متذکره ایجاد الزامیت می‌کند در صورتی که در سند بطور واضح بحث تصویب مطرح نشده باشد اما اگر بحث تصویب مطرح شده باشد، مفاد و مندرجات سند متذکره بعد از تصویب آن توسط ارگان داخلی (قوه مقننه) برای دولتها ایجاد الزامیت می‌کند.

نکته اساسی که بعد از تأیید و تصویب مطرح است، مکانیزم اجرایی شدن یک سند بین‌المللی می‌باشد، این مکانیزم اجرایی در هر سند بین‌المللی بطور مشخص ذکر می‌گردد که بعد از تأیید و تصویب تعداد مشخصی از کشورها و تودیع تعداد مشخصی از اسناد تصویب شده نزد امین معاهده، معاهده یا سند مذکور جنبه اجرایی به خود می‌گیرد و از آن به بعد اگر کشوری که آن سند بین‌المللی را تأیید و تصویب نموده است، از مفاد آن تخطی نماید، بحث مسئولیت بین‌المللی دولت خاطی مطرح می‌شود که در چوکات حقوق بین‌المللی بخصوص بعد از تصویب طرح مسئولیت بین‌المللی دولتها در سال ۲۰۰۱ میلادی به یکی از مباحث داغ تبدیل شده است.

در برخی از اسناد بین‌المللی علاوه بر تأیید، تصویب و تودیع تعداد مشخصی از اسناد تصویب به امین معاهده، تاریخ مشخصی را نیز بعد از تکمیل تودیع اسناد در نظر می‌گیرد به عنوان نمونه می‌توان به اساسنامه محکمه جزایی بین‌المللی اشاره کرد که اجرایی شدن آن به ۶۰ روز بعد از تودیع شصتمین سند تصویب به امین معاهده موقول شده است که بعد از تکمیل میعاد معینه، سند مذکور اجرایی شده و برای دولت تأیید کننده و تصویب کننده ایجاد الزامیت می‌کند.

معاهدات و اسناد بین‌المللی برای اینکه عمومیت خوبتری داشته باشد، بخصوص اسناد حقوق بشری، راه الحق کشورها به این اسناد را باز می‌گذارند تا کشورها از طریق مکانیزم الحق به این اسناد پیوندند و از این طریق به تعداد اعضای این سند افروده شود و از این طریق مندرجات آن در سطح وسیعتری قابلیت تطبیق را پیدا نماید و الحق می‌تواند مبنی بر تصویب از طریق مرجع قانونگذاری کشورها باشد یا تنها اعلامیه الحق برای ایجاد الزامیت در یک سند بین‌المللی کافی دانسته شود. در صورتی که تنها اعلامیه الحق کشورها به یک سند بین‌المللی برای ایجاد الزامیت کافی دانسته شود در اینصورت با تأیید اعلامیه الحق یک کشور توسط امین معاهده، مندرجات آن سند بر کشور الحق کننده، الزامی و لازم الرعایه می‌باشد و اگر الحق مبنی بر تصویب در یک سند بین‌المللی آمده باشد در اینصورت، مفاد آن سند بین‌المللی بعد از تصویب و تودیع سند تصویب شده به امین معاهده برای کشور الحق کننده، ایجاد الزامیت می‌کند.

بحث جدی دیگر در تأیید، تصویب و الحق به اسناد بین‌المللی استفاده از ریزرویشن یا حق شرط می‌باشد که دولت‌ها به اساس ملاحظات ناشی از منافع ملی بر برخی از مواد اسناد بین‌المللی که با بستر اجتماعی آنها همخوانی ندارد، حق شرط را اعمال می‌کند که در اینصورت بخشی که حق شرط بر آنها اعمال شده، بر کشور متذکره ایجاد الزامیت نمی‌کند، در اسنادی که در فوق بررسی گردید، دولت افغانستان بدون استفاده از حق شرط الحق ورزیده است به همین دلیل است اسناد متذکره با کلیت آن بر دولت افغانستان ایجاد الزامیت می‌کند و مکلف به رعایت آنها می‌باشد.

علاوه بر مکانیزم‌های فوق که عمدتاً در خود اسناد بین‌المللی آنها را مشخص می‌سازد، انعکاس مواد و مندرجات یک سند بین‌المللی و تعهد به رعایت آنها در قانون اساسی و قوانین عادی کشورها، مکانیزم ملی است که در تعمیم و اشاعه مفاهیم بین‌المللی و بخصوص موازین حقوق بشری نقش برجسته ایفا می‌نماید که با توصل بر همین مکانیزم دولت افغانستان قوانین مختلفی را در ساحات مختلف از حقوق زنان و اطفال گرفته تا حقوق مخاصمات مسلحانه تدوین و اجرایی نموده اند و از طریق این مکانیزم است که مندرجات یک سند بین‌المللی در قالب قوانین داخلی ضمانت اجرای قوی‌تر پیدا می‌کند.

افزون بر آنچه گفته شد، بحث تعارض میان ارزش‌های پذیرفته شده یک جامعه و مواد و مندرجات اسناد بین‌المللی است چون قبلاً مطرح نمودیم که بخصوص راجع به مبانی حقوق بشر اختلاف جدی میان کشورها وجود دارد به همین دلیل است که بسیاری از کشورهای اسلامی از حق شرط استفاده می‌کند ولی دولت افغانستان بسیاری از اسناد بین‌المللی بدون در نظرداشت ملاحظات فوق و بدون استفاده از حق شرط، پذیرفته است به همین دلیل است که ارزش‌های ناشی از بستر اجتماعی جامعه با مفاد و مندرجات برخی از این اسناد در تضاد است این تضاد را از مواد قانون اساسی ۱۳۸۲ گرفته تا حقوق زنان و اطفال و حتی مواردی که در کنوانسیون منع شکنجه و کود جزای افغانستان مطرح است، مشاهده نمود، دلیل اساسی این مسئله در نظر نگرفتن بستر اجتماعی و ارزش‌های ناشی از آن و برخورد غیر مسلکی با اسناد بین‌المللی می‌باشد که استفاده نکردن از حق شرط یکی از نشانه‌های برخورد

سطحی دولت افغانستان با این اسناد می‌باشد به همین دلیل است که در مسائل ارزشی و اعتقادی تناقض و تضاد صریح را می‌توان میان مواد قوانین به وضوح مشاهده نمود.

نتیجه‌گیری

حقوق بشر اشاره به حقوق اولیه و بنیادینی دارد که هر فرد به عنوان انسان، جدا از هرگونه تعلق و وابستگی باید از آن برخوردار باشد و این ارزش دارای ویژگی‌های چون تفکیک و تقسیم ناپذیری، برابری و سلبناپذیری می‌باشد.

حقوق بشر به عنوان یک ارزش جهانشمول تاریخ کهنی دارد که بازتاب آنرا می‌توان از کتبیه‌های تاریخی گرفته تا نظریات فیلسوفانی چون ارسسطو، افلاطون، لاق و غیره مشاهده نمود ولی هسته اصلی این ارزش به شکل امروزی بعد از جنگ جهانی دوم گذاشته می‌شود.

در رابطه به مبانی و الزام حقوق بشر حرف و حدیث‌ها بسیار است و عمدتاً اختلاف میان سه نحله فکری است، طرفداران مکتب طبیعی، پوزیتیویست‌ها و طرفداران مکتب توحیدی ولی هرکدام با جرح و تعديل‌هایی؛ حقوق بشر را به عنوان یک ارزش بنیادین انسانی، در نهایت می‌پذیرند و هرکدام احکام و نظریاتی در رابطه با آن دارند. آنچه به عنوان دسته‌بندی حقوق بشر ارائه می‌شود، حکایت از دسته‌های مختلفی از حقوق و آزادی دارد که در قالب نسل اول، دوم و سوم حقوق بشر بازتاب یافته است، حقوق مدنی و سیاسی، حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حقوق همبستگی و با انکشاف جوامع و پیشرفت صنعت و تکنالوژی ما شاهد شکل‌گیری نسل چهارم حقوق بشر به عنوان حق بر توسعه پایدار هستیم.

افغانستان به عنوان عضوی از جامعه جهانی در راستای الحق، پیوستن و انعکاس مفاد اسناد بین‌المللی حقوق بشر در چوکات قوانین داخلی، به عنوان یک عضو فعال ملل متحده مطرح بوده است و در این راستا به اسناد مهم حقوق بشری چون، اعلامیه جهانی حقوق بشر، کنوانسیون حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض نژادی، کنوانسیون رفع هرگونه تبعیض علیه زنان، کنوانسیون حقوق کودک و دو پروتکل اختیاری آن، کنوانسیون افراد دارای معلولیت و اسناد دیگر حقوق بشری پیوسته است و مفاد بسیاری از این

اسناد را در قالب قوانین داخلی انعکاس داده است که نمونه بارز آن انعکاس مقررات حقوق بشری در چوکات قانون اساسی ۱۳۸۲، بخصوص در فصل دوم این قانون تحت عنوان حقوق و وجایب اتباع می‌باشد.

اسناد فوق‌الذکر حتی بدون اینکه در چارچوب قوانین داخلی گنجانیده شده باشند، به مجرد تأیید یا تصویب یا تأیید، تصویب و تودیع و در بعضی موارد مدت مشخصی بعد از تودیع اسناد تصویب برای کشور الزامیت خلق می‌کند و مکانیزم الحق که به خاطر باز بودن معاهدات به روی کشورها می‌باشد و این امر برای افزایش تعداد اعضای اسناد بین‌المللی در نظر گرفته می‌شود، مکانیزم الحق، مکانیزم دیگری است که دولتها با الحق به اسناد بین‌الملل متعهد به اجرای مفاد آن می‌شوند و الحق ممکن است مبتنی بر تصویب توسط ارگان قانونگذاری باشد یا نباشد در هر صورت در صورتی که مبتنی بر تصویب نباشد به مجرد سپردن اعلامیه الحق به امین معاهده و تأیید آن، رعایت مندرجات سند بین‌المللی بر کشور الحق کننده، الزامی می‌باشد و اگر تصویب ضروری باشد بعد از تودیع سند تصویب، کشور الحق کننده مکلف به رعایت مفاد و مندرجات آن سند بین‌المللی می‌گردد.

پیشنهادات

به اساس آنچه در تحقیق حاضر مطرح شد، نکات ذیل به دولت جمهوری اسلامی افغانستان پیشنهاد می‌گردد:

۱- دولت جمهوری اسلامی افغانستان برای جلوگیری از بروز تعارض در قوانین، باید اسناد بین‌المللی که قصد الحق به آنها را دارد توسط اشخاص مسلکی و متخصص مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد.

۲- استفاده از حق شرط به اساس موازین حقوق معاهدات بین‌المللی، حق دولتها می‌باشد، بناءً دولت جمهوری اسلامی افغانستان در جایی که می‌بیند پیوستن به یک سند بین‌المللی برای افغانستان مهم است ولی مواردی در سند وجود دارد که با ارزشها و منافع کشور در تضاد است، باید نسبت به آن موارد از حق شرط استفاده نماید.

۳- در تدوین قوانین داخلی، دولت جمهوری اسلامی افغانستان باید حتی المقدور کوشش نماید تا از تضاد و تناقض میان مواد قوانین جلوگیری

نماید چون یکدست بودن قوانین، باعث ایجاد سهولت در تطبیق آنها می‌گردد.

۴- بسیاری از اسناد بین‌المللی دارای مفاهیم تخصصی می‌باشند که به سادگی قابل تحلیل و درک نمی‌باشند، بناءً دولت جمهوری اسلامی افغانستان برای حل این معضل می‌توانند با هماهنگی با نهادهای علمی بر این مشکلات فایق آیند.

منابع

- ۱- مختار حسین، حیدری، حقوق بشر، چاپ اول، نشر واژه، کابل: ۱۳۹۶.
- ۲- مهدی، ذاکریان، حقوق بشر در هزاره جدید، چاپ اول، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، تهران: ۱۳۸۱.
- ۳- فاروق، بشر، حقوق بشر از دیدگاه دانشمندان و مؤسسات بین‌المللی، چاپ اول، انتشارات تمدن شرق، کابل: ۱۳۹۵.
- ۴- محمدقاسم، الیاسی، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، چاپ اول، پوهنتون خاتم‌النبیین، کابل: ۱۳۹۴.
- ۵- محمد حسین، سرآمد، اسدالله، پژمان، آموزش حقوق بشر، چاپ اول، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان، کابل: ۱۳۹۵.
- ۶- همان اثر.
- ۷- همان اثر.
- ۸- جمهوری اسلامی افغانستان، وزارت عدليه، قانون اساسی ۱۳۸۲.
- ۹- محمد حسین، سرآمد و اسدالله، پژمان، پیشین.
- ۱۰- همان اثر.
- ۱۱- شبکه جامعه مدنی و حقوق بشر افغانستان، "افغانستان تا چه حد به تعهدات بین‌المللی حقوق بشری اش عمل کرده است"، کابل: ۵۰۰۵.
- ۱۲- قانون اساسی ۱۳۸۲، بند ۱، ۲، ماده ۲۲.
- ۱۳- محمد حسین، سرآمد و اسدالله، پژمان، پیشین.
- ۱۴- برای معلومات مزید مراجعه شود به قانون اساسی ۱۳۸۲ افغانستان، فصل دوم، مواد ۵۹-۲۲.

محقق محمد موسی حاجیزاده

بررسی معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی در کود جزای
افغانستان

**Evaluation of deputy in committing electoral
crimes in Afghanistan penal codes**

Researcher M. Musa haji Zada

Abstract

Elections are one of the most important components of democracy. In today's world, the only mechanism that human society uses as the latest experience in the field of socio-political contract, is elections. Electing and being elected is considered as one of the most important political and human rights of citizens, by which they can receive the right to run and the right to vote. In democratic systems, sovereignty belongs to that nation, and the citizens use their vote to elect the rulers of their affairs and relinquish their sovereignty over them. This can not be achieved, except through elections.

Elections are a national process, and there are a number of individuals and groups who are trying to damage the process. Legislators have pathologized this in countries and criminalized such acts (damaging elections, affecting electoral transparency, or any action that undermines the process) to prevent it. They have foreseen punishment for it. Sometimes

individuals and groups commit these criminal acts either directly or indirectly. Politicians and others (sometimes election candidates, sometimes candidate supporters, and sometimes election commission officials) commit these types of crimes (election crimes) not directly but indirectly. In other words, in this type of crime, most politicians and even non-politicians have not been directly involved in the criminal act, but appear indirectly as the deputy of the crime.

Whether these individuals are being punished as accomplices or perpetrators, or at a lower level, is an issue discussed in this article, as a result of which it can be said that the deputy of the crime is punished as the perpetrator and accomplice of the crime and the same punishment is applied to them.

خلاصه

انتخابات یکی از مهمترین مؤلفه‌های دموکراسی است. در جهان کنونی یگانه میکانیزمی که جامعه بشری آن را به عنوان آخرین تجربه در عرصه قرارداد اجتماعی- سیاسی استفاده می‌نمایند، انتخابات است. انتخاب کردن و انتخاب شدن از جمله مهمترین حق سیاسی و بشری شهروندان دانسته شده که با استفاده از آن می‌توانند حق کاندید شدن و حق رأی دادن را دریافت نمایند. در نظام‌های مردم سالار حاکمیت از آن ملت است و شهروندان با استفاده از رأی شان زمامداران امور شان را برگزیده و نسبت به آنها از حق حاکمیتی شان می‌گذرند. این امر تحقق نمی‌باید مگر با انتخابات. انتخابات پروسه ملی است و تعدادی از افراد و گروه‌های وجود دارند که به نحوی تلاش می‌نمایند تا این پروسه را لطمہ وارد نمایند. قانونگذاران این امر را در کشورها آسیب‌شناسی نموده اند و برای جلوگیری از آن این نوع اعمال (لطمہ وارد نمودن به انتخابات، تحت تأثیر قراردادن شفافیت انتخاباتی و یا هر عملیکه این پروسه را خدشه- دار می‌نماید). را جرم تلقی نموده و در برابر آن مجازات را پیش‌بینی نموده اند. گاهی افراد و گروه‌ها یا به طور مستقیم و یا به طور غیر مستقیم این اعمال مجرمانه را مرتکب می‌شوند. سیاست‌بازان و سایر افراد (گاهی کاندیدان انتخاباتی، گاهی هم حامیان کاندیدا و گاهی هم مسؤولین کمیسون‌های انتخاباتی) جرایم را به طور مستقیم نه بلکه به طور غیر مستقیم این نوع جرایم (جرائم انتخاباتی) را مرتکب می‌شوند. به

عبارت دیگر اینکه در این نوع جرایم بیشتر سیاسیون و حتی افراد غیر از سیاسیون به طور مستقیم در عمل مجرمانه دخالت ننموده اند بلکه به طور غیرمستقیم و به عنوان معاون جرم ظاهر می‌شوند. اینکه این افراد همانند شریکان جرم و یا فاعلان جرم مورد مجازات قرار می‌گیرند و یا در سطح پایین‌تر از آن، موضوعی است که در این مقاله مورد بحث قرار گرفته است که در نتیجه آن می‌توان گفت که (در این نوع جرایم) معاون جرم همانند فاعل و شریک جرم مجازات گردیده و جزای یکسان بالای شان تطبیق می‌گردد.

مقدمه

جرائم انتخاباتی در نظام حقوقی کشور از جمله جرایم فساد اداری و مالی بوده و مربوط به نظم عمومی جامعه است. در این دسته از جرایم همانند جرایم دیگر مرتکبین می‌توانند به طور مستقیم و یا به طور غیر مستقیم این نوع جرایم را مرتکب شوند. در این دسته از جرایم همانند جرایم دیگر افراد یا جرایم را به عنوان فاعل یا شریک و یا معاون جرم، مرتکب می‌شوند. که معمولاً جرایم انتخاباتی اکثرًا به طور معاونت در جرم ارتکاب می‌آید، با این همه دیده می‌شود که قانونگذار کشور به این امر توجه نموده است. ضمن تعریف معاون جرم و نقش آن در عمل مجرمانه تلاش نموده است تا در جرایم انتخاباتی این موضوع را نیز رعایت نماید. در این مقاله تلاش شده است تا جایگاه معاون جرم در جرایم انتخاباتی مورد بحث قرار گیرد.

اهمیت تحقیق: بررسی نقش معاون جرم در جرایم انتخاباتی و تأثیرات آن بر پروسه انتخابات اهمیت تحقیق حاضر را تشکیل می‌دهد.

مبرمیت تحقیق: بررسی جرایم جدید جرم‌انگاری شده همچون جرایم انتخاباتی از یک سو و آمار و ارقام بلند این جرایم در پروسه انتخابات از سوی دیگر، بیانگر مبرمیت تحقیق حاضر است.

هدف تحقیق: تحلیل و بررسی جایگاه حقوقی معاون جرم در جرایم انتخاباتی، دریافت نکات قوت و ضعف آن و ارائه پیشنهادات لازم برای غنامندی بیشتر(بعد حقوقی) این جرایم در کود جزا، هدف این تحقیق را تشکیل می‌دهد.

روش تحقیق: روش‌های استفاده شده در تحقیق حاضر، روش توصیفی - تحلیلی و تفسیری می‌باشد. اول- مفاهیم: از آنجاییکه بحث حاضر را مصدقی از جرایم

انتخاباتی تشکیل می‌دهد، بنابراین لازم دیده می‌شود تا در این قسمت بحث بطور کوتاه و مختصر به تعریف جرم، انتخابات و در اخیر هم به تعریف جرایم انتخاباتی اشاره صورت گیرد.

الف- جرم: از آن جاییکه اصطلاح جرم، دارای مفهوم وسیع بوده به همه محتویات آن اشاره صورت نمی‌گیرد بلکه باتوجه به موضوع به تعدادی از تعاریف آن اکتفا می‌شود. "جرائم به فعل و یا ترك فعلی اطلاق می‌شود که قانونگذار برای آن مجازاتی در نظر گرفته باشد و از طرف شخصی دارای مسؤولیت جزایی ارتکاب یابد." (۹: ص ۵۰) در تعریفی دیگری که از جرم صورت گرفته؛ جرم چنین تعریف شده است: "جرائم عبارت است از ارتکاب یک عمل مخالف قانون و یا امتناع از عمل قانونی که منجر به یک نتیجه جرمی شود که قانون برای آن مجازات یا تدابیر امنیتی پیشگیری کرده باشد." (۷: ص ۵۵)

تعریف مذکور از دید دانشمندان حقوق بوده اما کود جزا برخلاف قانون جزای سال ۱۳۵۵ از جرم تعریف نموده چنانچه در مورد چنین صراحت دارد: "جرائم، ارتکاب عمل یا امتناع از عملی است که مطابق احکام این قانون جرم شناخته شده، عناصر آن مشخص و برای آن مجازات یا تدابیر تأمینی تعیین گردیده باشد." (۲۷: ماده ۲۷) از تعاریف مذکور چنین برمی‌آید که تمامی تعریفات، تعریفی است که مفهوم را می‌رسانند اما آنچه که در اینجا قابل تذکر دانسته می‌شود؛ این است که جرم در کود جزا نسبت به تعاریف دانشمندان حقوق جزا جامع‌تر است.

ب- انتخابات: انتخابات یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های دموکراسی است که مردم به اساس آن می‌توانند شخص مورد نظر شان را به کرسی‌های انتخاباتی تعیین نمایند. در واقع، نهاد انتخابات تجلی‌بخش یک نظام سیاسی است که برپایه اراده مردم بنا نهاده می‌شود و ابزاری برای تبدیل آنچه که مردم مطالبه می‌کنند به نهادها و مقامات حکومتی است. دانشمندان در مورد تعاریف متعددی ارائه نموده اند که اینکه به چند تعریف به عنوان نمونه به آن اشاره صورت می‌گیرد:

انتخابات از نگاه لغوی به معنای عمل گزینش و انتخاب کردن است؛ یعنی عمل گزینش و انتخاب کردن از چندین مورد با گزینه‌های مختلف. (۴: ص ۳۰) اما از نگاه اصطلاحی انتخابات را چنین تعریف نموده اند:

"انتخابات، شکلی از فرآیند تصمیم‌گیری در جامعه به طور جمعی است که در آن رأی دهنده‌گان تصمیم می‌گیرند که کدام حزب یا کاندیدا مسؤولیت اداره عمومی را به دست گیرد." (همان: ص ۳۱)

همچنین در تعریف دیگری چنین نگاشته شده است: "انتخابات رویه‌ای است که در آن احزاب و کاندیداهای از طریق نظام رأی‌گیری برای سیستم‌های انتخابی و عمومی توسط مردم انتخاب می‌شوند." (همان: ص ۳۱)

در تعریف دیگر از انتخابات آمده است که: "انتخابات مجموعه عملیاتی است که در جهت گزینش فرمانروایان یا تعیین ناظرانی برای مهار کدن قدرت تدبیر شده است. از این دیدگاه انتخابات به معنای فنون گزینش و شیوه‌های مختلف تعیین نمایندگان است." (۳: ص ۳۰)

باتوجه به موضوعات متذکره می‌توان گفت تعاریف یاد شده با وجودیکه با الفاظ متفاوت صورت گرفته اما مفهوم واحد را افاده می‌نمایند.

ج- جرایم انتخاباتی: جرایم انتخاباتی در نظام حقوقی کشور تعریف نشده است. باوجودیکه مصادیق آن در کود جزای کشور مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است. بنابراین می‌توان گفت که تعریف قانونی جرایم انتخاباتی وجود نداشته، لازم است تا به تعاریف چند از جرایم انتخاباتی که توسط دانشمندان صورت گرفته است، اشاره شود:
 "جرایم انتخاباتی عبارت از فعل یا ترک فعل خلاف قانون انتخابات است که در قانون مذکور یا کود جزای برای آن ضمانت اجرایی جزایی پیشینی شده باشد." (۶: ص ۳۳)

در تعریف دیگری از جرایم انتخاباتی چنین آمده است که: "جرایم انتخاباتی اعمال و رفتارهای ممنوعه‌ای هستند که اصول بنیادین نظام انتخابات را نقض کرده و مانع تحقق انتخابات سالم می‌شوند. به همین دلیل است که قانونگذار برای این‌گونه رفتارها، مجازات پیشینی و رسیده‌گی به آنها را نیز به دستگاه قضایی واگذار کرده است." (۱: ص ۳۸)

در تعریف دیگری از جرایم انتخاباتی چنین نگاشته شده است: جرم انتخاباتی به فعل یا ترک فعلی اطلاق می‌شود که موجب اخلال در فرآیند برگزیده شدن فرد یا

افرادی برای تصدی پست و جایگاهی رسمی از سوی اکثریت مردم شود و در قانون نیز برای آن مجازات تعیین شده باشد. (۸: ص ۳۰) با توجه به این تعاریف می‌توان تعریف ذیل را ارائه نمود:

جرائم انتخاباتی، فعل و ترک فعلی است که به موجب آن قوانین حاکم بر انتخابات نقض گردیده و قانونگذار برای این‌گونه اعمال جزاها لازم را پیش‌بینی نموده باشد. دوم- فاعل، شریک و معاون جرم: در نظام حقوقی افغانستان اشخاص جرائم را یا به طور مستقیم و یا به طور غیر مستقیم مرتکب می‌شوند. طوریکه هرگاه شخص یا اشخاص در ارتکاب یک عمل مجرمانه در نقش فاعل و یا شریک باشد، در این حالت جرم به طور مستقیم ارتکاب یافته و هرگاه شخص در عمل مجرمانه در نقش معاون جرم بوده باشد، در این حالت جرم به طور غیر مستقیم ارتکاب یافته است. بنابراین در این قسمت از بحث لازم دیده می‌شود تا به طور مختصر در مورد فاعل، شریک و معاون جرم بحث صورت گیرد، اینکه چرا فاعل و شریک جرم مورد بحث قرار می‌گیرد. در واقع هدف این است تا با توضیح مختصر فاعل و شریک جرم زمینه درک معاون جرم میسر شود، که اینک به آن اشاره صورت می‌گیرد:

الف- فاعل: اگرچه فاعل جرم در حوزه حقوق جزا یک بحث بزرگ و مهم است. اما در این قسمت از بحث به طور کوتاه به آن اشاره صورت می‌گیرد. از نظر حقوقدانان فاعل جرم عبارتست از: "کسی که فعل جرمی از وی سرزده باشد و نتیجه فعل وی جرم شناخته شود." (۵: ص ۱۸۶)

همچنین فاعل جرم در کود جزای کشور تعریف شده است، چنانچه در مورد چنین مشعر است:

"(۱) فاعل، شخصی است که عمل مادی جرم را به تنها یابی یا به اشتراک دیگران مرتکب شده باشد.

(۲) فاعل به جزای معینه جرم مرتکبه، محکوم می‌گردد. (۲: ماده ۵۷) طوریکه در این تعریف ملاحظه می‌شود، فاعل جرم در عمل مادی جرم به طور مستقیم دخیل بوده و آن را یا به تنها یابی و یا با اشتراک دیگران مرتکب می‌شود.

ب- شریک جرم: شریک جرم همانند فاعل جرم در حقوق جزا بحث وسیع بوده اما در این قسمت صرف به تعریف آن اکتفا صورت می‌گیرد. "شریک جرم شخصی است که قبل از ارتکاب جرم به فاعل اصلی کمک نماید." (۵: ص ۱۵۸)

این تعریفی توسط جمیع از حقوقدانان ارائه گردیده است. به نظر می‌رسد که در این تعریف ملاحظاتی وجود دارد. چون شریک جرم باید نقشی در اعمال مادی جرم (عنصر مادی جرم) داشته باشد. اینکه شریک قبل از ارتکاب عمل مجرمانه با فاعل همکاری نماید اما در عنصر مادی جرم نقش نداشته باشد، در مغایرت با تعریف شریک جرم در کود جزای کشور دانسته می‌شود. چنانچه در مورد کود جزای کشور چنین مشعر است:

(۱) شریک، شخصی است که در ارتکاب یک یا چند عمل از اعمال مادی جرم، آگاهانه و به طور مستقیم با فاعل یا فاعلین دیگر سهیم باشد.

(۲) شریک به مجازات جرمی که در آن اشتراک نموده است، محکوم می‌گردد. (۲: ماده ۵۸)

در این تعریف دیده می‌شود که شریک در اعمال مادی جرمی دخیل بوده و آگاهانه و به طور مستقیم با فاعل یا فاعلان سهیم بوده است. ناگفته نماند که قانونگذار در کود جزای کشور برای فاعل و شریک جرم مجازات یکسان را پیشینی نموده است.

ج- معاون جرم: اصطلاح معاون جرم سابقه‌یی در نظام حقوقی کشور نداشته است. این اصطلاح، اصطلاح جدیدی است که با انجام کود جزا وارد نظام حقوقی کشور گردیده است. حقوقدانان در قاموس اصطلاحات حقوقی اصطلاح معاون جرم را تعریف ننموده بلکه صرفاً به تعریف معاونت در جرم اکتفا نموده است. اما ناگفته نباید گذاشت که از تعریف معاونت در جرم می‌توان تعریف معاون جرم را نیز استنباط نمود. در مورد معاونت در جرم چنین نگاشته شده است: "حالی که یک شخص با شخص دیگر در ارتکاب جرم کمک می‌نماید." (۵: ص ۲۳۵)

باتوجه به این تعریف می‌توان گفت که معاون جرم شخصی است که با شخص دیگر در ارتکاب جرم کمک می‌نماید. اما دیده می‌شود که در این تعریف مشخص نگردیده است که معاون جرم در عمل مادی جرم دخیل است و یا خیر به عبارت دیگر اینکه معاون جرم در عمل مجرمانه به طور مستقیم دخیل است و یا به طور غیر مستقیم؛

قانونگذاران کود جزای کشور به این امر توجه نموده اند و به این پرسش‌ها چنین پاسخ ارائه نموده اند:

(۱) معاونت در جرم به معنی دخالت در عمل مجرمانه به شکل سببیت است، طوریکه معاون در ارتکاب عمل مادی جرم دخالت مستقیم نداشته باشد.

(۲) شخص در یکی از حالات آتی معاون جرم شناخته می‌شود:

۱- به ارتکاب جرم شخص را تحریک، تهدید، تطمیع یا تشویق نماید یا با دسیسه یا فریب یا سوء استفاده از قدرت موجب وقوع جرم گردد.

۲- به ارتکاب جرم با شخص دیگری موافقت نماید و جرم به اثر همین موافقت به وجود آید.

۳- فاعل جرم را به نحوی از انحصار در اعمال تجهیزاتی یا تسهیلاتی ارتکاب جرم با داشتن علم به آن، کمک نماید و جرم در اثر همین کمک به وجود آید.

(۲) معاون به جزای یک درجه پائین‌تر از مجازات جرم مرتکبه محکوم می‌گردد. مگر این که در این قانون طور دیگری حکم شده باشد." (۲: ماده ۵۹)

در این تعریف دیده می‌شود که قانونگذاران کود جزای کشور بهوضاحت و به طور جامع از معاون جرم تعریف نموده و حالاتی را که شخص می‌تواند به اساس آن نقش معاون جرم را داشته باشد، مشخص نموده است.

سوم- معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی: اکثر جرایم انتخاباتی از طریق معاونت در ارتکاب جرم صورت می‌گیرد، از آن جاییکه در معاونت جرم شخص به طور غیر مستقیم در عمل مجرمانه دخیل نیست بلکه تلاش می‌کند تا با فراهم ساختن شرایط، اشخاص دیگر جرم را مرتکب می‌شوند. در جرایم انتخاباتی معمولاً افراد رده‌های بالا خود دست به اعمال جرمی نزدیک شوند بلکه تلاش می‌نمایند تا زمینه را برای افراد پایین و متوسط میسر ساخته تا (این افراد) بتوانند اعمال مجرمانه را به طور مستقیم مرتکب شوند. دلیل این امر از آن جا ناشی می‌شود که کاندیدان (در انتخابات پارلمانی) و معاونین آن (در انتخابات ریاست جمهوری) خود اقدام به ارتکاب جرایم انتخاباتی ننموده بلکه فرصت را برای ارتکاب این گونه جرایم را برای افراد زیر دست میسر می‌سازند. این افراد با یک پشتوانه قوی به اعمال مخالف قانون دست‌زنده و کوشش می‌نمایند تا از طرق غیرقانونی از نامزد مورد نظر حمایت نموده و به هر قیمت ممکن به

کاندیدای مورد نظر شان رأی بیاورند. به عنوان مثال کاندیدان برای ستاد انتخاباتی شان پول داده تا آن را در کمپاین‌های انتخاباتی شان به مصرف رسانند. از سوی دیگر کاندیدان برای مصارف این پول هیچگونه محدودیت را وضع ننموده بلکه برای شان اختیار لازم را داده تا آن را به (هرانچه که لازم میدانید انجام دهید و رأی بدست آورید). مصرف رسانیده و رأی جمع‌آوری نمایند. مسؤولین ستاد انتخاباتی آن با استفاده از فرصت پیش آمده اقدام به خرید رأی می‌نمایند. خرید رأی به موجب ماده ۴۳۱ کود جزای کشور جرم دانسته شده است. چنانچه در این مورد چنین نگاشته شده است: "شخصی که رأی را خرید یا به فروش رساند، به حبس متوسط تا سه سال، محکوم می‌گردد." (همان: ماده ۴۳۱)

حال پرسش اصلی این است که کاندیدا (در صورتیکه انتخابات ریاست جمهوری باشد، معاونین آن) در عمل مجرمانه مسؤولین ستاد انتخاباتی دخیل اند و یا خیر؟ در صورتیکه در عمل مجرمانه دخیل دانسته شوند، میزان مجازات آن تاچه حدی خواهد بود؛ برابر با مسؤولین ستاد انتخاباتی، بیشتر از آن و یا کمتر از آن؟ پاسخ این سوال را می‌توان با توجه در ماده ۴۳۵ کود جزای کشور دریافت. در این ماده تصريح شده است، شخصی که در ارتکاب جرایم مندرج این فصل (جرائم انتخاباتی)، معاونت نماید، به عین جزای فاعل جرم، محکوم می‌گردد.

از متن این ماده به صراحت پاسخ سوالات مشخص می‌شود که کاندیدا در عمل مجرمانه به عنوان معاون جرم دخیل بوده و مجازات آن عین جزایی است که برای مسؤولین ستاد انتخاباتی قانون پیشیبینی نموده است.

به همین ترتیب قانونگذار در کود جزای کشور (فقره ۲ ماده ۵۹) به حالاتی که شخص با ارتکاب آن به عنوان معاون جرم شناخته می‌شود، مشخص نموده است. که در ذیل به آن اشاره صورت می‌گیرد:

الف- تحریک، تهدید، تطمیع یا تشویق: یکی از مصاديق بارز معاونت در ارتکاب جرایم تحریک، تهدید، تطمیع یا تشویق به جرم است. هرگاه شخصی، شخصی را تحریک یا تهدید یا تطمیع و یا تشویق نماید تا به نفع وی رأی دهد، در صورتیکه شخص به اثر آن مرتکب جرم شود. در این حالت شخص مرتکب در واقع به عنوان فاعل

و شخصی که این شخص را تحریک... نموده است به عنوان معاون جرم شناخته می-شود.

به همین ترتیب هرگاه کاندیدای با سابقه نظامی تلاش نماید تا از نفوذش در داخل ارگان نظامی در امر انتخابات استفاده نماید، به نحویکه اشخاصی را که در تأمین امنیت انتخابات (در یک حوزه خاص) مکلف اند را تحریک، تهدید، تطمیع یا تشویق نماید تا به نفع آن در روز انتخابات رأی جمع‌آوری نمایند. در صورتیکه افراد امنیتی تحت تأثیر کاندیدا قرار گرفته و در روز انتخابات به نفع آن کار نمایند. این اعمال مجرمانه در گام نخست به طور مستقیم متوجه افراد امنیتی گردیده و در گام دوم به طور غیر مستقیم متوجه کاندیدا می‌شود. بنابراین می‌توان گفت که در چنین پرونده جزایی (قضیه جرایم انتخاباتی) افراد امنیتی و کاندیدا همه مرتكب جرایم انتخاباتی شده اند (مطابق ماده فقره ۱ ماده ۴۲۲ کود جزای کشور این عمل جرم شناخته شده است). اما با این تفاوت که افراد امنیتی به عنوان فاعلین و شرکای جرم و مسؤول ستاد انتخاباتی و کاندیدا به عنوان معاونین جرم شناخته شده اند. با این همه مطابق ماده ۴۳۵ کود جزای کشور معاون جرم به عین جزای فاعل جرم محکوم می‌شود.

ب- دسیسه، فریب یا سوء استفاده از قدرت: این هم یکی از مواردی است که با استفاده از آن افراد به شکل غیر مستقیم در ارتکاب اعمال مجرمانه می‌توانند نقش داشته باشند. به عنوان مثال می‌توان حالتی را در نظر گرفت که رئیس جمهور کشور در انتخابات پیشرو هم از جمله کاندیداست و در این زمان با استفاده از قدرت و اعمال نفوذ بالای کارمندان فنی و مسلکی به غرض مداخله در سیستم نرم افزار و سخت افزار مراکز جمع‌بندی نتایج به نفع خودش می‌نماید. یا اینکه برای والی یک ولایت و عده می‌دهد تا برای کم کردن آرای طرف مقابل (کاندیدای خاص) و یا زیاد کردن آرا به نفع خودش تلاش نماید و در صورت پیروزی به این والی، کرسی وزارت امور داخله را می‌دهد. یا اینکه دسیسه را طوری راه اندازی می‌نماید که گروه خاص از نظامیان را به یکی از ولایات بدون در جریان قرار دادن والی آن ولایت می‌فرستد تا به نفع شخصی (رئیس جمهور برحال و کاندیدای انتخابات پیشرو) خودش کار نمایند. این در حالیست که شخص رئیس جمهور خود را از موضوع ناگاه قرار داده و والی آن ولایت هم بی‌خبر؛ یا حالتی دیگری را فرض نمایم که به اساس آن گروه نظامی اوراق

انتخاباتی یکی از ولسوالی‌ها را که به طرف مرکز ولایت انتقال می‌دهد و در آن رأی رقیب آن بیشتر است؛ در یک اقدام مسلحانه آن را به جای نامعلوم انتقال داده و بعد از تغییرات دوباره آن را به مرکز ولایت انتقال دهنند. که این اعمال باتوجه به فصل جرایم انتخاباتی کشور جرم دانسته شده و کاندیدا هم به عنوان معاون جرم نقش ایفا نموده است. باتوجه به ماده ۴۳۵ کود جزای کشور کاندیدا هم به عین جزای محکوم می‌گردد که فاعلین و شرکای جرم به آن محکوم می‌شود.

ج- موافقت به ارتکاب جرم: یکی از مصاديق دیگری از معاونت در ارتکاب جرایم، موافقت است. طوریکه جرم به اثر همین موافقت بوقوع پیوسته باشد. حالتی را در نظر می‌گیریم که والی یک ولایت که طرفدار و حامی یکی از کاندیدان ریاست جمهوری است، می‌خواهد به نفع یکی از این کاندیدان اعمال نفوذ نموده و با کمیشنر ولایتی کمیسیون مستقل انتخابات طوری موافقت نموده است که به نفع کاندید مورد نظر شان کار نمایند و کمیشنر هم به اساس همین موافقت در مرکز جمع‌بندی آرا اجرات غیرقانونی نموده و به نفع کاندیدای مورد حمایت والی اقدامات مقتضی را انجام می‌دهد. در این حالت کمیشنر ولایتی که به نفع کاندیدای مشخص کار نموده به عنوان فاعل و یا شریک جرم بوده و والی که به نحوی زمینه را برای ارتکاب جرم فراهم نموده به عنوان معاون جرم نقش داشته است. اما با این همه اعمال کمیشنر ولایتی باتوجه به ماده ۴۳۲ کود جزای کشور جرم بوده و معاون جرم نیز باتوجه به ماده ۴۳۵ به عین جزای فاعل و شریک جرم محکوم می‌گردد.

د- کمک فاعل جرم در اعمال تجهیزاتی و تسهیلاتی: یکی از مصاديق دیگری که به اساس آن شخص معاون جرم شناخته می‌شود، کمک نمودن با فاعل جرم در اعمال تسهیلاتی و تجهیزاتی است. این حالتی است که شخص برای ارتکاب اعمال جرمی وسایل و تجهیزات را فراهم نموده تا شخص دیگر با استفاده از آن مرتکب اعمال جرمی گردد. به عنوان مثال حالتی در نظر گرفته می‌شود که کاندیدای برای خرید رأی زمینه‌سازی می‌نماید و شخصی دیگری رأی را خریداری نماید و یا مسؤول ستاد انتخاباتی آن، رأی را می‌خرد. در چنین حالت شخص نامزد به عنوان معاون جرم نقش داشته است.

ه- سیاست جنایی تقنینی در قبال معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی: معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی را قانونگذاران کود جزای کشور به عنوان یک حالت مشدده دانسته است و به همین اساس است که در برابر آن سیاست جنایی تقنینی تشدیدی را اختیار نموده اند. در فقره سوم ماده ۵۸ کود جزای کشور تصریح گردیده است که معاون به جزای یک درجه پائین‌تر از مجازات جرم مرتكبه محکوم می‌گردد. مگر این که در این قانون طور دیگری حکم شده باشد.

در این فقره به وضاحت ملاحظه می‌گردد که قانونگذار یک اصل و یک استثنای پیشیبینی نموده است، طوریکه معاون جرم به جزای یک درجه پائین‌تر از مجازات جرم مرتكبه محکوم می‌شود، به عنوان اصل پذیرفته شده است اما با کلمه «مگر» قانونگذاران کود جزای کشور خواسته اند تا استثنایی را براین اصل وارد نمایند و آن اینکه حالاتی در کود جزای کشور وجود دارد که غیر از این محدوده جزا بالای معاون جرم تطبیق می‌گردد. یکی از این حالات معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی است که در آن فاعل، شریک و معاون جرم به جزای یکسان محکوم می‌شوند.

بنابراین می‌توان گفت که سیاست تقنینی اتخاذ شده در برابر معاونت در ارتکاب جرایم انتخاباتی، سیاست سخت بوده و انعطاف‌پذیری در آن محسوس نیست.

نتیجه‌گیری

از مطالعه مباحث قبلی می‌توان به این نتیجه رسید که اکثر جرایم انتخاباتی به اساس معاونت در جرم ارتکاب می‌یابد، طوریکه مقامات در تیم انتخاباتی خود به طور مستقیم در اعمال جرمی دخالت ننموده بلکه با توجه به امکانات قابل دسترس شان زمینه را برای ارتکاب جرایم انتخاباتی میسر می‌سازند. حدس و گمان این مقامات در تیم‌های انتخاباتی شان براین مبنا استوار است که مسؤولیت و عواقب بعدی این اعمال متوجه آن‌ها نمی‌شود اما بر عکس آن، قانونگذاران در کود جزای کشور به این امر توجه نموده، نه تنها که اعمال شان را جرم دانسته است بلکه بر علاوه آن سیاست جنایی تقنینی سخت‌گیرانه را نیز در برابر آن پیشیبینی نموده است. این سیاست باعث می‌شود تا مسؤولین رده‌های نخست تیم‌های انتخاباتی (معمولًاً در انتخابات ریاست جمهوری) و کاندیدان (در انتخابات پارلمانی) به این امر واقف شوند که اعمال شان جرم بوده و

به عین جزای فاعل و شریک جرم محاکوم می‌گرددند. یکی از نکته‌های بارز ماده ۴۳۵ کود جزای کشور سیاست جنایی تقنیتی بازدارنده است که خود می‌تواند در جلوگیری از جرایم انتخاباتی و شفافیت در پروسه انتخابات نقش مؤثر داشته باشد.

پیشنهادات

برای غنامندی موضوع، پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

۱- تعريف جرایم انتخاباتی: با وجودیکه قانونگذار تلاش نموده است تا به مصاديق جرایم انتخاباتی بپردازد اما تعريفی از این نوع جرایم ارائه ننموده است. لازم دیده می‌شود که در گام نخست جرایم انتخاباتی تعريف و بعد مصاديق آن توضیح می‌گردید، بنابراین پیشنهاد می‌گردد تا از جرایم انتخاباتی در نظام حقوقی کشور تعريف صورت گیرد.

۲- رعایت اصل تناسب جرم و جزا: در اکثر جرایم مندرج در فصل جرایم انتخاباتی ملاحظه می‌شود که قانونگذار نتوانسته است اصل عمدۀ حقوق جزا را که عبارت از اصل تناسب جرم و جزاست بطور دقیق و درست رعایت نماید؛ به عنوان نمونه می‌توان به مواد ۴۲۶ (این ماده به مداخله در سیستم نرم افزار و سخت افزار اختصاص داده شده و مجازات حبس متوسط بیش از سه سال پیشبینی شده است)، ۴۲۷ (این ماده که به تشدد به منظور برهمن زدن جریان انتخابات اختصاص داده شده است که در آن حبس تا دو سال تسجیل یافته است)، ۴۳۱ (این ماده که خرید و فروش رأی اختصاص داده شده است که برای مرتكبین آن حبس متوسط تا سه سال پیشbینی شده است). و یاد آور شد. بناءً پیشنهاد می‌گردد تا بمنظور تأمین عدالت جزایی و شفافیت در انتخابات، این اصل به شکل درست آن رعایت گردد. این امر با بحث حاضر از این منظر قابل اهمیت دانسته می‌شود که جزای تعیین شده برای فاعلین و شرکای جرمی بالای معاونین جرم نیز قابل تطبیق است و از سوی دیگر در بحث جرایم انتخاباتی گاهی نقش معاون جرم خیلی برجسته شده تا حدی که اگر زمینه‌سازی، توافق، تجهیزاتی... معاون جرم نباشد، اصلاً جرم ارتکاب نمی‌یابد، زیرا که فاعل و شریک جرم به اساس همکاری معاون جرم است که مرتكب اعمال مجرمانه می‌شوند. با توجه به این نکته می‌توان گفت که گاهی

امکان دارد تا معاون جرم در شکل‌گیری جرم نقش مؤثرتر نسبت به فاعلین و شرکای جرمی داشته باشد.

مأخذ

- ۱- اسحاقی، مهدی. جرایم انتخاباتی در حقوق افغانستان، چاپ اول، نشر واحد نشراتی نهاد فرهنگی و اجتماعی نخبگان جوان: کابل، سال ۱۳۹۲.
- ۲- افغانستان. کود جزا، جریده رسمی، شماره مسلسل ۱۲۶۰، انتشارات وزارت عدليه: کابل، سال ۱۳۹۶.
- ۳- بصير، عباس. اصول مدیريت انتخابات با نگاهی به تجارب انتخابات در جهان و افغانستان، چاپ اول، نشر واژه: کابل، سال ۱۳۹۷.
- ۴- خسروی، حسن. حقوق انتخابات دموکراتیک (اصول، مبانی و الگوی مطلوب نظام انتخاباتی پارلمان)، چاپ دوم، انتشارات مجد، تهران: سال ۱۳۹۵.
- ۵- ستانکزی، نصرالله و دیگران. قاموس اصطلاحات حقوقی، چاپ اول، انتشارات پوهنتون کابل: کابل، ۱۳۹۷.
- ۶- سعادت، عبدالستار. جرایم انتخاباتی در نظام حقوق جزای افغانستان، چاپ اول، انتشارات اكسوس: کابل، سال ۱۳۹۷.
- ۷- سیگانی، محمد اختر. حقوق جزای عمومی، چاپ اول، انتشارات مستقبل: کابل، سال ۱۳۹۳.
- ۸- شاهینپور، احسان. سياست جنایی ايران در خصوص جرایم انتخاباتی (با نگاهی به حقوق فرانسه)، چاپ اول، انتشارات مجد، تهران: سال ۱۳۹۴.
- ۹- علامه، غلام حیدر، حقوق جزای عمومی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه ابن سينا: کابل، سال ۱۳۹۳.

څیرنډوی عبدالصبور مبارز

په افغانستان کې د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې تګلاري
(د ۱۳۸۲ هـ.ش کال د اساسی قانون په رنما کې)

**Approaches of overseeing the implementation of
constitution in Afghanistan**

(Based on constitution of 1382)

Researcher Abdul Saboor Mubariz

Abstract

Overseeing the implementation of constitution is an important subject of Constitutional law. Every organ that has the responsibility to oversee the implementation of constitution should be independent and have ability to implement Their Decisions. The main Subjects of overseeing the implementation of constitution are: interpretation of Constitution, Implementation of general Commandments of constitution and Review the compliance of other laws with the Constitution. Internationally there are two approaches for overseeing the implementation of constitution: Political based overseeing and judicial based overseeing. Further In judicial based overseeing we have two models: American judicial model and European judicial model, But Afghanistan did not accept any of these

approaches, therefore Afghanistan developed a new and common approach where are three different organs (President, High court and independent commission for overseeing the implementation of the constitution.) are responsible for monitoring the execution of constitution.

لندیز

د اساسی قانون پر تطبیق خارنه د هیوادونو په اساسی حقوقو کې یوه مهمه او اساسی موضوع ده. هغه بنستې چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني مسؤولیت پر غاړه لري، باید د بشپړي خپلواکۍ خخه برخمن او د خپلو پریکپرو د عملی کولو توانيابي ولري. د اساسی قانون پر تطبیق د خارني موضوع له دغه قانون سره د نورو قوانینو د مطابقت خېرنه، تفسیر او د عمومي احکامو تطبیق دی. د اساسی قانون پر تطبیق د خارني په اړه په نړۍ کې دوہ بنستیزې تګلارې موجودې دی، یو د سیاسي بنست پر اساس خارنه ده او بل یې د قضایي بنست پر اساس خارنه ده. په قضایي بنست کې دوہ نمونې (مودل) موجودې دی، یو د قضایي خارني امریکایي مودل دی او بل یې اروپایي مودل دی. د افغانستان په حقوقی نظام کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني په موحه درې مراجع په نخبنه شوي دي: جمهور رئيس، ستره محکمه او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني خپلواک کمبیسیون. البته یادونه باید وکړو چې په افغانستان کې د نړۍ له مدل شویو تګلارو خخه یوه تګلاره هم نه ده مدل شوې، بلکې یوه نوې او گډه تګلاره رامنځ ته شوې ده.

سریزه

د شلمې پېړې په دوهمه نیمایي کې د اساسی حقوقو د لمن په پراخېدو سره د اساسی قانون پر تطبیق د خارني موضوع هم مطرح شوه او په دې اړه ځانګړي بنستونه رامنځ ته شول. نن ورڅه هیڅ داسې هیواد نه لرو چې هغوي په خپل حقوقی نظام کې دې موضوع ته اشاره نه وي کړي. په نړۍ کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني په موحه دوہ بنستیزې نظرې وړاندې شوې دي: یو د فرانسوی سیاستپوه امانویل سی یس نظریه ده چې وايی د اساسی قانون پر تطبیق د خارني دنده باید یو داسې سیاسي بنست ته وسپارل شي چې هغه د هیڅ یوې قوې پوره اړه ونه لري، چې

يې خپلواکي نقض نه شي او په خپلواک ډول پرته د کومې قوي د اغیزې خخه خپلي پریکړه اعلان او عملی کړي. دوهمه نظریه د قضایي خارني نظریه ده، د دې نظریې پر بنست د اساسی قانون پر تطبیق د خارني واک باید له قضاۓ او محاکمو سره وي چې د قضایي خارني دوه نمونې يا مودله موجود دي، يو امریکاکۍ مودل دی چې په دې ډول مودل کې ټول عادي محاکم د اساسی قانون پر تطبیق د خارني واک لري او بل يې اروپاکۍ مودل دی چې د اتریشي حقوقپوه کلسن له خوا رامنځ ته شوي دي او په دې مودل کې باید د اساسی قانون پر تطبیق یوه ځانګړې محکمه رامنځ ته شي. د افغانستان په حقوقی نظام کې د امان الله خان د نظامنامې نه رانیولې تر ۱۳۶۶ هـ. ش کال د ډاکټر نجیب الله د وخت د اساسی قانون پوري داسې کوم ځانګړې مرجع نه وه په نخبنه شوي چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني واک ورته سپارل شوي وي، خو د ۱۳۶۶ هـ. ش کال په اساسی قانون کې د اساسی قانون د شورا په نامه یو بنست رامنځ ته شوي و چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني مسؤولیت ورته سپارل شوي و، د افغانستان په اوسيني اساسی قانون کې دغه واک بیا دریو مراجعو ته سپارل شوي دي: جمهور رئیس، ستره محکمه او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني خپلواک کمپسیون.

د څېړني اهمیت

اساسي قانون د هېواد تر ټولو لوړ ملي سند دي. د ټولو قوانینو د مور حیثیت لري، هغه هیواد چې اساسی قانون نه لري، هیڅ هم نه لري او هغه هیوادونه چې اساسی قانون لري، خو تطبیقېږي نه، د هغوي اساسی قانون هم په نشت حساب دي. نن ورځ په ټولو هیوادونو کې د اساسی قانون د تطبیق موضوع پوره اهمیت لري، د همدي لپاره ځینې بنستونه رامنځ ته شوي دي چې د اساسی قانون پر تطبیق خارنه وکړي. څرنګه چې د اساسی قانون د تطبیق موضوع مهمه ده، نو د اساسی قانون پر تطبیق د خارني کې بنستونو مطالعه او څېړنه په خپل ذات کې پوره اهمیت لرونکې موضوع ده.

د خېړنې مبرمیت

په افغانستان کې د اساسی قانون پر ستونزو ډېر بحث کېږي، خو یو بحث چې ډېر لانجمن دی هغه د اساسی قانون پر تطبیق د خارني او تفسیر د مرجع نه مشخص والی دی، دغه بحث د حقوقپوهانو ترمنځ ګن اخلاقلونه پیداکړي دي او دغه بحث یې نور هم لانجمن کړي دي، نو د دي لپاره چې دغه لانجمن بحث حل شي او یوې خرگندې پایلې ته ورسپېرو، نو اړتیا ده چې دغه بحث راویسپېرو او یوه دقیقه خېړنې پري ترسره کړو.

د خېړنې هدف

دا خېړنې د لاندې موخو د ترلاسه کولو لپاره ترسره کېږي:

1. د اساسی قانون پر تطبیق د خارني د ماهیت پېژندنه؛
2. د اساسی قانون پر تطبیق د خارني د تګلارو تحلیل؛
3. په افغانستان کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني بنستونو پېژندنه.

د خېړنې مېټود

په دي خېړنې کې له تشریحی - تحلیلی مېټود خخه ګته اخیستل شوي ۵۵.

د اساسی قانون پر تطبیق د خارني پېژندنه

ټول هغه هیوادونه چې د لیکل شوي اساسی قانون لرونکي دي، پر عادي قوانینو یې د اساسی قانون لوړوالی منلى دي. د فرانسي د لوی انقلاب پرمھال مشهور سیاستپوه سی اس (Sieyes) وايی: اساسی قانون یا الزامي او بشپړ تطبیق کېدونکی دي او یا یو شی هم نه دي. (۱)

د سی اس له دي خبې موخه داده چې اساسی قانون د دي لپاره جوړېږي چې په بشپړ دول تطبیق شي او که چېږي دغه قانون نقض کېږي، نو بیا د اساسی قانون حیثیت او مقام نه شته دي.

د اساسی قانون پر تطبیق خارنه دریو برخو ته شامله ده: لوړۍ دا چې د اساسی قانون ټول حکمونه باید تطبیق شي او د دغو حکمونو د تطبیق خارنه وشي. دوهم د اساسی قانون او عادي قوانینو د مطابقت خارنه ده، په دي معنى چې هیڅ داسې یو قانون باید تصویب نه شي چې هغه له اساسی قانون سره په تکر کې وي، ئکه که یو

عادي قانون له اساسی قانون سره په تکر کې وي، نو بیا د اساسی قانون حکمونه له تطبیق خخه پاتې کېږي. درېم د اساسی قانون هغه حکمونه چې د پېچلتیا یا مبهموالي له امله له تطبیق خخه پاتې کېږي، نو د اساسی قانون پر تطبیق د خارني بنستونه باید هغه تفسیر کړي، تر خو اساسی قانون په بشپړ دول تطبیق شي.

د اساسی قانون پر تطبیق د خارني لپاره په نړۍ کې نن ورځ یو جلا مضمون د اصول محاکمات اساسی (Constitutional Procedure) په نوم رامنځ ته شوي دي، استاد نظام الدين عبدالله په خپل کتاب مبادي حقوق افغانستان کې دغه مضمون داسې تعریفوی: اصول محاکمات اساسی د هغه حقوقی قواعدو خخه عبارت دي، چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني بنستونو سره د دولتي ادارو ترمنځ د شخرو د حلولو، د اساسی قانون سره د عادي قوانینو د مطابقت څېړني او د اساسی قانون د تفسیر په برخه کې مرسته کوي. (۲)

د اساسی قانون پر تطبیق د خارني تګلاري

په نړۍ کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني په موخته دوه دوله تګلاري رامنځ ته شوي دي، یو غير رسمي خارنه ده او بل یې رسمي. په غير رسمي خارنه کې د یو هيواو ټول اتباع کولای شي چې د اساسی قانون پر تطبیق خارنه وکړي او رسمي خارنه بیا په خپل ذات کې په دوه دوله ده: یو یې د سیاسي بنستونو پر اساس خارنه ده او بل یې د قضایي بنستونو پر اساس خارنه ده، چې دلته پري بحث کوو.

الف: غير رسمي خارنه (د هيواو د وګرو له خوا د اساسی قانون پر تطبیق خارنه): په نړۍ کې د ليکل شويو اساسی قوانینو په رامنځ ته کېدو سره، د وګرو له خوا د اساسی قانون پر تطبیق د خارني موضوع مطرح شوي وه، که چيرې به واکمنانو هغه حقوق چې په اساسی قانون کې راغلي وو او هغه به یې عامو وګرو ته نه ورکول او له دې لاري به یې اساسی قانون نقض کاوه، نو وګرو ته د دې حق ورکړل شوی و چې هغوي د دې دول واکمن پر خلاف پاخون وکړي او له دې لاري د اساسی قانون تطبیق وغواړي او یا هم که چيرې به قانون جوړونکي داسې یو قانون رامنځ ته کړ چې هغه به د اساسی قانون پر خلاف و، بیا هم وګرو ته د اعتراض حق ورکړل شوی و چې د دې دول قانون پر خلاف خپل غړ جګ کړي. (۳)

جان لاک په خپل کتاب (مدنی حکومت) کې چې په ۱۶۹۰ م کال کې خپور شوی دی، وايي: که چېري په اساسی قانون کې د وګرو راغلي حقوق نقض شي، نو وګرو ته د انقلاب او د حاکم نظام پر ضد د پاخون اجازه ده. (۴)

د فرانسي د انقلاب پرمھال د فرانسي د بناريانو د بشر حقوقو د اعلامي په دوهمه ماده کې راغلي وو: د فرانسي وګري حق لري چې د حکومت د فشار او ظلم په مقابل کې مقاومت وکړي. (۵)

همدارنګه په پورتنۍ اعلاميہ کې دا هم راغلي وو چې که یو خوک د وګرو د حاکميت حق غصب کړي، نو دغه شخص به د ازادو انسانانو په واسطه قتل کړي شي. همدارنګه د المان د اساسی قانون په ۲۰ ماده کې راغلي دي: هر خوک چې د سياسي نظام د له منئه وړلو قصد ولري او الماني اتباع کومې مرجع ته د شکایت لاس رسی ونلري، کولای شي د دې دول شخص پر وړاندې پاخون وکړي. (۶) د یونان د اساسی قانون ۱۲۰ مې مادي هم د وګرو پاخون او مقاومت د یو ظالم حکومت په مقابل کې منلى دي. (۷)

له پورتنې بحث خخه دې پايلې ته رسپرو چې د اساسی قانون پر تطبيق غیر رسمي خارنه چې دې دول خارني ته عمومي خارنه هم ويل کېږي، د هيوا د اتبعو حق دې چې د هيوا د اتباع د سياسي گوندونو، مدنی ټولنو، د فشار گروپونو، رسنیو او نورو لارو چارو خخه په ګټه اخيستنه د اساسی قانون پر تطبيق خارنه کوي او د نقض په صورت کې د حکومت پر خلاف خپل غړ جګوي. (۸)

ب - رسمي خارنه: په دې دول خارنه کې د اساسی قانون پر تطبيق خارنه د دولتي رسمي مقاماتو له لوري ترسره کېږي، دغه خارنه په دوه برخو ويشنل کېږي:

۱- د سياسي بنست پر اساس خارنه: په نړۍ کې نن ورڅ د قدرت پر بنست د قدرت مهار کولو مسئله مطرح ده، یعنې حقوقپوهان په دې نظریاتو ډير کار کوي چې خنګه کولای شي د یو هيوا د حقوقی نظام کې د قواوو ترمنځ توازن وساتي؟ خنګه کولای شي چې له یوې خوا د اساسی قانون ارزښتونه وساتي او له بلې خوا یې د نقض مخنيوی وکړي؟ همدا لامل دې چې د قواوو د تفکیک نظریه رامنځ ته شوې ده. د اساسی قانون پر بنست یوه قوه د بلې قوي په کارونو کې مداخله نه کوي، خو یوه قوه بله قوه کنترولوي او خارنه یې کوي، خو هیڅ یوه قوه پر بلې قوي باندې برته

کېدای نه شي. همدي نظرىي ته په کتلو د لومړي خل لپاره په ۱۷۹۹ م کال کې فرانسوی سیاستپوه امانویل سی يس دا نظریه وړاندې کړه چې باید د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې حق يو داسې بنست ته ورکړل شي چې په هیڅ يوې قوي پوري اړه ونه لري، ځکه که دا حق هري قوي ته ورکړل شي له يوې خوا د بلې قوي خخه يې برتری زیاتیرې او له بلې خوا هغه قوه چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې حق ورکړل شوي، نه شي کولای خپل هغه اعمال چې د اساسی قانون سره په تکر کې يې ترسره کوي د ارزیابې او خارنې لاندې ونيسي. (۹) همدا لامل و چې د سی يس وړاندیز دا و باید (د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې هئيت) په نوم يو بنست رامنځ ته شي چې هیڅ يوې قوي پوري اړه ونه لري. هغه مهال د نوموري دغه نظریه په دې دليل ونه منل شوه چې دا بنست به درېګونو قواوو ته يو تهدید رامنځ ته کړي او د پارلمان واکونه به محدود او د ابتکاراتو مخنيوي به يې وکړي، خو د فرانسي د ۱۹۴۶ م کال په اساسی قانون کې دغه نظریه ومنل شوه او (د اساسی قانون کمېته) په نوم يو بنست په اساسی قانون کې ومنل شو چې دنده يې د اساسی قانون پر تطبیق خارنه وه. په اوایلو کې ددغې کمېتي واکونه دېر محدود وو، خو د فرانسي د ۱۹۵۸ م کال په اساسی قانون کې له پوره واکونو سره (د اساسی قانون شورا) په نوم يو بنست رامنځ ته شو چې تر نن ورڅ پوري په فرانسه کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې واک له همدي شورا سره دی. (۱۰) دغه شورا له نهو (۹) غرو خخه جوړه شوي ده چې د نهو کالو لپاره يې غږي په دې ترتیب ټاکل کېږي: درې غږي يې د جمهور رئیس له خوا، درې غږي د ملي شورا له خوا او درې نور غږي يې د سنا مجلس له خوا ټاکل کېږي. همدارنګه د فرانسي ټول پخوانۍ جمهور رئیسان تر خو چې ژوندي وي د دې شورا غړیتوب لري. د شورا رئیس د جمهور رئیس له لوري ټاکل کېږي. ټول قوانین باید له توشیح خخه وروسته دغې شورا ته وسیپارل شي چې دغه شورا د اساسی قانون سره د هغوى مطابقت وڅېړي. د دغې شورا پريکړي نهايې دې او کوم بل بنست پري د تجدید نظر حق نه لري. (۱۱)

د فرانسي د اساسی قانون د ۶۱ مې مادې پر بنست کله چې يو قانون د اساسی قانون شورا ته په دې موخه راجع شي چې د اساسی قانون سره يې مطابقت و خېړل شي، نو دغه شورا باید په يو میاشت کې دنه خپله پريکړه اعلان کړي، البته که

چیرې حکومت د یو قانون د مطابقت خېښه عاجله وغواړي، نو دغه موده تر اتو (۸) ورخو پوري را کمپدای شي. (۱۲)

دې دول بنسته ته خکه سیاسي بنسته يا سیاسي تګلاره ويل کېږي چې په قضایي قوي پوره اړه نه لري يعني په دې تګلاره کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې حق محکمې يا قضاء ته نه دې ورکړل شوي، بلکې یو داسې بنسته ته ورکړل شوي دې چې د دریواړو قواوو په تشکیل که نه رائحي او مستقیماً دولت برخه ده.

۲- د قضایي بنسته پر اساس خارنه: د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې دغه تګلاره د امریکا متحده ایالاتو په حقوقو کې د لومړي خل لپاره د نولسمی پېړي په اوایلو کې رامنځ ته شوه چې نن ورڅه پر هبوادونه د دې تګلاري پېروي کوي. (۱۳)

قضایي خارنه چې انګلیسي ليکوالان ورته قضایي بیا کتنه (Judicial Review) هم وايی، هغه واک او صلاحیت ته وايی چې پر دې بنسته محاکم کولای شي د اجرائیه او مقتني قوي تول قوانین، حکمونه او کړنې چې له اساسی قانون سره په مطابقت کې نه وي، نقض او لغوه کړي. (۱۴) په نړۍ کې د اساسی قانون پر تطبیق د قضایي خارنې دوو نمونې (مودلونه) موجود دي چې یو امریکایي نمونه (مودل) دی او بل یې اروپایي نمونه (مودل) دې چې په دې دواړو نمونو دلته بحث کوو:

- د قضایي خارنې امریکایي نمونه (مودل): د قضایي خارنې په دې نمونه کې د محاکمو تول قضیان کولای شي چې د اساسی قانون پر تطبیق خارنه وکړي او د پربکړو پرمهاں که چیرې یو قانون، له اساسی قانون سره په تکر کې وویني، نو قاضي حق لري چې د دغه قانون له تطبیق خخه پدھه وکړي او یا یې هم لغوه اعلان کړي. (۱۵) دغه نمونه په لومړي خل په ۱۸۰۳ م کال د ویلیام ماروبری او جمیز مديسن دیوان رئیس قاضي جون مارشال (John Marshall) له خوا وکارېده. قاضي مارشال په دغه قضیه کې پریکړه وکړه چې د امریکا د متحده ایالاتو د ۱۷۸۹ م کال قضایي قانون ددغه هیواد له اساسی قانون سره په تکر کې دي او بیا یې د دغه قانون په لغوه کېدو حکم وکړ. (۱۶) له دې پریکړې وروسته د امریکا د متحده ایالاتو په حقوقی نظام کې دغه رویه معمول شوه او تر نن ورڅه پوري په دغه هیواد کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې واک له محاکمو سره دی. (۱۷)

پنمارک، ناروي او سوين هم د اساسی قانون پر تطبيق د خارني لپاره له داسي يوي تگلاري گته اخلي چې اميرکائي نموني (مودل) ته نردي ده. (۱۸).

— د قضائي خارني اروپايي نمونه (مودل): د قضائي خارني په دي نمونه (مودل) کې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني حق يوي ځانګړي محکمي ته سپارل شوي دي، يعني په دي نمونه کې عادي محاکم او عادي قضيان نه شي کولاي چې د اساسی قانون پر تطبيق خارنه وکړي او يا له اساسی قانون سره د عادي قوانينو د تکر په صورت کې عادي قوانين لغوه کړي، بلکې دا کار باید د يوي ځانګړي محکمي له لاري ترسه شي. له همدي امله د قضائي خارني اروپايي نمونه له اميرکائي نموني سره توپير لري، ځکه په اميرکائي نموني کې عادي محاکمو او قضيانو هم کولاي شول چې د اساسی قانون پر تطبيق خارنه وکړي او ورسه په تکر کې قوانين لغوه کړي، خو په اروپايي نمونه کې دا کار پرته له يوي ځانګړي محکمي بل خوک نه شي کولاي. (۱۹) دي دول تگلاري ته کلسني تگلاره هم ويل کېږي، ځکه دا تگلاره د لوړي حل لپاره د اتریشي حقوقپوه هانس کلسن له خوا مطرح شوه. (۲۰) کلسن به وویل چې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني مسئله دومره لوره او مهمه ده چې عادي محاکم او عادي قضيان نه شي کولاي چې هغه ته رسیده ګي وکړي، د دومره مهمې مسئلي لپاره باید په لوره کچه يوه ځانګړي محکمه او د لور حیثیت لرونکي، متخصص او د پوره واک لرونکي قضيان وګمارل شي. (۲۱).

اتريش، المان، فرانسي، ايطالۍ او اسپانيې د دي دول تگلاري پيروي کوي. په ختيخه اروپا کې هم د کمونستي رژيمونو له نسکوريدو وروسته دغه تگلاره ومنل شوه، په روسیه، اوکراین، اذربایجان او ارمنستان کې هم د اساسی قانون محکمي وجود لري چې د اروپايي نموني (مودل) پيروي کوي. په افريقيا هيوادونو، لکه لبنان، مصر، تونس، الجزایر، مراکش، موریتانی، کویت، عراق، کامرون او سنیگال کې هم د دغې تگلاري پيروي کېږي. (۲۲) د اساسی قانون د محکمي د جوړيدو مخینه دومره پخواني نه ده، بلکې په ۱۹۲۰ م کال په فبروری کې په چک سلواکيا او د همدغه کال په اکتوبر کې د اتریش په هیواد کې د لوړي حل لپاره د اساسی قانون محکمه رامنځ ته شوه. (۲۳)

د پورتنې بحث په پای کې وايو چې په پورتنیو تګلارو کې غوره تګلاره د قضایي بنست د اروپایي نمونې (مودل) پر اساس څارنه ده (يعني د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې لپاره باید یوه ځانګړې محاکمه رامنځ ته شي) او دا خبره مور په لاندې دلایلو سره کوو:

۱- له اساسی قانون سره د نورو قوانینو د مطابقت څېرنه، تفسیر او د اساسی قانون پر تطبیق څارنه، په خپل ذات کې حقوقی او قضایي ماهیت لري او دغه ځانګړې ته په کتو سره باید د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې واک داسې یو بنسته ورکړل شي چې حقوقی او قضایي تشکیلات او ماهیت ولري، چې د اساسی قانون د موادو په ماهیت او روح باندې پوه شي، که چېږي کوم سیاسي بنسته ته دغه دنده ورکړل شي، نو له حقوقی او قضایي اړخه دغه اړگان به ونه شي کولای چې په سم ډول د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې کارونه ترسره کړي.

۲- د اساسی قانون پر تطبیق څارنه داسې یو بنسته ته اړتیا لري چې پوره واک او صلاحیت ولري او د دولتي سیاستونو له اغیزو پاک او لري وي او دغه موخه یواخې د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې لپاره د یوې ځانګړې محاکمي په جورپدو سره ترلاسه کبدای شي. که چېږي یو سیاسي بنسته ته دغه دنده وسپارل شي، نو دغه بنسته به ونه شي کولای چې له دولتي سیاستونو څخه ځان لري وساتي او د هغوي له اغیزو څخه خوندي پاتې شي.

۳- د سیاسي بنسته له لارې د اساسی قانون پر تطبیق د څارنې له امله کېدای شي د افرادو اساسی حقوق نقض شي، ځکه سیاسي بنسته یو قضایي بنسته نه دی چې افراد د خپلو حقوقو د نقض کېدو په صورت کې ورته مراجعه وکړي، البته د قضایي بنسته پر اساس د اساسی قانون د څارنې پرمهاں که هر وخت د افرادو اساسی حقوق نقض شي، هغوي کولای شي همدغه قضایي بنسته شکایت او دعوه وړاندې کړي.

۴- د اعتبار او پرستیز له اړخه هم د قضایي څارنې تګلاره غوره ده، ځکه اساسی قانون په خپل ذات کې یو لوړ ملي سند دی او د پېړ لوړ اعتبار څخه برخمن دی، نو هغه بنسته چې د دغه لوړ ملي سند د تطبیق څارنه کوي باید یو بااعتباره او د لوړ پرستیز خاوند وي او دا بنیکاره ده چې د قضایي بنسته اعتبار او پرستیز له یو سیاسي بنسته او سیاسي او دولتي شورا څخه لوړ دی. (۲۴)

د قضائي خارني د اروپائي مودل د غوره کولو دليل دادی چې که چيرې امريکائي مودل غوره وګبو، نو هلتنه عادي محاکم د اساسی قانون پر تطبيق خارنه کوي او عادي محاکم د قضائي قوي برخه گنل کېږي، نو که چېږي د اساسی قانون پر تطبيق د خارني واک قضائي قوي ته سپارل شي، نو ددغه بنسټ خپلواکي له منځه ئې او مور مخکي وویل چې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني بنسټ باید په پوره او بشپړ ډول خپلواک وي، تر خو بې پري پوريکې پرته د کومې قوي له اغیزو خخه صادرې کېږي.

د ۱۳۸۲ هـ.ش کال په اساسی قانون کې د اساسی قانون پر تطبيق خارني تګلاري

که چېږي د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ.ش کال د اساسی قانون موادو ته کتنه وکړو، نو دا ترې جو تېږي چې په دغه اساسی قانون کې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني له نړیوالو تګلارو خخه یوه هم نه ده مدل شوي، بلکې په دغه اساسی قانون کې یوه نوي او د نړیوالو تګلارو پر بنسټ یوه ګډه تګلاره رامنځ ته شوي ۵۵.

د اساسی قانون د موادو پر بنسټ په افغانستان کې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني دنده دریو بنسټونو ته ورکړل شوي ۵۶:

لومړۍ - جمهور رئیس: د اساسی قانون د ۶۴ مادې د لومړۍ فقرې پر بنسټ د جمهور رئیس یوه دنده د اساسی قانون د اجراء یا تطبيق خارنه ده، دغه ماده وايی: ((جمهور رئیس لاندې واکونه او وظیفې لري: ۱- د اساسی قانون د اجراء خارل))
(۲۵)

همدارنګه د اساسی قانون د ۶۳ مادې پر بنسټ جمهور رئیس لوره کوي او وايی چې د اساسی قانون رعایت او له تطبيق خخه به یې خارنه کوم. (۲۶).

له پورتنيو دواړو مواد داسي خرګندېږي چې لومړنی شخص جمهور رئیس دی چې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني مسؤوليت او دنده ورته د اساسی قانون پر بنسټ سپارل شوي ۵۷.

دوهم - ستره محکمه: د اساسی قانون د ۱۲۱ مادې پر بنسټ له اساسی قانون سره د نورو قوانینو د مطابقت، خپنې او تفسیر واک د افغانستان ستري محکمي ته سپارل شوي دي، دغه ماده وايی: ((له اساسی قانون سره د قوانینو، تقنيني فرمانونو، بين

الدول معاهدو او بین المللی میثاقونو د مطابقت څېړل، د حکومت يا محاکمو په غوبښته او د هغوي تفسیر د قانون له حکمونو سره سم د سترې محکمې صلاحیت دی.)). (۲۷).

درېم - د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون: د اساسی قانون د ۱۵۷ مادې پر بنست د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې واک دې کمېسیون ته ورکړل شوی دی، دغه ماده وايی: ((د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون د قانون له حکمونو سره سم، تشکیلېږي. د دې کمېسیون غړي د جمهور رئیس له خوا د ولسي جرګې په تائید ټاکل کېږي.)). (۲۸).

د پورتنۍ مادې پر بنست د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون رامنځ ته شوی دی، خو دا چې ایا دغه کمېسیون د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې او تفسیر واک لري او که نه؟ په دې اړه د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون قانون چې په ۱۳۸۷ هـ.ش کال کې د ملي شورا له خوا تصویب شوی (البته توشيخ شوی نه و)، په خپله اتمه (۸) ماده لومړي، دوهمه او خلورمه فقره کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې او تفسیر په اړه وايی: ((کمېسیون، په اساسی قانون کې درج شوو حکمونو له تطبیق خخه د بنې خارنې په منظور د لاندниو دندو او واکونو لرونکی دی:

۱: د جمهور رئیس، سترې محکمې او حکومت په غوبښته د اساسی قانون د حکمونو تفسیروول؛

۲: د جمهور رئیس، ملي شوری، قضائيه قوي، حکومت او نورو دولتي او غير دولتي ادارو، مؤسسو اوسازمانوو له خوا د اساسی قانون له تطبیق او رعایتولو خخه خارنه؛
۴: له اساسی قانون سره د تناقضاتو د پیداکولو په موخه د نافذه قوانینو کتنه او د هغو د لري کولو لپاره د تدبیرونو د نیولو په موخه، جمهور رئیس او ملي شوری ته د هغو وړاندې کول؛...)). (۲۹)

که چېږي د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون د قانون پورتنۍ مادې ته وګورو، نو داسي معلومېږي چې دغه کمېسیون د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې واک لري، ځکه په پورتنۍ اتمې مادې کې درج شوې تولې دندې په دې موخه دی چې د اساسی قانون د تطبیق بنه خارنه وشي. (۳۰).

يو لانجمن بحث

د اساسی قانون تفسیر او له دغه قانون سره د نورو قوانینو د مطابقت خپرني د واک موضوع، هغه لانجمن بحث دی، چې تل د حقوقپوهانو د ليکنو او بحث سرليک جوروي. لکه خنګه چې مو په پورتنې بحث کې وویلي، په افغانستان کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني واک له دريو بنسټونو سره دی، خود اساسی قانون د ۱۲۱ او ۱۵۷ مادې د تکر له امله د وروستيو دوه بنسټونو (ستره محکمه او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني خپلواک کمبسیون) ترمنځ، د اساسی قانون پر تطبیق د خارني د واک پر سريو لانجمن بحث رامنځ ته شوي دي، چې دلته پري مور هم لنډ بحث کوو: د اساسی قانون د ۱۵۷ مادې پر بنسټ د اساسی قانون له انفاذ خخه شپږ کاله وروسته، دغه کمبسیون رامنځ ته شو، ددغه کمبسیون د قانون لومړۍ مسوده په ۱۳۸۷ هـ.ش کال کې د وزيرانو شورا له تائیدي وروسته، ملي شورا ته د تصویب لپاره ولپول شوه. ملي شورا د ځینو تعدیلاتو له راولو وروسته دغه قانون تصویب او د توشیح لپاره یې جمهور رئیس (حامد کرزی) ته ولپره. جمهور رئیس په ډې دلیل ددغه کمبسیون قانون رد کړ چې د ډې قانون ځینې مادې له اساسی قانون سره په تکر کې دي او قانون یې بيرته ولسي جرګې ته مسترد کړ. ولسي جرګې د اساسی قانون د ۹۴ مادې د دوههمې فقرې^{*} پر بنسټ له خپل قانوني واک خخه په ګته اخيستنه، د اساسی قانون پر تطبیق د خارني خپلواک کمبسیون قانون، په ۱۳۸۷/۶/۱۰ هـ.ش نېټه د ولسي جرګې د تولو غرو د دوه ثلث رايو پر بنسټ دغه قانون تصویب کر. دغه مصوبه چې د اساسی قانون د احکامو پر بنسټ یې د قانون حیثیت خپل کړي و، د ډې پرڅای چې رسمي جريده کې نشر او نافذ شي، خو میاشتې یې سرنوشته پاتې شو. (۳۱)

* ((که جمهور رئیس د ملي شوری له مصوبې سره موافقه ونه لري، کولای شي چې د وراندي کېدو تر نېټې وروسته یې په پنځلسو ورڅو کې د دلایلو له بنوولو سره ملي شوری ته مسترده کړي. ددې وخت په تېرپدو او یا دا چې ولسي جرګه یو خل بیا هغه د تولو غړيو له دريو برخو خخه په دوو برخو رايو تصویب کړي، مصوبه توشیح شوی ګنله کېږي او نافذپري.)) (د اساسی قانون ۹۴ یمه ماده دوهمه فقره)

په ۱۳۸۸/۴/۹ هـ.ش نېټه د جمهور رئیس (حامد کرزی) له لوري ددغه کمېسيون د قانون په اړه (۵۸۶۱) ګنه فرمان صادر شو چې متن یې په دې ډول دي: ((د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې د خپلواک کمېسيون قانون چې په ۱۳۸۷/۶/۱۰ هـ.ش کال په (۱۰۰) گنه مصوبه کې د ولسي جرگې د ټول غړو د دوه څله رایو پر بنست تصویب شوی دي، په دې دلیل چې د دغې قانون ځینې مواد د اساسی قانون د موادو سره په تکر کې دي، نو د اساسی قانون د (۱۲۱) پر بنست په دې موخه چې ددغه قانون مطابقت د اساسی قانون سره وڅېل شی، موضوع ستري محکمي ته راجع شوه.)). (۳۲).

د دغې موضوع په اړه، ستري محکمي په ۱۳۸۹/۱/۲۵ هـ.ش نېټه (۵) نمبر قضائي قرار صادر کړ چې په کې یې دغه پريکړه ليکلې وه: ((د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسيون قانون د اتمې مادي، لومړي فقره حکم د اساسی قانون د ۱۲۱ مادي سره په لاندې دلایلو په تکر کې دي: لومړي دلیل - که چیرې د اساسی قانون د کمېسيون آرشیف ته مراجعته وکړو، نو د ۱۳۸۲ هـ.ش کال د سنبلې تر ۱۹ نېټې پوري د اساسی قانون (۱۲۱) ماده اصلأ د قضاء په فصل کې موجوده نه وه، ځکه له دغې نېټې څخه مخکې د اساسی قانون په مسوده کې یو بل فصل (د اساسی قانون عالي دیوان) په نوم موجود وو، دغه فصل د اساسی قانون په مسوده کې اتم فصل و، چې د دې فصل ۱۴۶ ماده داسي ليکل شوي وه: ((د اساسی قانون عالي دیوان د لاندې واکونو درلودنکي دي: ۱: د اساسی قانون سره د نورو قوانينو، تقنيني فرمانونو، نريوالو تپونونو او ميشاقونو د مطابقت خيرل.

۲: د اساسی قانون تفسير د عادي قوانينو او تقنيني فرمانونو سره.))
د اساسی قانون د ليکنې په دې مرحله کې لکه خنګه چې مو مخکې وویلې، د اوسيني اساسی قانون د قضاء د فصل ۱۲۱ مادي وجود نه درلوده، خو وروسته بيا د (اساسی قانون عالي دیوان) فصل له منځه لار او د دغه فصل د پورتنۍ مادي (۱۴۶) په ګدون، ۱۴۷ او ۱۴۸ مادي یو په بل کې مدغم شوي او د ۱۲۱ مادي په حيث راخرګندې شوي. د لوبي جرگې په وروستي ورڅ (جدي ۱۴) د اساسی قانون په مسوده کې، پرته له دې چې ددغه قانون ۱۲۱ ماده تعديل او یا حذف شي، د اساسی

قانون پر تطبیق د خارنی خپلواک کمیسیون ۱۵۷ مادې په حيث اضافه شوي و، نو له دي تاریخي تحلیل خخه دا پایله لاس ته رائی چې د اساسی قانون تفسیر او ورسه د نورو قوانینو د مطابقت خپنۍ اصلی واک د اساسی قانون له عالي دیوان سره و چې له ۱۴۶ مادې خخه تر ۱۴۹ مادې پوري یې احکام راغلي وو او بیا د دغو مادو متن سره یوځای او د اوستاني اساسی قانون ۱۲۱ مادې د متن په توګه راڅرګندې شوې، نو معلومه دا شوه چې د قانون جوړونکو موخه دا وو چې د اساسی قانون د تفسیر او له نورو قوانینو سره یې د مطابقت د خپنۍ واک سترې محکمې ته ورکړي، خکه خو یې د اساسی قانون د عالي دیوان مادې، ۱۲۱ مادې په متن کې خای پر خای کړي وي. (۳۳)

دوهم دليل- د اساسی قانون په ۱۲۱ مه ماده^{*} کې د (هفو) کلمه استعمال شوې ده، چې دغه کلمه مخکينو ټولو قوانینو، تقنيني فرمانونو، بين الدول معاهدو، بين المللې میثاقونو او اساسی قانون ته شاملېږي.

درېم دليل- د اساسی قانون، نورو قوانینو او فرمانونو د تفسیر لپاره د قضائي قرار صادرېدو ته اړتیا ده چې پرته له محکمې هیڅ یو اړگان د دا دول قرار چې الزامي اړخ ولري، د صادرېدو واک نه لري.

څلورم دليل - د اساسی قانون ۱۵۷ مادې پر بنست (د اساسی قانون پر تطبیق د خارنی خپلواک کمیسیون) لکه څنګه چې یې له نوم نه خرګندېږي، یوازې د خارنی واک لري، نه د تفسیر، که چېږي دغه کمیسیون ته د تفسیر واک ورکړل شي، نو باید د اساسی قانون ۱۵۷ ماده تعديل شي، ترڅو د کمیسیون له نوم سره د خارنی ترڅنګ د تفسیر لفظ هم ورزیات شي او د اساسی قانون د تعديل واک له لوېږي جرګې سره ده، نه له پارلمان سره. (۳۴)

د پورتنیو دلایلو پر بنست سترې محکمې پریکړه وکړه چې د اساسی قانون پر تطبیق د خارنی خپلواک کمیسیون د دي واک نه لري چې اساسی قانون تفسیر او یا یې له نورو قوانینو سره مطابقت وڅېږي، بلکې د اساسی قانون ۱۲۱ مادې پر

* د اساسی قانون ۱۲۱ ماده: ((له اساسی قانون سره د قوانینو، تقنيني فرمانونو، بين الدول معاهدو او بين المللې میثاقونو د مطابقت خپل، دحاکومت یا محاکمو په غونښته او د هفو تفسیر د قانون له حکمونو سره سم د سترې محکمې صلاحیت دی.))

بنست د اساسی قانون تفسیر او له نورو قوانینو سره د دغه قانون د مطابقت خپل، یواخې د سترې محکمې واک دی، پر همدي بنست د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې کمېسیون قانون تعديل او پورتني دوه واکونه یې ددغه کمېسیون خخه واخیستل، له هغې وروسته قانون په رسمي جريده کې نشر او نن ورځ نافذ دي.
(۳۵).

د پورتنیو تعديلاتو وروسته د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون قانون، ددغه کمېسیون واکونه په خپله تعديل شوې اتمه ماده کې داسې بیانوی: ((کمېسیون په اساسی قانون کې درج شوو حکمونو له تطبیق خخه د بنې خارنې په منظور د لاندنسیو دندو او واکونو لرونکی دي:

۱- د جمهور رئیس، ملي شوری، قضائیه قوی، حکومت او نورو دولتي او غير دولتي ادارو، مؤسسو او سازمانونو له خوا د اساسی قانون له تطبیق او رعایتولو خخه خارنه.
۲- جمهور رئیس او ملي شوری ته د اساسی قانون خخه د راپیداشوو مسئلو په هکله د حقوقی مشورو ورکول.

۳- په هغو حالاتو کې چې اساسی قانون حکم وکړي، قانون جوړونې د چارو د پرمختیا په موخه د تدبیرونو د نیولو په برخه کې جمهور رئیس او ملي شوری ته د ځانګړي وړاندیز وړاندې کول.

۴- په اساسی قانون کې د درج شوو حکمونو خخه د مخالفت یا سرغونې په صورت کې، جمهور رئیس ته د راپور وړاندې کول.

۵- د دندو د لایحو او کنلاړو تصویبول.) (۳۶)

لنډه دا چې په د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ.ش کال د اساسی قانون پر بنست د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې بنستونه درې دي: جمهور رئیس، ستره محکمه او د اساسی قانون پر تطبیق د خارنې خپلواک کمېسیون. البته زما په نظر تر ټولو قوي او د پوره واک لرونکې مرجع، ستره محکمه ده او دلیل یې هم دادی چې ستره محکمه کولای شي چې هر وخت په مستقیم ډول هغه اشخاص محاکمه کړي چې اساسی قانون نقض کوي او همدارنګه هغه قوانین هم لغوه کړي چې له اساسی قانون سره په تکر کې وي او پاتې نوري دوه مرجع بیا دا کار نه شي کولای، بلکې هغوي اړ دي چې

د اساسی قانون نقض کوونکي او هغه قوانين چې له اساسی قانون سره په ټکر کې وي ستري محكمې ته راجع کړي.

پايله

د اساسی قانون پر تطبيق د خارني لپاره دوه ډوله تګلاري موجودې دي، یو غير رسمي خارنه ده، چې په دي ډول خارنه کې د هيواډ اتباع مسؤوليت لري چې د اساسی قانون پر تطبيق خارنه وکړي، هر مهال چې د اساسی قانون نقض گوري باید محاكمو ته عارض او د اساسی قانون نقض شوي برخه ورته وښائي. دوهم ډول بي رسمي خارنه ده، دا ډول خارنه د رسمي مقاماتو له خوا ترسره کېږي، چې یو یې د سياسی بنستونو پر اساس خارنه ده او بل یې قضائي خارنه ده. په قضائي خارنه کې دوه ډوله نمونې په نړۍ کې موجود دي: یو یې امريکائي نمونه ده چې په دي ډول قضائي خارنه کې ټول عادي قضيان او محكمې کولاي شي چې د اساسی قانون پر تطبيق خارنه وکړي او بل یې اروپائي نمونه ده چې په دي ډول قضائي خارنه کې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني په موخه یوه ځانګړي محکمه رامنځ ته کېږي. خو په دوو بنستيزو دلایلو سره ویلى شو چې د سياسی بنست پر اساس خارني څخه قضائي خارنه غوره ده:

۱- د اساسی قانون پر تطبيق خارنه په خپل ذات کې حقوقی او قضائي ماheet لري او باید داسي یو بنست ورته رسیده ګي وکړي چې قضائي يا حقوقی تشکيلات او ماheet ولري.

۲- د سياسی بنست له لاري د اساسی قانون پر تطبيق د خارني له امله کېداي شي د افرادو اساسی حقوق نقض شي، ځکه سياسی بنست یو قضائي بنست نه دي چې افراد د خپلو حقوقو د نقض کېدو په صورت کې ورته مراجعه وکړي، البته قضائي بنست پر اساس د اساسی قانون د خارني پرمھال که هر وخت د افرادو اساسی حقوق نقض شي، هغوي کولاي شي همدغه قضائي بنست ته شکایت او دعوه وړاندي کړي. که چيرې د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ.ش کال د اساسی قانون موادو ته کتنه وکړو، نو دا تري جوټپري چې په دغه اساسی قانون کې د اساسی قانون پر تطبيق د خارني

له نړیوالو تګلارو خخه یوه هم نه ده منل شوي، بلکې په دغه اساسی قانون کې یوه نوي او د نړیوالو تګلارو پر بنسته یوه ګډه تګلاره رامنځ ته شوي ده.
د اساسی قانون د موادو پر بنسته په افغانستان کې د اساسی قانون پر تطبیق د خارني دنده دریو بنستونو ته ورکړل شوي ده: جمهور رئیس، ستره محکمه او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني خپلواک کمپیسیون. خو زما په نظر په دې دریواړو بنستونو کې تر تولو پیاوړی بنسته چې د اساسی قانون پر تطبیق خارنه کوي، هغه ستره محکمه ده چې دلیل یې مور په خپنځه کې ذکر کړي دی.

وراندیزونه

- د دې خپنځی په پای کې لاندې وراندیزونه کوو:
1. د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ.ش کال اساسی قانون دې تعديل او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني په موخه دې په کې د قضایي خارني اروپاېي نمونه یا مودل په نظر کې نیویل شي.
 2. که چیرې په تعديل شوي اساسی قانون کې د قضایي خارني اروپاېي نمونه یا مودل په نظر کې نه نیویل کېږي، نو بیا اړینه ده چې د اساسی قانون د ۱۲۱ او ۱۵۷ مادې تکر له منځه یوړل شي او د اساسی قانون پر تطبیق د خارني او تفسیر یوه واحده مرجع په بنکاره او صریح ډول معلومه شي.

مأخذونه

1. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، انتشارات یوسف زاد: کابل، ۱۳۹۵ هـ.ش، ۱۱۲ مخ.
2. عبدالله، نظام الدین. مبادی حقوق افغانستان، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۹۲ هـ.ش، ۴۴۵ مخ.
3. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۱ مخ.
4. لاهیجی، بیژن عباسی. مبانی حقوق اساسی، انتشارات جنګل: تهران، ۱۳۹۳ هـ.ش، ۹۴ مخ.
5. مخکینی مأخذ، ۹۴ مخ.
6. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۱ مخ.

7. لاهیجی، بیژن عباسی. مبانی حقوق اساسی، مخکینی مأخذ، ۸۰ مخ.
8. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۲ مخ.
9. لاهیجی، بیژن عباسی. مبانی حقوق اساسی، مخکینی مأخذ، ۸۱ مخ.
10. هروی، عبدالرؤوف. شیوه های صیانت از قانون اساسی، مجله قانون اساسی، شماره سوم، کمپسیون مستقل ناظارت بر تطبیق قانون اساسی: کابل، ۱۳۹۷ ه.ش، ۳۱ مخ.
11. الفت، اسدالله. قانون پوهنه، مومند خپرندویه ټولنه: جلال آباد، ۱۳۹۳ ه.ش، ۱۵۰ مخ.
12. شریعت پناهی، سید ابوالفضل قاضی. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، نشر میزان: تهران، ۱۳۸۲ ه.ش، ۱۲۰ مخ.
13. مخکینی مأخذ، ۱۱۶ مخ.
14. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۳ مخ.
15. عبدالله، نظام الدین. مبادی حقوق افغانستان، مخکینی مأخذ، ۴۴۶ مخ.
16. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۴ مخ.
17. شریعت پناهی، سید ابوالفضل قاضی. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، مخکینی مأخذ، ۱۱۷ مخ.
18. نیاز، عبدالوحید. حقوق اساسی عمومی، مخکینی مأخذ، ۱۱۵ مخ.
19. لویی، فاورو. دادگاه های قانون اساسی، ترجمه: علی اکبر گرجی ازندريانی، بنیاد حقوقی میزان: تهران، ۱۳۸۸ ه.ش، ۲۲ مخ.
20. عبدالله، نظام الدین. مبادی حقوق افغانستان، مخکینی مأخذ، ۴۴۷ مخ.
21. شریعت پناهی، سید ابوالفضل قاضی. حقوق اساسی و نهاد های سیاسی، مخکینی مأخذ، ۱۱۷ مخ.
22. عبدالله، نظام الدین. مبادی حقوق افغانستان، مخکینی مأخذ، ۴۴۷ مخ.
23. لویی، فاورو. دادگاه های قانون اساسی، مخکینی مأخذ، ۱۸ مخ.
24. دانش، سرور. حقوق اساسی افغانستان، انتشارات ابن سینا: کابل، ۱۳۸۹ ه.ش، ۹۶ مخ.

۲۵. د افغانستان اسلامي جمهوریت، مجموعه قوانین اساسی افغانستان، د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت اساسی قانون (۱۳۸۲ هـ.ش)، عدليي وزارت: کابل، ۱۳۹۲ هـ.ش، ۶۴ ماده، لومړي فقره.
26. مخکيني مأخذ، ۶۳ ماده.
27. مخکيني مأخذ، ۱۲۱ ماده.
28. مخکيني مأخذ، ۱۵۷ ماده.
29. د افغانستان اسلامي جمهوري دولت، د اساسی قانون پر تطبيق د خارني چپلواک کمپسيون مصوبه، ۱۳۸۷ هـ.ش، ۸ ماده.
30. نياز، عبدالوحيد. مقدمه بي بر حقوق اساسی جمهوري اسلامي افغانستان، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۹۳ هـ.ش، ۵۶۲ او ۵۶۳ مخونه.
31. رسولي، محمد اشرف. تحليل و نقد قانون اساسی افغانستان، جلد دوم، انتشارات سعید: کابل، ۱۳۹۳ هـ.ش، ۳۳۹ مخ.
32. مخکيني مأخذ، ۳۴۰ مخ.
33. عبدالله، نظام الدين. صلاحیت تفسیر قانون اساسی، ژیاړن: عبدالصبور مبارز، اصلاح انلاین و بیپانه، د مراجعې تاريخ: ۱۵/۱۰/۱۳۹۸ هـ.ش، د لاس رسي وړ لينک:

<https://www.eslahonline.net/2015/07/07>

34. د افغانستان اسلامي جمهوري دولت، د سترې محکمې (۵) نمبر قضائي قرار، عدليي وزارت: کابل، ۱۳۸۸ هـ.ش، د پې ډي ايف فايل د لاس رسي وړ لينک:

<http://law.acku.edu.af/ps/download/file/ps/26166/79006>

35. نياز، عبدالوحيد. حقوق اساسی افغانستان، مخکيني مأخذ، ۱۰۵ مخ.
36. د افغانستان اسلامي جمهوري دولت، د اساسی قانون پر تطبيق د خارني چپلواک کمپسيون تعديل شوي قانون، عدليي وزارت: کابل، ۸ ماده.